

Knjiga
155

Izdavač:

Hrvatsko filozofsko društvo
Filozofski fakultet
I. Lučića 3, HR-10000 Zagreb
Tel.: +385-(0)1-6111-808
Fax: +385-(0)1-6117-012
e-mail: hrfd@hrfd.hr

Izdavački savjet:

Sulejman Bosto, Marita Brčić Kuljiš,
Ivo Džinić, Igor Eterović, Michael George,
Thomas Sören Hoffmann, Orhan Jašić,
Ljudevit Fran Ježić, Hrvoje Jurić, Željko
Kalušerović, Valentina Kaneva,
Tomislav Krznar, Ana Maskalan,
Igor Mikecin, Borut Ošljaj, Iva Rinčić,
Marija Selak Raspudić, Damir Smiljanić,
Goran Sunajko, Marija Todorovska

Glavni i odgovorni urednik:

Ante Čović

Za izdavača:

Bruno Ćurko

Recenzenti:

Nijaz Ibrulj
Olga Markič

Redaktura i korektura:

Hrvoje Jurić

Administracija:

Mira Matijević

Design:

Zoran Pavlović

Kompjutorski slog i prijelom:

Stjepan Ocvirk

Naklada:

500 primjeraka

Tisak:

GRAFOMARK, Zagreb

KENAN
ŠLJIVO

INFERENCI- JALIZAM I EPISTEMO- LOGIJA

SPOZNAJNOTEORIJSKO
ČITANJE FILOZOFIJE
ROBERTA BRANDOMA

Hrvatsko filozofsko društvo
Zagreb, 2021.

Ova je knjiga tiskana uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske.

Zagreb, veljača 2021.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001090683.

ISBN 978-953-164-201-9

*Amaru, Adni, roditeljima:
Omnia praeclara rara*

*Without a constant misuse of language
there cannot be any discovery, any progress.*

Paul Karl Feyerabend

*I dream of lost vocabularies that might
express some of what we no longer can.*

Jack Gilbert

SADRŽAJ

9	Predgovor
13	UVOD
27	I. SEMANTIČKI <i>FRAMEWORK</i> INFERENCIJALIZMA
29	1. Gentzen o logičkim konektivima
33	2. Fregeova inferencijalna artikulacija <i>pojmovnog sadržaja</i>
39	3. Antirepresentacionalistički program kasnog Wittgensteina
43	4. Racionalističke teorije <i>pojmovnog sadržaja</i>
47	5. Sellars o inferencijalnoj praksi
51	6. Zaključak
53	II. BRANDOM O ZNAČENJU I INTENCIONALNOSTI
55	1. Što je to inferencijalizam?
61	2. Principi analitičkog pragmatizma u inferencijalizmu
69	3. Interpretacija intencionalnosti
75	4. Normativnost i inferencijalna artikulacija značenja
79	5. Zaključak
81	III. KONSEKVENCE BRANDOMOVA NORMATIVNOG OKRETA ZA EPISTEMOLOGIJU
83	1. Brandom o Kantovu normativnom okretu
89	2. Racionalnost i diskurzivna praksa
93	3. Eksplanatorna snaga deontičkoga vokabulara
97	4. Normativnost i epistemska objektivnost
107	5. Zaključak
109	IV. SEMANTIČKA, STRUKTURALNA I PRAGMATIČKA SVOJSTVA IMPLIKACIJE KAO SREDIŠNJEG KONCEPTA INFERENCIJALIZMA
111	1. Različite mogućnosti tretiranja implikacije
117	2. Ekspresivna funkcija logičkoga vokabulara

121	3. Ekvivalencija kao strukturalni element implikativne artikulacije pojmova
127	4. Uloga materijalne inferencije u izražavanju inferencijalnih relacija
133	5. Zaključak
135	V. REKOGNITIVNA PRAKSA IDENTIFIKACIJE REPREZENTACIJE SMISLA
137	1. Intersubjektivnost i komunikativni um
145	2. Normativnost i epistemski komunikativni stereotipi
149	3. <i>Princip kognitivne ekvivalencije implikacija</i> kao teorijski organon interpretacija epistemskih komunikativnih činova
163	4. Zaključak
165	ZAKLJUČNA RIJEČ
173	Bilješka o rukopisu
175	Summary
183	Literatura
189	Kazalo imena

Knjiga koju predstavljam javnosti na uvid rezultat je istraživanja filozofske misli suvremenog američkog filozofa Roberta Brandoma. Ova su istraživanja najprije bila uobličena u doktorsku disertaciju pod naslovom *Inferencijalizam kao epistemski normativizam u filozofiji Roberta Brandoma*, koju sam obranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2016. godine te čini platformu na kojoj je nastao ovaj rukopis. Tekst koji donosi ova knjiga u određenoj je mjeri izmijenjen i dopunjen u odnosu na tekst doktorske disertacije, ali su temeljne ideje bile izložene već u njoj i u osnovi su ostale iste, samo su dopunjene relevantnim podacima, i to s ciljem da se jasnije i razgovjetnije izraze i predstave budućim zainteresiranim čitateljima. Izmijenjen je i sam naslov jer smatram da preciznije imenuje predmet moga istraživanja te da je bliži njegovim primarnim intencijama.

Ono što stoji kao doktrinarna platforma ove knjige odnosi se na pragmatički projekt koji se želi nametnuti kao nova prosvjetiteljska matrica za razumijevanje šireg spektra humanističkih i posebno filozofskih pitanja koja su u temelju čovjekova odnosa prema sebi, drugima i svijetu koji ga okružuje. To me je uvjerenje vodilo u istraživanju i predstavlja njegovo središnje metodološko stajalište. Naime, prihvatljiva mi je ideja da se u razumijevanju čovjekove racionalnosti, načina na koji upotrebljava jezik, načina na koji spoznaje itd. trebamo fokusirati na naše diskurzivne i jezične prakse te zakonitosti koje su im imanentne. No važno mi je istaknuti da ne vjerujem u bilo kakav esencijalizam koji bi mogao fundirati te zakonitosti i mislim da je njihovo porijeklo interpersonalno i konsenzualno. Sve što nam ostaje jesu navedene prakse i njihovi sadržaji. A kako te prakse imaju svoje ontogenetske i sociogenetske

baze, tako je i njihovo istraživanje u isto vrijeme istraživanje svih kompleksnih sistema i procesa koji im stoje u korijenu.

Druga bitna činjenica koju želim istaknuti kao određujuću za sadržaj ove knjige odnosi se na metodologiju koja se distancira od rigidne demarkacije filozofskih disciplina. Takva vrsta disciplinarne čistoće nije svojstvena ovom rukopisu jer sam uvjeren da je svaka vrsta takvog discipliniranja mišljenja i istraživanja anakron i neplodan postupak koji u najvećem broju slučajeva osiromašuje i sputava filozofsko stvaralaštvo. Zbog toga se u ovoj knjizi pojavljuju, s ciljem dokazivanja validnosti teza postavljenih u knjizi, optike različitih disciplina (epistemologija, logika, semantika, filozofija jezika itd.) koje čine njeno isprepletano tkivo.

Upravo su mi te perspektive omogućile da filozofiju Roberta Brandoma »pomaknem« iz njena semantičkog koordinatnog sistema u onaj epistemološki. Tako je knjiga pokušaj da se Brandomov zahtjev, po kojem filozofija treba učiniti eksplicitnim ono što je implicitno u našim jezičnim praksama, preobrazi u istraživanja koja će učiniti eksplicitnim ono što je implicitno u našim epistemskim praksama. Smatram da je to moguće učiniti upravo iz duha i tendencija Brandomove filozofije te je na tom tragu i nastala ova knjiga. Njen cilj nije toliko bio *misliti Brandoma* koliko *misliti s Brandomom*. Stoga sam nastojao ispuniti određene heurističke istraživačke zahtjeve za koje vjerujem da svakom rukopisu daju jedinstveno znanstveno obilježje i vrijednost.

Mislim da je također potrebno istaknuti da filozofija pragmatizma nije u dovoljnoj mjeri zastupljena u akademskim krugovima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, a kada i jest predmet znanstvenoga interesa, onda je to uvijek podijeljeno na monografske ili, u najboljem slučaju, problemske analize. Jedan od mojih ciljeva (a ujedno i moja želja i nada) jest da ova knjiga bude mali doprinos budućim, brojnijim i sistematičnijim istraživanjima filozofije pragmatizma te bih volio da je kao takvu prepoznaju budući čitatelji.

Ovom prilikom želim zahvaliti profesoru Nijazu Ibrulju bez kojega bi ova knjiga bila samo interpretativni zahvat u složenost semantičkog aspekta Brandomove filozofske misli:

knjiga bi, naime, bila lišena pomicanja analitičke optike k epistemološkoj vrijednosti Brandomove filozofije. Pomoć koja mi je pritom pružena bila je od esencijalne važnosti za rukopis koji se sada nalazi pred čitateljima.

Kolegama Vedadu Muharemoviću i Tomislavu Tadiću želim izraziti zahvalnost za prijateljsku podršku koja mi je pomogla da istrajem u izradi ovog rukopisa.

Posebno želim zahvaliti kolegi Hrvoju Juriću za veliku pomoć bez koje ovaj rukopis vjerojatno ne bi doživio objavljivanje.

Suvremene teorije u području logike, analitičke filozofije, kognitivne znanosti, epistemologije i filozofije jezika postularale su kao jedan od središnjih problema svojih istraživanja pitanja o *značenju* i *istini*. Ova su se pitanja vrlo često određivala i transformirala u odnosu na razumijevanje prirode i svojstava jezičnih modela i njihova odnosa prema izvanjezičnoj stvarnosti: značenja su bila shvaćena, s jedne strane, kao referencijalne »kuke« povezivanja jezičnog (teorijskog) modela s izvanjezičnim fenomenima, a s druge strane, kao epifenomenalna svojstva strukturalnih odnosa jezičnih partikula. Tako je *referencijalistička semantika* polazila od činjenice da jezične općenitosti reprezentiraju objekte koji onda predstavljaju evidenciju njihove ispravne upotrebe i kriterij utvrđivanja njihova značenja. S druge strane, *inferencijalistička semantika* nastala je kao kontrapunkt referencijalizmu: značenjska analiza orijentira se, umjesto na uvjete istinitosti putem kojih se značenje i istinosna vrijednost pojmova određuju, na inferencijalne relacije između pojmovnih cjelina kao na topos artikulacije smisla i značenja *pojmovnog sadržaja*. Tako su pojmovi *značenja* i *istine* povezani i međusobno uvjetovani pojmovi: *značenje jednog pojmovnog sadržaja* određuje se iz uvjeta njegove istinitosti, a *istina* je uvjet značenjskosti pojmovnog sadržaja.

Ono što u suvremenim istraživanjima povezuje ova dva pristupa jest pretpostavka po kojoj se *pojmovni sadržaj* može razumjeti tek iz perspektive njegova *kognitivnog važenja*, što semantičke probleme dovodi u vezu s problemima filozofije uma i epistemologije. Na taj način problem odnosa između konceptualne i kognitivne reprezentacije, pokušaji određivanja strukturalnih, semantičkih i pragmatičkih relacija koje po-

stoje između ovih »fenomena«, postaje fokalna tema suvremene filozofske refleksije.

Upravo je ta filozofska refleksija o odnosu između misli i jezika ili između mentalne (kognitivne) i lingvističke reprezentacije, prisutna u suvremenoj filozofskoj epohi, dala različite (vrlo često i oprečne) rezultate. Najveći izazov vezan za ovo pitanje jest mogućnost komunikacije ili interpersonalnog razumijevanja. Problem je u sljedećem: ako značenje jedne tvrdnje (jedne jezične artikulacije pojmovnog i/ili kognitivnog sadržaja) zavisi od toga na što se onaj koji je izgovara *obvezuje*, u smislu konsekvenci koje inferencijalno povezuje s njom, onda je potrebno da se i oni koji ga slušaju obvezuju istim ili sličnim konsekvencama. Svaka razlika između onoga na što se govornik i oni koji ga slušaju dodatno obvezuju prihvaćajući jednu tvrdnju učinit će tu tvrdnju drugačijom u njegovom *semantičkom prostoru* od onoga što je u njihovim *semantičkim prostorima*. Ovdje vidimo da je smislenost komunikacije (te sam koncept prenošenja informacije) doveden u pitanje ako je *pojmovni sadržaj* izražen rečenicama radikalno individualiziran. To je problem o kojem govori Platts:

»Jezik je proizvod jezičnog ponašanja; jezici postoje samo kao apstraktni medij jezične razmjene. Varijante te razmjene i raznolikost tog ponašanja konstituiraju najveću teškoću za svaki pokušaj sistematskog teoretiziranja o jeziku u apstraktnom smislu. Ekstralingvistički kontekst koji čine govornik nekog jezika i njegova publika, a u kojem nastaju jezična izgovaranja i u kojem ih netko sluša; intencija govornika i reakcija publike koju on želi osigurati te stvarna reakcija koja se dogodi (ako se uopće dogodi); vrsta činjenja (ako postoji) koja ide ispod ili iznad onoga što je rečeno, a za koju onaj koji nešto izgovara misli da je čini (npr. upozorava publiku na neku opasnost); vrsta činjenja koja ide iznad ili ispod onoga što on zaista čini (npr. plaši publiku); obrazac zvukova koje on izgovara te intonacija i *krivudanje* glasa; geste koje prate proizvedene zvukove – svi su ti faktori varijabilni na naizgled bezbroj načina koji se kombiniraju da bi proizveli različitost i kompleksnost jezičnog ponašanja, koja prijeto da izmakne razumijevanju.« (Platts, 1979, 1)

Tako se pitanje *istine* u jednom modelu transformira u pitanje o kompatibilnosti diskurzivnih i jezičnih praksi koje se ma-

piraju pozivanjem i povezivanjem sa socijalno kodificiranim obrascem principa koji ih u jednom komunikativnom okviru opravdavaju. Intersubjektivno pripisivanje *smisla*, *racionalnosti*, procjenjivanje *stupnja istinitosti*, jest dio interpretativnog kalkulusa čija evaluacijska vrijednost ima svoje društvene korijene. Upravo od komunikacijske efikasnosti zavisi i sama funkcionalnost društva.

»Nužnost toga da određene probleme moramo rješavati u koordinaciji (dijelom i u kooperaciji) s drugima postavlja postojanje komunikacijskih mogućnosti nužno na prvo mjesto; drugačije kazano: *nužnost koordiniranog postupanja proizvodi u društvu jedan rezolutni komunikacijski zahtjev koji se mora pokriti ako se jedno efektivno koordiniranje djelovanja, u svrhu zadovoljavanja tih potreba, treba omogućiti*. Društva koja svoj komunikacijski zahtjev ne mogu ispuniti nisu sposobna preživjeti.« (Kanngießer u: Apel /ur./, 1982, 278)

Ono što se može derivirati iz toga, a odnosi se na inferencijalistički pristup tom problemu, jest pitanje trebaju li pojmovi kao što su *razumijevanje*, *informacija*, *kognitivni proces* i drugi biti shvaćeni – jer su oni važni za znanstvenu praksu, i to zato što je teorijski ekspliciraju – u terminima *smisla* ili u terminima *referencije* izraza. Drugim riječima, na kojoj semantičkoj razini treba rješavati ovo pitanje, na referencijalnoj razini ili na razini smisla? Kako bez ostatka, s obzirom na različite kulturne jezične idiome i na različite ontogenetske i psihogenetske korijene značenja i referencije, jedan jezični model *epistemski* prevesti u neki drugi? U odnosu na ta pitanja razvijale su se, nastajale i nestajale različite pozicije: naturalistička, kauzalno-empiriistička, racionalistička, reprezentacionalistička i druge. U ovom radu želimo postulirati inferencijalizam kao onu poziciju koja ovaj problem može riješiti na jedinstven način.

Uz pitanje o inferencijalnim i referencijalnim svojstvima pojmovnog sadržaja ide i pitanje o transferu tih svojstava na nivou kognitivnog sadržaja iskaza. Time se postavlja pitanje o povezanosti (uzajamnoj zavisnosti) pitanja o značenju i pitanja o istini (istinitosti) ekspresivnih formi pojmovnog sadržaja. To se pitanje u sklopu ideje o epistemskom normativizmu

ekspresivnih praksi može dovesti u vezu samo s interpersonalnim i komunikativnim, to jest pragmatičkim modelom istine koja treba nastati u konsenzusu praksi koje, osim zajedničkog svijeta, dijele semantičke i logičke stereotipe. Za ovaj koncept istine/istinitosti u jednom (semantički i logički mogućem) modelu komunikacije odlučujući koncept u interpretativnoj triangulaciji koju uvodi Davidson, osim najmanje dvaju subjekata komunikacije, ulazi sada svijet interpretacije, *background* interpretacije u kojem leži semantička i moralna historija onih koji komuniciraju i uzajamno se razumijevaju ili ne razumijevaju. Habermas, Rorty i Davidson odlučujući su za razumijevanje Brandomova koncepta epistemskog normativizma u kojem koncept istine nije ni subjektivan (privatni jezik, privatna logika) ni objektivni (izvanvremenski, vječan) nego intersubjektivni, zavisni od znanja i uvjerenja/vjerovanja.

Filozofski rad Roberta Brandoma¹ predstavlja početak inferencijalizma kao jasno artikulirane i metodski precizirane pozicije u odnosu na navedene probleme suvremene filozofije. *Filozofija inferencijalizma*, koju u svojim djelima zastupa i razvija Brandom, rezultat je kritičkog propitivanja tradicionalnih pretpostavki koje se tiču odnosa jezika i kognicije, subjektivnosti i objektivnosti te odnosa značenja i intencionalnosti na takav način da se ti odnosi razumiju u kontekstu jezične prakse kompetentnih jezičnih subjekata.

Tradicionalna je filozofija na različite načine pristupala problemu jezika. No tradicionalni su pristupi (bez obzira na različite pozicije), razumijevajući jezik kao medij izražavanja mišljenja i njegovu formu, kao način izražavanja osjećaja i

¹ Robert Boyce Brandom rođen je 13. 3. 1950. u Sjedinjenim Američkim Državama. Filozofiju je studirao i završio na Sveučilištu Yale 1972. Pod mentorstvom Richarda Rortyja, na Sveučilištu Princeton doktorirao je filozofiju 1977. godine s temom *Practice and Object*. Skoro cijelu karijeru proveo je na Sveučilištu u Pittsburgu, gdje i danas radi kao profesor filozofije. Oženjen je Barbarom Wendeborn Brandom i ima dva sina (Eric i Russell). Autor je deset knjiga i velikoga broja članaka. Djelo koje se smatra najznačajnijim Brandomovim filozofskim radom jest njegova knjiga *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Više informacija o Brandomu može se pronaći na mrežnoj stranici: www.pitt.edu/~rbrandom/ (pristupljeno: 4. 9. 2020.).

htijenja itd., jezik primarno razumijevali iz perspektive njegove vrijednosti za komunikaciju. Drugim riječima, njegova priroda i bit trebaju se razumjeti iz njegove funkcije, a ta se funkcija primarno sastoji u tome da drugome izrazimo, prenesemo ili pokušamo priopćiti vlastite unutarnje (mentalne) sadržaje.

»To je interes čovjeka za jezik kao temeljno i nezaobilazno sredstvo sporazumijevanja među ljudima, kao izraz njihova bića i njihove duhovnosti, kao izraz interesa za njihovu najintimniju i najstariju karakteristiku, kao svojstvo koje ih jasno odvaja od svih drugih bića, koje izražava postojanje, način čovjeka i svijeta, tj. postojanje intelektualnog i osjećajnog, kao i voljnog odnosa čovjeka prema svijetu i drugim ljudima. Jezik se unutar takvog interesa i aspekta javlja kao ono svojstvo čovjeka koje je ljudskom biću i po porijeklu i po njegovoj biti ustvari najbliže, najintimnije, najprimjerenije, specifično njegovo, ono bez čega nema samoga čovjeka, unatoč svim drugim uvjetima njegove egzistencije koji mogu biti prisutni. Jezik je tu shvaćen kao prirodno svojstvo čovjeka pomoću kojega je on nadržao prirodu u sebi i otvorio se prema drugim ljudima, i to ne nekim slučajnim ili nebitnim vidom svoje egzistencije, već onim osnovnim, bitnim, tj. onim što je njemu samome najviše, najvažnije i za njega najbitnije, odnosno po samoj jedinstvenoj moći da stvara, da shvaća i da izražava u materijalnom mediju svoj odnos sa svijetom. Taj medij je u jeziku medij zvuka ostvarenog putem artikulacije. Ni jedno drugo prirodno svojstvo čovjeka nema tu osobinu da tako snažno spaja i povezuje ljude na tako širokoj djelatnoj, misaonoj, osjećajnoj i voljnoj osnovi kao što ima jezik. Stoga je nemoguće shvatiti samoga čovjeka u njegovoj najdubljoj biti i prirodi, a da se ne shvati i ne razumije njegovo svojstvo da govori, da stvara i da komunicira putem njega.« (Filipović, 1987, 38–39)

Takvu matricu razumijevanja jezika putem pitanja o porijeklu i ispravnosti imena imamo u Platonovu dijalogu *Kratil*. Središnji zadatak dijaloga, koji je Platon sebi postavio, jest pokušaj utvrđivanja kako i na osnovi kojih principa ljudi daju imena stvarima te na osnovi čega ta imena postaju zajedničko vlasništvo svih onih koji ih u komunikaciji koriste. U dijalogu su suprotstavljene dvije teze: Hermogen zastupa tezu da su imena konvencije ili dogovori, a Kratil tezu da imena svoju ispravnost duguju prirodi stvari zbog kojih su i ona sama ispravna (Platon, 1976, 19–20). Ibrulj precizno ukazuje na to

da »u suštini ovog dijaloga leži rasprava o odnosu riječi i stvari prema biti ili istini, kao pitanje na što se riječi odnose i što je njima označeno« (Ibrulj, 1999, 54). Pošto je imenovanje djelatnost koja ime povezuje sa samom stvari (jer ime treba reprezentirati bit same stvari), potrebno je pokazati na koji se način to praktično događa. To je složen odnos ortonimije, ortologije i ortografije. To, međutim, nije moguće u slučaju prvobitnih imena: to je moguće samo ako pođemo od pojma istine (Platon, 1976, 95).

»Ovdje Platon sugerira epistemologiju koja upoznaje stvarnost izvan imena i izvan stvari ili koja upoznaje svijet istine. Kroz stvari i njihov međusobni odnos, kao i kroz riječi i njihov međusobni odnos, moguće je postići veću spoznaju stvari, ali nije moguće spoznati istinu kao takvu. Stoga, zaključuje Platon, *nužno je krenuti od istine* (Kr. 439 B). U tom ontološkom zasnivanju istine stvari i istine riječi ili govora leži *smisao Sokratovog sna* (Kr. 439 C–D): da postoji nešto dobro, lijepo i istinito po sebi, što utemeljuje istinitost kao ispravnost. Na taj je način lanac koji čine ortonimija-ortologija-ortografija, kao oblici ortopraksije, uvjetovan onim što prethodi i riječima i stvarima, samom istinom ili bitkom bića koju treba umom zahvatiti u jednom drugom svijetu relacija.« (Ibrulj, 1999, 57)

U tu je svrhu jezik morao postati samo još *jedan rod bića* čiju bitnu odredbu nalazimo u ortonimijskim, ortologijskim i ortografijskim praksama koje su uvjetovane »samom istinom ili bitkom bića koju treba umom zahvatiti u jednom drugom svijetu relacija« (Ibrulj, 1999, 57). Već je, dakle, Platon u *Kratilu*, istražujući jezik kao kao mimetički, didaskalički i dijakritički organon, izložio na drastičan način značaj *jezične* i *logičke ortopraksije* iz povezanosti *ortonimije* (ispravnosti imenovanja stvari), *ortologije* (ispravnosti formuliranja istinske vrijednosti iskaza) i *ortografije* (ispravnosti označavanja struktura govora).

No vratimo se našoj temi. U pokušaju da revitalizira analitičku filozofiju kao disciplinu koja nudi jedinstven pristup jeziku i koja tematski i metodološki može biti svedena na druge discipline (iako koristi različite uvide drugih disciplina), Brandom traži polazište u pragmatičkom *frameworku* koji po njemu može »prikazati« tradicionalne semantičke probleme u

novome svjetlu. U tom smislu, zahtjev koji Brandom postavlja kao kriterij za plauzibilnu semantičku poziciju, zahtjev koji stoji u osnovi njegova filozofskog odnosa prema problemima i pitanjima jezika uopće, jest da se *učini eksplicitnim ono što je implicitno u našoj jezičnoj praksi*. Brandom bitna pitanja o prirodi i funkciji jezika veže za jezičnu praksu kao topos manifestacije diskurzivnih kapaciteta čovjeka. Samo je u tom svjetlu (u ovom filozofskom modelu) moguće odgovoriti na pitanja o jeziku kao mediju racionalnoga postupanja.

Inferencijalizam je, dakle, u ovim istraživanjima primarno bio postuliran kao semantička teorija. Brandom je smatrao da je moguće da se logički aparat, koji je ekspresivan i čijom primjenom možemo izraziti semantičke relacije, pragmatičkim širenjem rezolucije klasičnoga koncepta analize upotrijebi za ekspliciranje onoga što je implicitno u jezičnim radnjama. Prema njegovu mišljenju, taj pristup pruža veliki doprinos istraživanju *značenja*, a njegove se implikacije mogu proširiti i na pitanje komunikacije i/ili interpersonalnih relacija uopće.

U odnosu na taj zahtjev (da se *semantika* razumije iz perspektive *pragmatike*), istraživačko stajalište od kojeg ovdje polazimo i koje čini heurističku osnovu predstojećega rada odnosi se na mogućnost razumijevanja inferencijalizma kao strategije koja nam omogućuje da učinimo *eksplicitnim ono što je implicitno u našoj epistemskoj praksi*. Ono što želimo istražiti jest mogućnost korištenja strategije inferencijalizma za razumijevanje epistemskih procesa i/ili epistemskih pitanja uopće. Tako će, za razliku od standardne inferencijalističke orijentacije na semantički aspekt pojmovnoga sadržaja, ovdje biti riječi o kognitivnom aspektu pojmovnog sadržaja.

Ovdje ćemo koristiti strategiju *jakog inferencijalizma*: povezat ćemo različite kontekstualne aspekte korištenja inferencijalnih relacija – komunikativnu situaciju, strukturu jezičnog čina i konsekvence njegova prihvaćanja kao različite razine inferencijalnog postupanja. Tim pristupom želi se istaknuti sljedeće: inferencijalističkim analizama konceptualnih struktura i njihovih odnosa dolazimo do spoznaje o epistemskim i kognitivnim sadržajima koje ove strukture reprezentiraju. U radu se, dakle, polazi od epistemske pretpostavke da jedno novo analitičko čitanje inferencijalizma daje novi odgovor na

pitanje o prirodi veze između *pojmovnog* i *kognitivnog* sadržaja, kao i o mogućem razumijevanju istoga.

Smatramo da u navedenim istraživanjima nisu dovoljno ispitani *normativni* aspekti inferencijalizma iz perspektive *kognitivnog* i *epistemskog* važenja koje prihvaćanje te normativnosti ima u odnosu na subjektivna uvjerenja i intencionalnost u komunikativnom diskursu. Ovdje polazimo od pretpostavke da je moguće pronaći neki teorijski instrument koji će omogućiti da se inferencijalistička strategija proširi i učini relevantnom za ova pitanja. Mi ćemo pokušati ukazati na principe koje je ponudio Brandom: princip konceptualne strategije i princip obvezivanja jednoj lingvističkoj praksi. Ovdje nam se nameće pitanje: što ovi principi nude po pitanju objašnjenja znanja upotrebe značenja riječi te zašto su ova dva principa nedovoljna za objašnjenje znanja.

Dakle, što je ponudio Brandom i je li to dovoljno? Zašto je potrebno dublje objasniti *princip ponovnog prepoznavanja (rekognicije²) pojmovnoga sadržaja* bez obzira na vrstu strategije i bez obzira na vrstu govorne prakse koju je i samu potrebno ponovno prepoznati kao smislenu? Samo jedan princip koji je iz iste ontogenetske jezgre može ponovno prepoznati ili identificirati djeluje li u nekom pojmovnom sadržaju normativizam logičkih principa ili ne djeluje. Samo takav princip može eksplicirati ono što je implicitno u nekoj formi iskaza.

Jezične prakse i semantičke strategije mogu ići ispod toga i iznad toga (Ibrulj, 2008), ontološki se može obvezivati i homerskim bogovima jednako kao i elektronima i protonima (kako kaže Quine, 1961). Logički normativizam koji treba ponovno prepoznati u svakom komunikacijskom činu formalan je i inferencijalan, dok je normativnost semantičkoga referencijalizma sociogenetski produkt kolektivnih baza znanja ili kolektivnih stereotipa kojima se govornik i slušatelj obvezuju. No činjenica da se istim terminima mogu pridavati različita značenja ili da se o istim procesima bilo koje ontologije mogu

² Pojam *rekognicije* ovdje ćemo koristiti u kontekstu epistemske identifikacije smisla reprezentiranih sadržaja. U daljnjem ćemo tekstu navedeni pojam koristiti u vezi s navedenim zahtjevom.

imati različita znanja govori o tome da i semantički referencijalizam u pogledu sadržaja svojih objekata mora stajati pod nekim principom procjenjivanja da bi mogao biti (epistemski) normativizam!

Fodor je u svojim istraživanjima ukazao na činjenicu da svaka mentalna reprezentacija ima set svojih konsekvenci: te su konsekvence implikativne relacije koje stoje u odnosu sa sintaktičko-semantički uređenom reprezentacijom (Fodor, 1981, 26). Fodor tom tezom postulira ideju o međusobnoj zavisnosti i povezanosti mentalnih (kognitivnih) sadržaja koje se implikativnim putem artikuliraju putem mreže konsekvenci koje stoje u osnovi prihvaćanja neke reprezentacije. Upravo je ta ideja o interpretaciji mentalnoga sadržaja, kao identifikaciji implikativnih konsekvenci na koje nas njegovo prihvaćanje obvezuje, važna za predstojeće istraživanje inferencijalizma.

Problem koji hipoteza ove knjige želi razriješiti konceptualnim istraživanjem jest sljedeći: *ako se inferencijalizam zasniva uvijek na implikaciji, onda filozofija inferencijalizma treba pokazati kako se matrice semantičkih i sintaktičkih implikacija aktiviraju/funkcioniraju u epistemskim i kognitivnim implikacijama te u referencijalnoj, odnosno pragmatičkoj relaciji objekata-riječi-pojmova. Rješenje problema koje hipoteza sugerira jest sljedeće: interpretacijom matrica inferencijalne prakse u komunikacijskim stereotipima moguće je pokazati da se logički principi, semantička pravila i kognitivno djelovanje (racionalnost intencionalnoga) mapiraju u jednom epistemskom komunikacijskom činu (realiziranom stereotipu) koji se svaki put mora iznova interpretirati u svakom novom kontekstu pomoću ideje o holizmu kognitivnoga. To znači da će u ovoj knjizi biti problematizirana kompleksnost epistemskog komunikacijskog stereotipa i kompleksnost njegove interpretacije koja uvijek unosi ili učitava meta-logičke, meta-semantičke i meta-pragmatičke elemente vlastitog iskustva, historije, držanja, itd. Princip koji ovdje uvodimo kao jedan teorijski novum jest – princip kognitivne ekvivalencije implikacija. Taj je princip zapravo meta-komunikacijski čin ponovnog prepoznavanja (rekognicije) epistemskog aspekta sadržaja koji se koristi u nekom složenom komunikacijskom činu. Ta je rekog-*

nicija moguća samo u slučaju kad se neki pojmovni sadržaj ponovno konstruira kao integral svih svojih logičkih, semantičkih i pragmatičkih konsekvenci. Budući da komunikacijske stereotipe tretiramo kao inferencijalne komprese pojmovnoga sadržaja, smatramo da princip kognitivne ekvivalencije implikacija daje plauzibilnu mogućnost za rekogniciju kognitivne sinonimije pojmovnih sadržaja.

Središnja se hipoteza predstojećih istraživanja odnosi na mogućnost razumijevanja znanstvenih pojmova kao *inferencija* koje su epistemska matrica komunikacijskih istraživačkih praksi. Preciznije: pitanje o tome što su znanstveni inferencijalni stereotipi, kako se transformiraju i kako nastaju novi te koje su konsekvence tih transformacija jest pitanje o načinu funkcioniranja teorijskih modela i njihove konceptualne fenomenologije. Ovaj rad, koji se referira na filozofiju Roberta Brandoma, treba ukazati na to kako se, nakon Wittgensteinove tvrdnje da značenja riječi leže u njihovoj upotrebi, konstituiraju znanje upotrebe značenja riječi, vokabulara i iskaza kao komunikacijskih činova putem njihove ontogenetske i psihogenetske faze (Quine) kroz njihove logičke i lingvističke stereotipe (Putnam, Brandom), odnosno kroz njihove inferencijalne i referencijalne prakse (Brandom). Taj model konstitucije znanja upotrebe značenja riječi poslužit će onda kao model znanja konstitucije značenja vokabulara znanstvenih teorija pri čemu će se pratiti tragovi normativizma u obje vrste konstitucije.

U ovom će radu inferencijalni stereotipi biti analizirani iz sintaktičko-logičke, semantičke i pragmatičke perspektive.

- *Sintaktičko-logička* analiza odnosi se na ispitivanje strukturalno-normativnih principa (pravila organizacije inferencijalnih shema) i logičkih postupaka (multiplikacija, homologizacija itd.) koji se primjenjuju u izgradnji inferencijalnih stereotipa.
- *Semantička* je analiza usmjerena na analizu odnosa semantičkih općenitosti u iskazima određenog prirodnog ili simboličkog jezika te utvrđivanjem tehnika semantičke unifikacije i homogenizacije inferencijalnih stereotipa.

- *Pragmatička* analiza inferencijalnih stereotipa odnosi se na konsekvence upotreba inferencijalnih stereotipa u epistemskim komunikacijskim modelima. Sve su navedene metode zastupljene u logici, analitičkoj filozofiji i filozofiji uma kao načini određenja zadovoljavajuće teorije istine i teorije značenja te se ovdje koriste u svrhu konstrukcije argumentativnog okvira za dokazivanje postavljene hipoteze.

Činjenica je da društvene jezične relacije zavise od velikog broja stereotipnih obrazaca. Korištenje ovih stereotipa predstavlja distribuciju normativnih zahtjeva na koje se obvezuju oni koji te stereotipe žele koristiti u jednom komunikativnom diskursu. Cilj je pokazati da *unifikacija i homologizacija inferencijalnih derivacija pojmovnoga sadržaja znanstvenih pojmova jest u isto vrijeme i proces konceptualne stereotipizacije neophodne za funkcioniranje znanstvene komunikativne zajednice*. Ovdje želimo ispitati logičko-strukturalne, semantičke i pragmatičke aspekte razumijevanja teorijskih znanstvenih inferencija pojmovnog sadržaja kao stereotipa.

Ukazali smo na to da će ono što uzimamo kao platformu za razumijevanje načina na koji se u jednom komunikativnom stereotipu preklapaju logički, semantički i referencijalni aspekti pojmovnoga sadržaja biti princip *kognitivne ekvivalencije implikacija*. Taj je princip zamišljen kao idealna matrica identifikacije logičkih, semantičkih i pragmatičkih principa koji se stapaju u jedan epistemski stereotip. Smatramo da je taj princip sposoban funkcionirati kao metateorijski organon koji omogućuje identifikaciju homologiziranih pojmovnih cjelina znanstvenih pojmova. Na taj način, pokazivanjem načina na koji je moguće kontekstualno ponavljanje logičkih, semantičkih i pragmatičkih sekvenci konceptualnoga sadržaja, *princip kognitivne ekvivalencije implikacija* omogućuje da se identificiraju principi organizacije epistemskog aspekta konceptualne sheme.

Ovdje treba reći na koji se način princip kognitivne ekvivalencije implikacija može dovesti u vezu s principom semantičke strategije u kojoj je, kako Brandom ističe, »logika organ semantičke samosvijesti« (Brandom, 1994, xix). Princip ko-

gnitivne ekvivalencije implikacija jest instrument za koji smatramo da može nadograditi Brandomovu inferencijalističku strategiju objašnjenja semantičkog aspekta pojmovnoga sadržaja. Primjenom tog principa pokušat ćemo utvrditi kako su u različitim kontekstima logičko-semantički unificirane inferencijalne klase *epistemski* i *kognitivno ekvivalentne*. Drugim riječima, ovaj princip treba pokazati kako možemo utvrditi kriterije i metode za *rekogniciju kognitivne sinonimije* pojmovnih sadržaja, ako ih razumijemo kao inferencijalne komprese.

Pitanje o tome što je inferencijalizam, a onda posebno što je epistemski inferencijalizam, nije moguće ni rješavati u pravcu pragmatizma shvaćenog u Brandomovu smislu ako se ponovno ne rasvijetli veza između logike i semantike, s jedne strane, te status lingvističkog i ekstralingvističkog sadržaja, s druge strane. Što je u stvari sadržaj, a što forma u svemu tome? Već na samome početku analize ovih relacija kod Gottloba Fregea napravljeno je niz korisnih distinkcija, no pitanje je doprinose li sve one lobiranju za pragmatiku. Važno je pitanje koje iz ovih nedoumica slijedi: što je to *epistemski inferencijalizam*? Je li svaki inferencijalizam epistemski ili samo onaj koji ima kognitivne rezultate, onaj koji je kognitivno upotrebljiv? U tom slučaju mjera epistemskog u inferencijalizmu bila bi spoznajnoteorijski ili teorijski spoznati inferencijalizam.

U svakom slučaju, treba odgovoriti na pitanje je li formalnogički inferencijalizam (u kojem djeluje formalnogički normativizam logičkih zakona) istovremeno spoznajnoteorijski (epistemski) ili je on samo operativno-metodološki? Gottlob Frege je ovaj inferencijalizam nazvao »*morbus mathematicorum recens*« tvrdeći pritom da matematičari i formalni logičari znaju vršiti formalne operacije s brojevima, ali ne znaju što je broj. Tu se onda nadaje pitanje: koji je inferencijalizam epistemski i zašto? Je li zadovoljavajući Brandomov odgovor da je logika »organ semantičke samosvijesti« (Brandom, 1994, 384) i da je stvar riješena jer se u tom sklopu radi o reduplikaciji normativnosti, jednom kao logičke i drugi put kao semantičke.

Kako mi ponovno prepoznamo prakse kojima se trebamo obvezivati u privatnom i u javnom diskursu, u komunikacijskim činovima? Jesu li te prakse apriorne i da li ih mi

u komunikaciji samo otkrivamo (ponovno prepoznajemo) jer one već postoje (negdje, u svijetu komunikacijskih praksi koje imaju u sebi ugrađene normativne stereotipe) ili se u jednom pojmovnom sadržaju, u njegovoj upotrebi, svaki put iznova treba konstituirati sistem implikacija, i to uzročno-posljedičnih implikacija, koje pojmovni sadržaj pretvaraju u kognitivni sadržaj, u sadržaj kojem je određena istinsna vrijednost? Je li znanje, kao deontički regulativni pojam, samo rezultat svijesti o jedinstvenoj upotrebi pojmovnih sadržaja koji su zasnovani na logičkim pravilima, koji su semantički unificirani i koji su komprese svih inferencijalnih konsekvenci koje se iz njih mogu derivirati ili je znanje ponovna konstrukcija svih tih elemenata u različitim komunikacijskim činovima? Drugim riječima, je li na tome zasnovana praksa osnova epistemske stereotipnosti, koja čini neki sadržaj objektivno relevantnim u komunikacijskim činovima?

Knjiga je podijeljena na pet dijelova, odnosno tematskih cjelina.

U I. dijelu knjige prikazujemo ideje onih autora koji su utjecali na izgradnju Brandomove semantičke pozicije. U tu svrhu ukazujemo na logičke i semantičke analize koje su u svojim djelima ponudili Gentzen, Frege, Wittgenstein, Peacocke, Sellars i Dummett. Te se teorije tretiraju samo iz perspektive njihova značenja za Brandomovu misao. Smatramo da navedene teorije čine semantički okvir u kojemu je Brandom razvio svoju inferencijalističku poziciju.

U II. dijelu knjige analiziramo Brandomov pristup značenju i intencionalnosti unutar njegova inferencijalističkog programa. Time želimo ukazati na osnovne postulate Brandomova projekta, kao i na ciljeve i metodološku orijentaciju tog jedinstvenog znanstvenog poduhvata. U tom dijelu rada tretiramo i značenje pragmatičkog okreta u razumijevanju značenja. Kao središnji istraživački orijentir inferencijalizma pojavljuje se ideja inferencijalne uloge pojmovnoga sadržaja.

U III. dijelu analiziramo važnost normativnog eksplanatornog idioma za epistemološka pitanja. Cilj je tog dijela ukazati na mogućnost tretiranja inferencijalizma kao metodološkog stanovišta čije se istraživačke metode i tehnike mogu proširiti

na šira filozofska pitanja, i to posebno na epistemološke probleme. Ono što se u tom dijelu rada izdvaja kao bitno jesu pojmovi normativnosti i epistemske objektivnosti. U tu svrhu nastojimo identificirati središnje termine deontičkoga vokabulara i objasniti kako se taj vokabular eksplanatorno aplicira.

U IV. dijelu tretirat ćemo *implikaciju* kao središnji koncept inferencijalističke filozofije. Ukazat ćemo na različite mogućnosti razumijevanja implikacije i na epistemske konsekvence prihvatanja dvaju pojmovnih sadržaja kao semantički ekvivalentnih. U tom dijelu rada želimo pokazati zbog čega Brandom favorizira materijalnu implikaciju i kakva je njena ekspresivna vrijednost.

U V. dijelu rada, pod naslovom »Rekognitivna praksa identifikacije reprezentacije smisla«, pokušavamo uvesti novi princip za koji smatramo da omogućava rješenja postavljenih pitanja. Nastojimo, naime, pružiti dokaz za opravdanje hipoteze postavljene na početku rada: želimo pokazati kako se primjenom *principa kognitivne ekvivalencije implikacija* može rekonstruirati i utvrditi (ponovno prepoznati) i učiniti eksplicitnim *kognitivna sinonimija* inferencijalno artikuliranih pojmovnih sadržaja. Za primjer uzimamo konceptualnu znanstvenu fenomenologiju koja treba poslužiti kao primjer za karakterizaciju navedenoga principa. Taj je dio rada zamišljen kao *hipotetički okvir* za pristup navedenoj problematici, koji u strukturalnoj cjelini funkcionira kao autentična indikativna platforma cjelokupnoga rada. Taj je dio zamišljen kao *model* upotrebe inferencijalističke strategije na polju pitanja o epistemskom važenju inferencijalnih stereotipa za istraživačku praksu.

I.
SEMANTIČKI *FRAMEWORK*
INFERENCIJALIZMA

1. Gentzen o logičkim konektivima

Djelo njemačkoga mislitelja Gerharda Gentzena (od 1935. do 1939. radi kao asistent Davida Hilberta u Göttingenu) obilježeno je otkrićima na polju osnova matematike, teorije dokaza i aksiomatskih sistema. No ono što je važno za projekt inferencijalizma jest njegov spis *Istraživanja o logičkoj dedukciji* (njemački: *Untersuchungen über das logische Schließen*; engleski: *Investigations into Logical Deduction*) iz 1935. godine.

Gentzen u tom spisu ne želi razvijati formalizirane logičke sisteme (kakve su razvili npr. Russell ili Hilbert) koji će se koristiti u aksiomatizaciji znanja i u procesu izgradnje argumentativne strukture u matematičkom (i svakom drugom) dokaznom postupku. Gentzenov je cilj, kako jasno navodi na početku spisa, razvijanje deduktivnog formalnog sistema koji će biti što bliže stvarnom ljudskom zaključivanju. Rezultat tog istraživanja treba biti novi *calculus* koji će biti u stanju uhvatiti svojim formalnim kapacitetima aktualno, zdravorazumsko, logičko zaključivanje. Rezultat je tog istraživanja *kalkulus prirodne dedukcije*.

»Moja je želja, nasuprot tome (formalnim sistemima koje su razvili Hilbert, Russell i drugi; prim. K. Š.), da postavim formalni sistem koji će se, što je više moguće, približiti stvarnom zaključivanju. Rezultat je jedan '*calculus prirodne dedukcije*'.« (Gentzen, 1969, 69)

Izgradnja tog sistema ide standardnim putem: prvo se definiraju osnovni termini sistema i utvrđuje se kanonska notacija kalkulusa te se određuje njeno značenje. Nakon toga se navode formativna i transformativna pravila za dobro uređene formule u tom sistemu. Dokazna figura, koju Gentzen skraćeno naziva derivacija, sastoji se od brojnih formula (od jedne

najmanje) koje se kombiniraju i stvaraju inferencijalne figure. Tako nastaju *sheme inferencijalnih figura* koje se razvrstavaju na pravila uvođenja logičkih konektiva i pravila eliminacije logičkih konektiva.

Izražena modernom notacijom, ta pravila možemo prikazati na sljedeći način na primjerima konjunkcije:

Pravila uvođenja konektiva konjunkcija	Pravila eliminacije konektiva konjunkcija
$p \bullet q$	$p \bullet q \quad p \bullet q$
$p \quad q$	$p \quad q$

Na ovom se primjeru vidi na koji se način može producirati semantika logičkih operatora: iz formalnih svojstava odnosa među varijablama možemo producirati nužne inferencijalne derivacije koje su implicitne u njihovu odnosu. Tako se pravilo uvođenja konektiva za konjunkciju može interpretirati tako što se pokaže da se konjunktivni operator može uvesti svugdje gdje imamo dvije zasebne istinite varijable. S druge strane, pravilo eliminacije konektiva ukazuje na to da je moguće derivirati zasebne konjunkte iz konjunkcije kao glavnog operatora čija je istinosna vrijednost istina.

»Gentzen je mislio (1) da pravila uvođenja konektiva pružaju ‘definiciju’ konektiva, (2) da ona, također, daju smisao ovih konektiva, (3) da je moguće izložiti eliminacijske inferencije kao jedinstvene funkcije njihovih inferencija uvođenja, te (4) da su ‘u konačnoj analizi’ pravila eliminacije konsekvence korespondirajućih pravila uvođenja.« (Koslow, 1992, 19)

Brandom na više mjesta u svojim radovima ukazuje na značaj Gentzenovih istraživanja za razvoj inferencijalizma. Brandom Gentzenov model naziva *hiperinferencijalizam* jer je on točan samo kad se odnosi na logičke pojmove. Ono što je Brandom postavio sebi kao zadaću jest da se Gentzenov model proširi na širi spektar semantičkih pitanja; da se, naime, rezolucija analize koju je Gentzen koncentrirao na sadržaj logičkih konektiva sada proširi na područje uvjeta i konsekvenci primjene pojmovnih sadržaja.

»Poznato je da je Gentzen definirao konektive tako što je odredio pravila uvođenja (konektiva) ili inferencijalno dovoljne uvjete za upotrebu konektiva i pravila eliminacije (konektiva) ili inferencijalno nužne konsekvence upotrebe konektiva. Tako, da bismo definirali inferencijalnu ulogu izraza ‘&’ koji stoji za Booleovu konjunkciju, određujemo da se svatko tko se obvezuje p -u i tko se obvezuje q -u u isto vrijeme razumije kao netko tko se obvezuje i konjunkciji $p&q$, a da se svatko tko se obvezuje konjunkciji $p&q$ u isto vrijeme obvezuje i p -u i q -u. Prva shema određuje, uz pomoć izraza koji ne sadrže konektiv, uvjete pod kojima se netko obvezuje tvrdnjama izraženim rečenicama koje sadrže konektiv (kao glavni konektiv) čija se inferencijalna uloga definira, to jest ova shema određuje skup premisa koje nalažu ove rečenice. Druga shema određuje, uz pomoć izraza koji ne sadrže konektiv, konsekvence obvezivanja tvrdnjama koje su izražene rečenicama koje sadrže konektiv (kao glavni konektiv) čija se inferencijalna uloga definira, to jest ova shema određuje skup konsekvenci koje nalažu ove rečenice.« (Brandom, 2001, 62–63)

Važnost Gentzenovih istraživanja sastoji se u činjenici da su ona otvorila put razumijevanju važnosti inferencijalnih pravila za semantička pitanja: *ekspresivna snaga* logičkog vokabulara njeno je najvažnije obilježje. Ako logički vokabular ograničimo samo na njegovu preskriptivnu funkciju, nećemo biti u stanju prikazati i izraziti cijelu jednu sferu stvarnog, praktičnog povezivanja propozicija.

2. Fregeova inferencijalna artikulacija *pojmovnog sadržaja*

Učenje Gottloba Fregea, koje se smatra osnovom za razvoj suvremene matematičke i simboličke logike, u velikoj je mjeri utjecalo na brojna istraživanja u suvremenoj filozofiji. Pored toga se Frege, zbog svog učenja o odnosu smisla i značenja jezičnih izraza, naziva i »ocem analitičke filozofije« (Dummett, 1973). Upravo je to razlog zašto je Fregeovo učenje prepoznato kao ono koje stoji na početku analitičke filozofije i suvremene filozofije jezika kao disciplina koje se primarno bave izučavanjem značenja i istine.

U svom *Begriffsschriftu* gdje pokušava izgraditi pojmovno pismo koje treba ukloniti nedostatke prirodnoga jezika, Frege je otvorio put za novu paradigmu u istraživanju logike. U tom je djelu Frege uspio postulirati rigorozna logička pravila za izvođenje dokaza, koja će biti potpuno depsiologizirana. Formuliranjem operatora i postuliranjem pravila za njihove relacije *Begriffsschrift* je revolucionarno utjecao na razvoj modernoga logičkog kalkulusa i njegove primjene u postupcima dokazivanja validnosti teorijskih sistema. U isto vrijeme, to je prvi put da je negdje jasno i precizno formuliran neki funkcionalan i operativan kalkulus drugog reda.

»Ovo zadivljujuće djelo trebalo je činiti logički okvir unutar kojega je formalizacija različitih matematičkih teorija mogla biti tretirana. To je prva formulacija funkcionalnog kalkulusa drugog reda. To je zadivljujuće stoga što ovo djelo nije imalo svoje prethodnike: izgleda da je rođeno u Fregeovu mozgu, a da nije oplodeno vanjskim utjecajima. U njemu se prvi put pojavljuje suvremena notacija kvantifikatora i varijabli, kao i suvremeno tretiranje rečeničnih operatora (potpuno drugačije od Booleova). Negacija, implikacija, univerzalni kvantifikator i znak identiteta

uzeti su kao primitivni: Frege je po pitanju sredstva kvantifikacije, i to prvi put u historiji logike, uspio dati adekvatan račun logike iskaza koji u sebe uključuje multipliciranu općenitost, kao i uvesti varijable za relacije i funkcije. To što suštinski dobijemo jesu tablice istinitosti za rečenične operatore, i to kao njihova neformalna objašnjenja.« (Dummett, 1973, xvii–xviii)

S druge strane, Frege je napravio iskorak ka kontekstualnoj definiciji (okret k sudu) koja treba zamijeniti tradicionalni primat pojma kao centralne logičke općenitosti u istraživanju. Naime, tradicionalna, aristotelovska silogistika polazila je od pretpostavke da je odnos između pojmova koji se nalaze u premisama i konkluziji najvažnija relacija u cjelokupnom logičkom učenju. Tako je bilo sve do pojave Fregeova učenja. Polazilo se od činjenice da svaki sud ima identičnu strukturu koja se sastoji od dvaju pojmova. Onaj pojam o kojem se u sudu nešto tvrdi naziva se *subjekt*, dok se pojam kojim se u sudu nešto tvrdi o subjektu naziva *predikat*. Tako shvaćena, logičkim je učenjem dominirala predikacijska teorija pojma.

»U Kantovo, a i u Fregeovo vrijeme, Aristotelova logika bila je općeprihvaćena kao logika koja pruža sredstva za procjenjivanje argumenata čija validnost zavisi od odnosa među pojmovima. Reprerentacija forme argumenta u sebe uključuje ujednačavanje svake rečenice na takav način da u njoj postoji termin koji stoji za subjekt i termin koji stoji za predikat u toj rečenici. Na primjer, termin koji predstavlja subjekt u rečenici ‘Svi kitovi su sisavci’ jest ‘kitovi’, a termin koji predstavlja predikat jest ‘sisavci’.« (Weiner, 2004, 18)

U pokušaju da logička istraživanja započne s nove osnove, Frege je svoj istraživački put u *Begriffsschriftu* upravo i započeo kritikom tradicionalnoga (Aristotelova) logičkog učenja i insistiranjem na važnosti njegova nadilaženja. Frege počinje svoje istraživanje tvrdnjom da subjektsko-predikatski karakter tradicionalne logike ne daje plauzibilan odgovor na pitanje o tome kako je moguće da se identičan misaoni sadržaj izrazi različitim lingvističkim formama (rečenicama).

»Razlikovanje između subjekta i predikata u mojoj se predodžbi suda ne može pojaviti.« (Frege, 1879, 20)

Fregeovo odbacivanje ove distinkcije zasnovano je na činjenici da razlika između subjekta i predikata ne može objasniti kako je moguće konstruirati rečenice s različitim subjektima i predikatima čiji je sadržaj identičan. Subjekt i predikat, štoviše, mogu međusobno mijenjati mjesta bez opasnosti po sadržaj koji izražavaju. Ovaj sadržaj koji različite rečenice dijele, bez obzira na raspored lingvističkih općenitosti u njima, Frege označava terminom *pojmovni sadržaj*. Frege je svoj *Begriffsschrift* i načinio s namjerom da pronađe odgovarajuću notaciju koja može izraziti *pojmovni sadržaj* i relacije u kojima se on može nalaziti.

»On želi konstruirati jednu novu logičku notaciju, *Begriffsschrift* (pojmovno pismo); notacija je dizajnirana da izrazi, za bilo koju tvrdnju, *svaki* sadržaj koji ima vrijednost za *bilo koji* zaključak u kojem se može pojaviti. On je to nazvao 'pojmovni sadržaj'.« (Weiner, 2004, 28)

Frege uvodi samo jedan predikat koji treba pokazati razliku između tvrdjenja i izražavanja. U tu svrhu, Frege uvodi novu notaciju koja treba pokazati kako izraziti pojmovni sadržaj u obliku tvrdnje.

»Razlika između tvrdjenja i izražavanja u Fregeovu *Begriffsschriftu* indicirana je prvim dvama znakovima koje on uvodi: znakovima koje on zove 'linijom suda' i 'linijom sadržaja'. Linija suda je mala vertikalna linija, a linija sadržaja je duga horizontalna linija. U *Begriffsschriftu* reprezentacija sadržaja koji može postati sud (propozicijski sadržaj) takva je da joj uvijek prethodi linija sadržaja. Ako je taj sadržaj ono što se tvrdi u zaključku, liniji sadržaja uvijek prethodi linija suda.« (Weiner, 2004, 31)

Drugim riječima, pitanje je kako se pojmovne strukture mogu mapirati u različite znakovne strukture. U osnovi ovog istraživanja jest pitanje o tome što omogućuje identitet različitih lingvističkih općenitosti. Frege polazi od pretpostavke da je pojmovni sadržaj (koji će u kasnijim radovima dobiti naziv misao) ono što različite lingvističke danosti mogu dijeliti. Pojmovni se sadržaj pokazuje kao sadržaj koji u sebi sadrži brojne implikativne strukture na koje se može razdijeliti kada se taj sadržaj dekomponira shematizmom koji je izgrađen u *Begriffsschriftu*.

Upravo taj Fregeov metodološki pristup razumijevanju pojmovnog sadržaja putem implikativnog obvezivanja onome na što nas prihvaćanje tog sadržaja obvezuje stoji u središtu inferencijalne strategije. Mogućnost identificiranja, reprezentiranja i prosuđivanja različitih aspekata pojmovnih struktura i konsekvenci njihove derivacije predstavlja ono što će Brandomu pomoći u pronalaženju načina na koji se može tretirati koncept *inferencijalne uloge* pojmovnoga sadržaja. Važnost Fregeova učenja za Brandoma jest u tome što ono omogućuje da se prikažu načini supstitucije različitih izraza koji imaju istu inferencijalnu ulogu. Brandom, kao i u primjeru tumačenja Gentzenova učenja, u toj *ekspresivnoj snazi*, koju Frege prepoznaje u logici, vidi i najveću vrijednost njegova učenja.

»Ekspresivizam koji se tiče logike znači da Frege tretira logički vokabular kao onaj koji ima jedinstveno ekspresivnu ulogu – da, naime, učini eksplicitnim inferencije čija sposobnost da budu dobre jest implicitna u pojmovnim sadržajima nelogičkih pojmova. Inferencijalizam vezan za te pojmovne sadržaje uzima pojmovne sadržaje kao sadržaje koji se identificiraju i upoedinjavaju njihovim inferencijalnim ulogama.« (Brandom, 1994, 109–110)

Brandom želi pokazati da je Fregeov supstitucijski model koji se odnosi na dva podrećenična izraza plauzibilan za izražavanje njihovih inferencijalnih uloga; dva izraza imaju istu ulogu ako ostaju sačuvane njihove inferencijalne uloge.

»Inferencije (i inferencijalne uloge) koje su generirane za složene strukture formirane primjenom logičkog vokabulara u ovom posebnom, ekspresivnom smislu nisu ograničene samo na one koje su valjane na osnovi logičke forme (čak ni u slučaju klasičnih logičkih jedinki kao što su kondicional i negacija) zbog toga što spajaju upotrebu ne-logičkih rečenica i logičke strukture, što čini eksplicitnim aspekte njihove upotrebe. Sve su te inferencije valjane zbog značenja (inferencijalnog, u širem smislu) ili sadržaja izraženog upotrebom logičkog vokabulara o kojemu smo govorili. No, čak ni u ovom proširenom, semantički ekspresivnom smislu, nije svaki vokabular logički vokabular, pa tako ni sve materijalne inferencije ne odlikavaju sadržaj logičkih pojmova. Što je onda s ostalima? Na ovome mjestu istraživanje iz knjige *Making It Explicit* usvaja jednu verziju dekompozicijsko-rekompozicijske strategije. Materijalna inferencijalna svoj-

stva ne-logičkih rečenica secirana su supstitucijskim skalpelom, upotrebom Fregeove bazične metodološke ideje po kojoj, da bi dva podrećenična izraza imala istu indirektnu inferencijalnu ulogu ('indirektnu' zato što oni ne izražavaju razloge u smislu da ne mogu imati direktnu inferencijalnu ulogu premisa i konkluzija u inferencijama), moraju, u slučaju njihove zamjene, ostati sačuvane inferencijalne uloge (bitna njihova svojstva) rečenica u kojima se pojavljuju.« (Brandom, 2012, 172)

Vidimo da je Brandom od Fregea prihvatio ideju da je središnji zadatak logičkoga sistema da se okrene pojmu opravdanja: opravdanje se pojavljuje kao ono što se mora prilagoditi zakonima deriviranja inferencija koje činimo u skladu s logičkim pravilima. Tako se logika pojavljuje u svjetlu normativnih zahtjeva koji se postavljaju pred svakoga tko koristi pojmovne sadržaje u inferencijalne svrhe.

3. Antireprezentacionalistički program kasnog Wittgensteina

Filozofski interes koji je išao od koncepta *značenja* jezičnih fenomena prema pojmu njihove *upotrebe* pomaknuo je fokus analitičkih filozofa od *semantike* prema *pragmatici*. Prema Brandomu, »ključna figura u tom konceptualnom zaokretu jest Wittgenstein« (Brandom, 2008, 3).

Filozofija kasnoga Ludwiga Wittgensteina vezana je za njegovo najznačajnije (postumno) objavljeno djelo *Filozofska istraživanja*. U pokušaju da transformira tezu iz svoga djela *Tractatus logico-philosophicus*, prema kojoj jezik odslikava svijet, Wittgenstein u ovom djelu želi objasniti i pokazati kako koristimo jezik u našoj svakodnevnoj upotrebi. Tako Wittgenstein smatra da jezik, kao imanentno antropološki fenomen, treba razumjeti iz njegove prirode. Središnji koncept koji nam služi za razumijevanje jezika na taj način način jest koncept *jezične igre*.

»Isto tako možemo zamisliti da je cijeli proces upotrebe riječi (...) jedna od onih igara pomoću kojih djeca uče svoj maternji jezik. Te ću igre nazvati 'jezičnim igrama', a ponekad ću i o nekom primitivnom jeziku govoriti kao o jezičnoj igri.« (Wittgenstein, 1980, 42)

Samo u sklopu neke jezične igre riječ ima neko značenje. Cilj tog i takvog zahtjeva za razumijevanjem značenja bio je da se bilo kakva korespondencija između riječi i stvari (ako o njoj uopće možemo govoriti) treba odrediti kontekstualno. Kontekst upotrebe riječi i rečenica, njihovo vezivanje za situaciju u kojoj su izgovorene te važnost onoga koji ih upotrebljava, otvorile su prostor pragmatičkom shvaćanju značenja, shvaćanju po kojem svakoj semantičkoj analizi u osnovi treba biti pragmatički aspekt razumijevanja značenja.

»Izrazom ‘jezična igra’ ovdje se treba istaknuti činjenica da je *govorenje* jezika dio jedne djelatnosti ili životne forme.« (Wittgenstein, 1980, 48)

Tako svaka jezična igra predstavlja zasebni jezični sistem koji raspolaže određenim riječima i njihovim precizno određenim funkcijama. Te funkcije predstavljaju norme koje moramo uvažavati ako želimo igrati neku jezičnu igru. Činjenica da su norme u središtu jezičnih igara jest, kako pokazuje Kripke u djelu *Wittgenstein on Rules and Private Language*, jedan od najznačajnijih doprinosa istraživanju značenja uopće te je problem vezan za pravila upotrebe jezika »najradikalniji i najorginalniji skeptički problem koji je filozofija do danas vidjela« (Kripke, 1982, 60).

Zato jezične igre nisu nekompletni dijelovi jezika nego svaka za sebe predstavlja jedan zaseban sistem ljudske komunikacije. Iako je Wittgenstein definirao jezik kao sumu svih međusobno različitih jezičnih igara, on ne misli da te jezične igre imaju nešto što ih povezuje međusobno. One su možda slične, ali to je samo ono što omogućuje da ih označimo istim nazivom, a ne da pronađemo neku »suštinu« koja ih sve u sebi ujedinjuje.

»Umjesto da navedem nešto što je zajedničko svemu onome što nazivamo jezikom, ja kažem da sve te pojave nemaju baš ništa zajedničko zbog čega za njih sve upotrebljavamo istu riječ: one su međusobno *srodne* na mnogo različitih načina. I zbog ove srodnosti ili zbog ovih srodnosti, mi ih sve nazivamo ‘jezicima’.« (Wittgenstein, 1980, 66)

S druge strane, Wittgensteinova kritika ideje o mogućnosti postojanja privatnog jezika, koji je u osnovi solipsističkog epistemološkog stanovišta, otvorila je mogućnost da se u semantičkim pitanjima otvori perspektiva društvenih korijena značenja i referencija, bez nužnog odbacivanja analitičkih tehnika i metoda.

Brandom primjećuje da je kasni Wittgenstein ispravno uočio normativnu snagu značenjski sadržajnih propozicijskih struktura. Ono što Wittgensteina zanima (a što je Brandom ne više mjesto istaknuo) i što je važno za inferencijalnu filozofiju jest priroda tih normi. U tu je svrhu pokušao ukazati na uvjete

pod kojima je jedan pojmovni sadržaj istinit. Tako su norme trebale biti eksplicitni dio pravila svakog jezičnog intencionalnog ponašanja. Wittgenstein prepoznaje da je sama ta praksa socijalnoga porijekla.

»Jedna od najvažnijih Wittgensteinovih tvrdnji jest ona po kojoj prakse u kojima su implicitne norme koje artikuliraju značenje i njihovu primjenu u mišljenju moraju biti *socijalne* prakse.« (Brandom, 1994, 53)

Tako je Brandomova analiza Wittgensteinove filozofije rezultirala tezom da je ova filozofija pokazala da norme koje su eksplicitne u formi pravila zavise od normi koje su implicitne u praksi. One su derivirane iz pravilnosti koje se u jezičnoj praksi (u igranju različitih jezičnih igara) mogu identificirati i iz nje apstrahirati.

»Wittgenstein nam daje novi način razmišljanja o normativnosti i nužnosti 'pravilima vođenih' praksi. Oba ova svojstva u sebe uključuju zajednicu. Normativnost pravila utemeljena je u dogovoru koji zajednica vremenom postiže; ograničenja ili nužnost pravila utemeljeni su u formiranju druge prirode, one koja se postiže u procesu akulturacije.« (Williams, 1999, 168–169)

Taj je socijalni aspekt od izrazite važnosti za Brandoma: samo u kontekstu intersubjektivne interpretativne matrice možemo govoriti o semantičkim aspektima pojmovnoga sadržaja koji se artikulira jezičnim putem. Tu je vidljivo da će Brandom svoju kritiku verifikacionističke semantike i reprezentacionalističkih epistemskih modela bazirati upravo na podlozi Wittgensteinove filozofske misli. Cjelokupni okret koji on čini, okret od referencijalnosti ka konceptualnoj ulozi pojmovnoga sadržaja, i to sve u sklopu pragmatičkog normativizma, ima duboke korijene u filozofiji kasnoga Wittgensteina. No to je jedna potpuno nova tema za koju mislimo da bi bila istinski vrijedna istraživačke pažnje i da bi zasigurno produbila razumijevanje Wittgensteinova utjecaja na suvremenu analitičku filozofiju, a i samih ideoloških korijena Brandomove misli.

4. Racionalističke teorije *pojmovnog sadržaja*

Brandom je, navodeći osnovne karakteristike inferencijalizma, ukazao na to da on pripada onom tipu teorija koje su »racionalističke u izboru konceptualne paradigme« (Brandom, 2012, 150). Takvo racionalističko nastojanje da identifikira pojmove kao elementarne jedinice intelektualnog (racionalnog) postupanja nalazimo u djelu Christophera Peacockea. Peacocke se u svojim istraživanjima fokusirao na analizu pojmova i na pokušaj pružanja preciznog opisa njihovih semantičkih i strukturalnih svojstava. Prema njegovu mišljenju, svaka teorija o pojmovima treba objasniti kako pojmovi funkcioniraju kada se pretpostavi da su oni osnovna gradivna *kognitivna* čestica intelektualnog postupanja. Ta teorija u svojoj osnovi ima brojna preplitanja između *empirijskih* nalaza psihologije (često pozivanje na rezultate kognitivne psihologije) i *konceptualne* filozofske analize.

Peacocke, u namjeri da objasni što to znači razumjeti jedan pojam kao dio propozicijskog sadržaja, polazi iz fregeovske perspektive jer »pojmovi kojima se bavimo na razini su onog Fregeova *smisla* jer se upojujuju iz perspektive njihova kognitivnog značenja« (Peacocke, 1992, 3).

Glavno je pitanje što to znači posjedovati neki pojam i može li se na taj način govoriti o njegovoj semantičkoj vrijednosti? Jer »za svaki pojam potrebujemo teoriju koja pokazuje kako je semantička vrijednost pojma određena uvjetima njegova posjedovanja« (Peacocke, 1992, 17). Tek ako uspijemo eksplicirati što to znači posjedovati neki pojam, moći ćemo razumjeti njegove semantičke aspekte. Posjedovati neki pojam znači »znati što za nešto znači da bude njegova semantička vrijednost« (Peacocke, 1992, 23). Takav svoj pristup

sadržaju i semantičkoj vrijednosti pojmova Peacocke naziva »teorijom determinacije« (*determination theory*) (Peacocke, 1992, 23).

»Teorija determinacije za određeni pojam (zajedno sa svijetom u empirijskim slučajevima) pripisuje semantičku vrijednost na takav način da su prakse formiranja uvjerenja, na koje se ukazuje u uvjetima posjedovanja pojma, ispravne. To znači, kada su semantičke vrijednosti pripisane u skladu s teorijom determinacije, imamo to da, u slučaju formiranja uvjerenja, prakse rezultiraju istinitim uvjerenjima, a u slučaju inferencijalnih principa, one rezultiraju inferencijama u kojima je sačuvana istina. Ukoliko je to točno, time se identificira veza između semantičke vrijednosti, uvjeta posjedovanja i ispravnosti.« (Peacocke, 1992, 19)

Treba naglasiti da Peacocke svojim učenjem pravi okvir za naturalističku teoriju pojma koja bi bila sposobna iscrtati okvire intelektualnog ponašanja.

Peacocke pokušava objasniti iz perspektive navođenja uvjeta posjedovanja pojmova njihovu *normativnu dimenziju*. Deskripcijom *uvjeta* posjedovanja pojma ukazujemo na okvire koji determiniraju pravilnu upotrebu pojmova, kao i na mogućnosti njihove artikulacije. Ta artikulacija koja rekonstruira normativnu stranu pojmova ukazivanjem na uvjete njihove *ispravne* upotrebe jest od ključnog značaja za konstrukciju sadržaja.

»Normativno sadržajna svojstva nekog normativnog pojma supervenijentna su u odnosu na svojstva uvjeta njegova posjedovanja, a zadovoljava li te uvjete netko tko misli za naturalističkog je filozofa supervenijentno u odnosu na deskriptivne istine koje se odnose na njega.« (Peacocke, 1992, 140)

Vidimo da Peacocke polazi od toga da se normativni aspekti pojmovnih sadržaja moraju iščitati iz pravila njihove jezične artikulacije koja u sebi sadrži normativne elemente. Tom vrstom konceptualnog idioma obilježena je cjelokupna platforma iz koje se razvija Brandomova filozofija. Brandomova inferencijalistička semantika upravo preuzima ideju po kojoj je moguće pružiti jednu plauzibilnu eksplanatornu perspektivu za razumijevanje pojmova, koja u svojoj osnovi neće biti empiristička. Identificirajući Peacockea kao filozofa koji nastoji

pružiti racionalističku teoriju pojmovnog sadržaja, Brandom ga smješta u onu vrstu teorija koje logičkim putem žele objasniti temeljna svojstva pojmova koja su manifestna u njihovoj upotrebi.

Sličnu semantičku poziciju po kojoj se značenje treba razumjeti iz sintaktičkih relacija lingvističkih općenitosti (lingvistička harmonija) u svojim djelima iznosi i Michael Dummett. Naslanjajući se na Fregeovu filozofiju (Dummett je autor jedne od najznačajnijih studija o Fregeovoj filozofiji pod naslovom *Frege: Philosophy of Language*, na koju smo već ukazali kada smo govorili o Fregeovoj filozofiji) i njegovo razlikovanje *smisla* i *značenja*, on želi pokazati da su semantička i logička pitanja nerazdvojiva i da svaka teorija značenja mora prvo formulirati interpretativna pravila (logičke procedure) koja omogućuju da se uopće razumiju semantičke vrijednosti različitih jezičnih općenitosti (rečenica, predikata, itd.). Osnova tih pravila su ključni pojmovi koji se programski postuliraju kao primarna semantička svojstva jezičnih entiteta. Jedan od takvih pojmova jest i pojam *istine*. Taj se pojam po Dummettu derivira iz svakodnevne jezične prakse tvrđenja, koja se primarno procjenjuje kao ispravna i neispravna.

»Zašto nam treba pojam istine i odakle ga dobivamo? Izvor tog pojma, bez sumnje, leži u našoj općoj koncepciji jezične prakse. Ono što je temeljno za tu praksu jest to da neka tvrdnja može biti prosuđena kao ispravna i neispravna: može biti prihvaćena kao ispravna ili odbačena kao neispravna od strane onoga tko je sluša; onaj koji je izgovara može biti, sukladno tome, prinuđen da je povuče kao neispravnu ili onaj koji je sluša da je prizna kao ispravnu.« (Dummett, 1991, 165)

Moguće je, međutim, objasniti značenja jezičnih općenitosti i bez koncepta *istine*. To je moguće preciznim uvjetima koji određuju opravdanost onoga što je izgovoreno umjesto da određuju istinitost ili lažnost istog. Tako se pojmovni sadržaj može interpretirati primjenom logičkih pravila koja čine okvir za njegov ulazak u mrežu konceptualnih relacija. Na toj se osnovi može misliti i koncept znanja.

Na toj osnovi Dummett u svojim djelima dalje širi i rezoluciju Gentzenovih postavki smatrajući da je njegova *teorija*

dokaza (proof theory) kompatibilna sa zahtjevom da se epistemologija utemelji na konceptu *opravdanja*, a ne na konceptu *istine*. Dummett smatra da se na taj način razne metafizičke debate mogu riješiti njihovom redukcijom na lingvističke i logičke osnove našega jezika. Važnost Dummettovih tvrdnji za filozofiju inferencijalizma leži u propagiranju važnosti sintaktičkih pravila (normi) za naše jezične prakse.

»Dummett daje izvanredan doprinos inferencijalističkim pristupima pojmovnom sadržaju tako što pokazuje kako se ovaj model može generalizirati iz slučaja logičkih konektiva tako da pruže uniforman tretman značenja izraza drugih važnih gramatičkih kategorija: rečenica, predikata i općih imenica, kao i singularnih termina. Jasna je primjena na *propozicijske* sadržaje izražene cijelim deklarativnim rečenicama. Ono što korespondira pravilu uvođenja za propozicijski sadržaj jest skup inferencijalno dovoljnih pravila za njegovo izgovaranje, a ono što korespondira pravilu eliminacije jest skup inferencijalno nužnih konsekvenci njegova izgovaranja, to jest sve ono što slijedi nakon što to učinimo (izgovorimo taj propozicijski sadržaj, prim. K. Š.).« (Brandom, 1994, 118)

Brandom ukazuje na to da, iako Dummett primjenjuje svoj model samo na pojmovne sadržaje jezičnih izraza, njegovo učenje može imati mnogo širu upotrebu. Brandom će u svojoj filozofiji upravo to i učiniti: on će, naime, proširiti Dummettov model na čitav spektar intencionalnih stanja, propozicijskih stavova i jezičnih izraza općenito, i to u skladu s vlastitom idejom o važnosti primjene istih na jezične prakse.

5. Sellars o inferencijalnoj praksi

Filozof čije je učenje umnogome utjecalo na izgradnju Brandomova inferencijalizma jest Wilfrid Sellars. Sellarsovo razumijevanje značenja manifestira osnovne tendencije inferencijalističkoga programa: tretiranje inferencijalne uloge jednog pojmovnog sadržaja kao primarne za njegovo značenje.

Sellarsovo učenje karakterizira odbacivanje bilo kakve verifikacionističke korespondencije koja postoji između rečenica i svijeta te okret k lingvističkim karakterizacijama izraza koje su njegov jedini »korelativni sadržaj«. To odbacivanje nelingvističkih reprezentacija Sellarsa je vodilo k ideji implicitnih definicija koje su imanentne svakoj konceptualnoj danosti. Ta se imanentnost može artikulirati i učiniti jasnom jedino navođenjem inferencijalnih konsekvenci upotrebe jezičnih partikula. Važno je naglasiti da inferencijalna artikulacija nekog jezičnog fenomena ne iscrpljuje sve njegove inferencijalne »kapacitete«.

Ono što Sellars navodi kao glavno za eksplikaciju značenja jest znati da postoje pravila koja određuju ulazak, funkcioniranje i izlazak iz jednog jezika. Sva ta pravila mogu se inferencijalno artikulirati. Tako je ulazak u jezik jedna inferencijalna igra, to jest ulazak u kompleksno tkivo normi koje su dio jezične igre i bitne su ako želimo ostati u toj igri. Jedno komunikativno postupanje unutar jedne inferencijalne igre artikuliranja značenja može se vrednovati i procjenjivati samo u odnosu na te i tako razumljene norme. No te su norme implicitne u jezičnim vještinama: one su dio praktične aktivnosti. To je zato

»... što je Sellarsu bitno da inferencijalna koncepcija pojmova poveže posjedovanje ili razumijevanje pojmova (shvaćanje pojmovnog sadržaja) s određenom vrstom praktične aktivnosti. Inferiranje je jedna vrsta činjenja. Priznavanje inferencijalnih svoj-

stava ne mora se učiniti eksplicitnim uz ovjeru od strane pravila ili principa inferiranja, već može ostati implicitno u kapacitetu uzimanja ili tretiranja inferencijalnih tranzicija kao ispravnih ili pogrešnih u praksi. Inferencijalne relacije među pojmovima implicitne su u praksi davanja i pružanja razloga (za jedan način upotrebe, prim. K. Š.).« (Brandom, 1994, 91)

S druge strane, posebnu važnost za Brandoma ima Sellarsovo razlikovanje između formalne i materijalne inferencije: razlikovanje se odnosi na diferenciju između općih logičkih pravila organizacije utvrđenih semantičkih danosti i njihova praktičnog povezivanja i situacijskog modeliranja. Materijalna pravila koja se izražavaju materijalnom inferencijom konstitutivna su za značenje isto kao i formalna pravila: ta su pravila inferencijalna pravila koja su nezamjenjiva u našem poimanju materijalnih činjenica. Sellars navodi sva bitna obilježja materijalnih pravila inferencije. Ovdje ih navodimo u potpunosti:

- »(1) Materijalna su pravila od bitne važnosti za značenje (stoga i za jezik i mišljenje), isto kao i formalna pravila, te doprinose arhitektonskom detalju njegove stukture unutar lebdeće platforme logičke forme.
- (2) Materijalna inferencijalna pravila, zato što nisu od bitne važnosti za značenje, imaju svoje originalno važenje koje nije derivirano iz formalnih pravila i igraju nezamjenjivu ulogu u našem poimanju činjenica.
- (3) I ovdje smatramo, isto kao što to činimo i u (2), da materijalna inferencijalna pravila jesu odvojivo svojstvo mišljenja, ona su u najboljem slučaju jedno ugodno sredstvo mišljenja.
- (4) Materijalna inferencijalna pravila nisu autonomna jer su to izvorno samo inferencijalna pravila.
- (5) Rečenice koje otvaraju pitanje o materijalnim inferencijalnim pravilima jesu naprosto skraćena formulacija logički validnih inferencija. (Jasno je da bi distinkcija između neke inferencije i njene formulacije trebala biti istražena.)
- (6) Tokovi misli za koje kažemo da su vođeni 'materijalnim inferencijalnim pravilima' nisu uopće inferencije, već samo aktivirane asocijacije koje oponašaju inferencije i koje svoju intelektualnu golotinju prikrivaju onim ukradenim 'stoga'.« (Sellars, 1953, 336)

Brandom će upravo taj aspekt materijalne inferencije ponuditi kao ono što može izraziti praktična obvezivanja pojmovnom sadržaju u inferencijalnoj igri obrazlaganja načina njegove upotrebe. S druge strane, kada kritizira ono što naziva formalizmom, a što se pojavljuje kao eksplanatorno stajalište koje se odnosi na razumijevanje veze između racionalnosti i naših jezičnih praksi, kao i na razumijevanje prirode ljudskog znanja i kognitivnih kapaciteta uopće, Brandom će koristiti upravo Sellarsovu ideju o primatu praktičnih diskurzivnih obrazaca za razumijevanje ovih problema i pitanja.

6. Zaključak

U ovom dijelu knjige cilj nam je bio ukazati na teorijske pozicije i metodološke strategije koje na različite načine bivaju integrirane u inferencijalističku filozofiju: Gentzenova inferencijalna artikulacija logičkih konektiva, Fregeova analiza pojmovnoga sadržaja, Wittgensteinova pragmatička optika jezičnih igara, razumijevanje pojmova i njihova semantičkog i kognitivnog funkcioniranja u Peacockeovoj filozofiji te Sellarsovo postuliranje inferencijalne strategije kao strategije putem koje možemo artikulirati značenje.

Ovdje želimo istaknuti sljedeće: sva navedena istraživanja i teorijski rezultati koji su iz njih proizašli ovdje su se promatrali u kontekstu geneze metodološkog stajališta koje u svojim dijelima zastupa Brandom. Tako je u ovom dijelu knjige svaka od tih pozicija »kritički«¹ procijenjena Brandomovim ukazivanjem na vrijednost tih učenja za filozofiju inferencijalizma. Sada želimo reći da su se ovdje izdvojili koncepti *pojmovnog sadržaja*, njegove *inferencijalne uloge* i njegove *upotrebne* (pragmatičke) vrijednosti. Ti koncepti u istraživanju značenja igraju središnju ulogu u Brandomovu projektu. Naime, oni se nalaze u srži Brandomova učenja: inferencijalizam je obilježen upravo jedinstvenim tretiranjem *pojmovnih sadržaja* i artikulacijom *inferencijalnih* relacija iz kojih se jedino mogu iščitati *smisao* i *značenje* koje im pripisujemo. Naš naredni zadatak jest da u skladu s tako karakteriziranom pozadinom Brandomove filozofije iscertamo njenu autentičnost te metodološku i sadržajnu autonomiju.

II.
BRANDOM O ZNAČENJU
I INTENCIONALNOSTI

1. Što je to inferencijalizam?

U prethodnom dijelu knjige analizirali smo one teorijske pozicije koje su utjecale na filozofiju inferencijalizma kakvu u svojim djelima razvija i promovira njen osnivač Robert Brandom. Brandomovo učenje, zbog širine problema kojim se bavi, asocira na velike filozofske teorije koje su u sebe integrirale sve aspekte ljudske duhovnosti. Brandomova pozicija nije samo pokušaj da se što koherentnije prikažu različiti aspekti jednog bogatog filozofskog mišljenja, nego postoji i immanentna želja da se načini jedan jedinstveni filozofski sistem. Ovdje se možemo složiti s Wandererom kada kaže da

»... nazvati Brandomovu filozofiju 'sistematskom' ne znači samo reći da on želi dispartatne dijelove svoga filozofskog mišljenja učiniti koherentnima. On ide dalje od toga. Čini se da je Brandomu, kao i nekim od njegovih heroja iz njemačke idealističke tradicije, stvaranje neke vrste ujedinjujućeg filozofskog sistema zaseban filozofski cilj.« (Wanderer, 2008, 4)

Koristeći rezultate Gentzenove analize, Fregeova razumijevanja pojmovnog sadržaja, Wittgensteinove pragmatike jezičnih igara, Peacockeove i Dummettove racionalističke analize pojmova te Sellarsova eksplicitnog ukazivanja na važnost inferencijalnih pravila za analizu značenja,¹ Brandom je postulirao poziciju koja treba objasniti zakone diskurzivne prakse i racionalnoga postupanja iz perspektive onoga što je implicitno u toj praksi i tom postupanju. Budući da je analiza jezične prakse jedini način da se razumiju značenje, racionalnost

¹ Svi navedeni teorijski sistemi i utjecaji na vrlo su kompleksan način utkani u Brandomovu filozofiju, ali nisu u nju naprosto preslikani. Od tih filozofskih sistema su samo »posuđene« one postavke koje su potrebne za artikuliranje Brandomova vlastitog učenja.

i intencionalnost, potrebno je učiniti eksplicitnim ono što je implicitno u toj praksi. Samo na taj način možemo steći plauzibilan uvid u strukturu našeg diskurzivnog i praktičnog postupanja.

Brandom je u tu svrhu – naime, da bi imenovao svoju poziciju – skovao i prvi upotrijebio termin ‘inferencijalizam’. No ideja da semantika treba biti okrenuta pojmovnoj ulozi koju propozicijski sadržaji imaju nalazimo kod autora kao što je, primjerice, Gilbert Harman. Ovdje ga navodimo kao primjer koji reprezentira one tipove inferencijalizma koji tematiziraju široki spektar upotrebe inferencijalne strategije za karakterizaciju kognitivnih, značenjskih, perceptivnih i drugih aspekata ljudskih svojstava i postupaka. Tako Harman, kada analizira pojam znanja, pokazuje da je pojam znanja potpuno razumljiv tek iz perspektive inferencijalnog eksplanatornog idioma. Taj je idiom primjenjiv i u slučaju vizualne percepcije. Iako mnogi filozofi sumnjaju u mogućnost izvođenja inferencija u tom slučaju (kad se kruška nalazi na stolu, mi do toga ne dolazimo inferencijom, već naprosto *vidimo* da je ona tamo), Harman pokazuje da je to zbog toga što se inferiranje razumijeva kao nešto što se može identificirati zasebno u svakom novom kontekstu.

»Teškoća s ovom vrstom argumenata nalazi se u tome što zahtijevaju pretpostavku po kojoj mi imamo neki nezavisan način otkrivanja toga kada se inferencija dogodila, a kada nije. Nije jasno zašto bi neka takva pretpostavka bila prihvatljivija od skeptičke pretpostavke po kojoj unaprijed znamo što su validni principi inferencija. Predlažem kao jedini način na koji možemo otkriti koji su to principi otkrivanje toga koji se principi računaju kao principi za inferencije koje zaista izvodimo (...). Znanje o svijetu zasnovano je na inferenciji. Ako znanje o svijetu imamo zahvaljujući percepciji, onda postoji inferencija u percepciji. Ako nismo svjesni neke inferencije, onda postoji nesvjesna inferencija. Ako bi ona morala biti izvedena u trenu, inferencija ne treba vrijeme. Ako ne bismo bili svjesni premisa, onda možemo izvoditi inferencije bez svijesti o premisama tih inferencija.« (Harman, 1973, 20–21)

Slično Harmanu rezoniraju i drugi kao što je Paul Horwich kad iznosi argumente u prilog svojoj teoriji istine i u slučaju kad analizira značenje (Horwich 1999a).

Brandom jest filozof koji je orijentiran na semantiku konceptualne uloge propozicijskog sadržaja, no sada želimo odgovoriti na pitanje o tome koje su to ključne odrednice autentičnosti te filozofije. U odnosu na klasična pitanja semantike (pitanja o *značenju*, *referenciji*, *istini* itd.), kako se ta pozicija razlikuje od ostalih pozicija u tom području?

Peregrin je u studiji pod nazivom *Inferentialism: Why Rules Matter* dao detaljnu analizu inferencijalističkog projekta kakav zastupa Brandom. Peregrin je Brandoma uvrstio u širi kontekst analitičkih projekata i trudio se pokazati da se to može identificirati upravo putem okreta prema pragmatici, i to u njenom normativnom obliku (Peregrin, 2014).

I mi smatramo da je to dobra početna osnova: potrebno je, prije svega, istaknuti da je za Brandoma karakteristično uvjerenje po kojem analitički pristup jeziku još uvijek može pružiti plodne rezultate. Po njemu su sva nastojanja postanalitičkih filozofa (npr. Putnama) da se analitički teorijski instrumentarij nekako transformira i uklopi u neke druge discipline (kod Putnama u sociolingvistiku i psiholingvistiku) nedovoljna da bi se koncept analize, koji je karakterističan za analitički pristup jeziku, zamijenio ili potpuno odbacio. Ono što Brandom zamjera klasičnom analitičkom pristupu jest to što je preferirao različite analitičke tehnike (parafraziranje, strukturalne opise jezičnih općenitosti, rekurzivnu definiciju itd.) koje su u osnovi reduktivne. Te su tehnike uglavnom u osnovi kao cilj imale izdvajanje klase objekata na koje se semantičke općenitosti odnose. Tako je pojam reprezentacije postao središnji eksplanatorni idiom najvećega broja analitičkih pozicija. Sva druga semantička svojstva termina, izraza, rečenica itd. derivirana su iz mogućnosti reprezentiranja objekata. Upravo taj reprezentacionalistički model semantičkih svojstava jezičnih općenitosti Brandom pokušava obrnuti: on smatra da je intralingvistički odnos jezičnih općenitosti krucijalan za sve druge aspekte jezika, pa i za njegovu sposobnost reprezentacije.

»Reprezentacionalizam uzima pojam ili pojmove reprezentacije kao primarne (*primitive*) i daje objašnjenje svih svojstava jezične prakse koja su relevantna za značenjskost izraza – primjerice, svojstva inferencije kao nečeg što je centralno – u terminima

tog pojma ili tih pojmova. Brandom ne vidi nikakvu poteškoću u osporavanju redoslijeda tog objašnjenja. Na toj osnovi on predlaže preokretanje tog redoslijeda. Moramo uzeti pojam inferencije kao primaran i objasniti sve drugo vezano za značaj jezika, uključujući na kraju i njegovu sposobnost reprezentiranja, u terminima tog pojma.« (McDowell u: Stekeler-Weithofer, ur., 2008, 109)

Brandom smatra da je obrtanje tog eksplanatornog redoslijeda jedan od primarnih zadataka svake inferencijalistički orijentirane filozofije. Upravo način na koji je Gentzen inferencijalistički artikulirao pravila za semantiku logičkih pojmova može biti uzor za razvijanje inferencijalističke semantike. Ona, međutim, mora biti sposobna iskazati mnogo više od semantičkih svojstava logičkih pojmova. Svako nastojanje koje se orijentira samo na logičke pojmove nužno je jednostrano.

»Idea se sastoji u tome da se primijeni Gentzenov tip određenja značenja logičkih konektiva pravilima uvođenja i eliminacije iskaza na koncept uvjeta i konsekvenci primjene izraza. Dummett je ključna figura u toj tradiciji, a slijede ga i drugi kao što smo Peacocke i ja u *Making It Explicit*. Sva ta nastojanja mogu se promatrati kao nastojanja koja daju specifičnu logičku varijantu racionalističkih teorija pojmovnoga sadržaja. Svaki je taj pristup svjesno jednostran i stoji u suprotnosti sa zahtjevom da se podjednaka pažnja pokloni i motriteljskoj i logičkoj inferenciji u smislu u kojem Carnapovi neokantovski korijeni postaju očigledni.« (Brandom, 2012, 150)

Već smo ukazali na to da, prema Brandomu, Dummett daje izuzetan doprinos inferencijalnim pristupima pojmovnom sadržaju time što pokazuje kako Gentzenov model, koji polazi od logičkih konektiva, može generalizirati tako da pruži uniformno tretiranje značenja izraza drugih gramatičkih kategorija, napose rečenica, predikata, općih imenica i singularnih termina.

»Tako je aplikacija ovog modela na propozicijski sadržaj izražen cijelim rečenicama jednostavna. Ono što korespondira s pravilom *uvođenja* logičkih konektiva za propozicijski sadržaj jest skup *dovoljnih* uvjeta za njegovo izricanje, a ono što korespondira s pravilom *eliminacije* logičkih konektiva jest skup *nužnih* konsekvenci njegova izricanja (izricanje propozicijskog sadržaja-

ja, prim. K. Š.), to jest pokazivanje što slijedi nakon što to učinimo.« (Brandom, 2001, 63)

U tekstu »Inferentialism and Some of Its Challenges« Brandom određuje inferencijalizam kao jednu vrsta roda koji ima sljedeća svojstva (u odnosu na one teorije koje, kategorijalno gledajući, idu odozdo prema gore, koje su reprezentacionalističke ili orijentirane na referenciju i empirističke u izboru konceptualne paradigme): kategorijalno polazi od rečenica ili odozgo prema dolje, istražuje ono što je izraženo, to jest orijentiran je na značenje, racionalistički je u izboru konceptualne paradigme.

Brandom ukazuje na to da sve teorije koje pripadaju ovom rodu moraju ispuniti tri strukturalna zahtjeva. Kategorijalno moraju pokazati kako se sadržaji povezuju s podrečeničnim elementima. Semantički moraju pokazati kako otpisati pojmove referencije ili reprezentacije. Na kraju moraju pokazati kako modelirati, po uzoru na logičke pojmove koje uzimaju kao paradigmu, pojmovni sadržaj uopće, s posebnim osvrtom na sadržaj pojmova motrenja.

Ono što je, prema Brandomu, ključni koncept inferencijalističke semantike jest koncept *inferencijalne uloge pojmovnog sadržaja*. Pojmovni sadržaj ima svojstva koja mu omogućuju da se u različitim inferencijalnim semantičkim igrama može pojaviti i na mjestu premise i na mjestu konkluzije. Tako je primjena pojmovnoga sadržaja uvijek vezana za konstituciju nekog drugog pojmovnog sadržaja. Ova konstitucija jest odnos između uvjeta primjene pojmovnog sadržaja i konsekvenci njegove primjene.

»Ono što diferencira inferencijalističku semantiku unutar ovog roda jest pojam koji ona želi istražiti kao pojam koji se odnosi na smisao rečenice, a koji se, po uzoru na logičke pojmove, uzima kao središnji pojam unutar pristupa u ovom rodu, naime, pojam inferencijalističke uloge. Ideja se sastoji u tome da se propozicijski sadržaj razumije kao sadržaj koji stoji i služi za zaključivanje, gdje se pojam zaključivanja izražava terminima inferencije. Na taj se način propozicijski sadržaj uzima kao sadržaj koji može igrati i ulogu premise i ulogu konkluzije u zaključivanju. Kada se pravila uvođenja sudova i eliminacije sudova, kao ona koja su dovoljna za konstituciju sadržaja logičkih pojmova, pojave u

obliku uvjeta i konsekvenci primjene ne-logičkih pojmova, korak smo bliže inferencijalizmu, i to onda kad taj sadržaj ne-logičkih pojmova razumijemo kao sadržaj koji je konstituiran materijalnim, ne-logičkim inferencijalnim vezama između tih uvjeta i konsekvenci. Prema tom stajalištu, sadržaj pojma 'temperatura' može se utvrditi konstelacijom inferencijalnog obvezivanja koje poduzimamo kad primjenjujemo taj pojam: obvezivanja svojstvima svih inferencija koje idu od uvjeta njegove odgovarajuće primjene do odgovarajućih konsekvenci te primjene.« (Brandom, 2012, 150)

Brandom uvođenjem koncepta *inferencijalne uloge* želi pokazati kako inferencijalizam učiniti *ekspresivnim organonom* diskurzivne jezične prakse. Taj *ekspresivni idiom* inferencijalizma ide u korak s onim nastojanjima koja preferiraju razumijevanje *logičke analize* kao ekspresivnoga sredstva diskurzivne prakse.

»Prema Brandomovu stajalištu, i sadržaj neke tvrdnje i njena sposobnost da bude tvrdnja stvar su njene inferencijalne značajnosti u odgovarajućem (*inter alia*, socijalnom) proširenom smislu, što znači da su oba svojstva (i sadržaj i sposobnost bivanja tvrdnjom, prim. K. Š.) stvar daljnjih obvezivanja i ovlaštenja (i sa strane govornika i sa strane njegove publike) koja iz njih slijede i iz kojih ona slijede (ili se obvezujemo na to da slijede). Drugim riječima, određeni se performans računa kao tvrdnja zbog činjenice da njegov inferencijalni značaj pokazuje karakterističan obrazac i da se on računa kao da ima neki propozicijski sadržaj zbog njegovih specifičnih inferencijalnih relacija s drugim mogućim tvrdnjama.« (Laurier u: Stekeler-Weithofer, ur., 2008, 130)

Te inferencijalne relacije o kojima govori Laurier, jesu *konstitutivne* za jedan pojmovni sadržaj. Upravo »pozicija« nekog pojmovnog sadržaja determinira njegovo značenje. Eksplicitacija mreže inferencijalnih uvjeta i konsekvenci primjene pojmovnog sadržaja znači u isto vrijeme i *artikulaciju* značenja tog pojmovnog sadržaja. To znači da pojmovni sadržaj tek *u upotrebi* može biti ekspliciran iz perspektive njegove semantičke vrijednosti. Upravo je okret k jezičnim praksama kao toposu artikulacije *smisla* i *istinosnih uvjeta* nekog pojmovnog sadržaja navela Brandoma da *analitičke* tehnike učini razumljivima iz konteksta *pragmatike*.

2. Principi analitičkog pragmatizma u inferencijalizmu

U prethodnim smo dijelovima knjige već ukazali na to da smatramo da se opravdano može tvrditi da je Brandom želio sačuvati klasičnu analitičku praksu koju je postanalitička filozofija dovela u pitanje ukazujući na njenu povijesnu ograničenost unutar pozitivističkih tendencija prošloga stoljeća. No Brandom želi pokazati da se analitički pristup jeziku mora razumjeti u kontekstu socijalnih jezičnih praksi u kojima se kontekstualno modeliraju značenja jezičnih općenitosti. To je Brandomovo oslanjanje na pragmatičku tradiciju. Ukazat ćemo na osnovne tendencije pragmatičke misli kroz kratki i reprezentativni osvrt na Deweyja i njegov spis *Reconstruction in Philosophy*.

Dewey polazi od toga da se ljudska bića odlikuju egzistencijom u svijetu znakova i simbola koji nastaju kao odgovor na neposrednost i sirovost prirodnog svijeta. Sve to skupa biva sredstvom za formatiranje pamćenja koje se sistematično institucionalizira i tako normira. Ti procesi vremenom bivaju sve kompleksniji i u tom razvoju treba tražiti i mjesto filozofije u korpusu ljudskih racionalizacija tih iskustava. Filozofija nije izolirana i od drugih praksi odvojena aktivnost. Tako je cjelokupna historija filozofije nešto što može biti razumljeno potpuno drugačije od tradicionalnoga načina razumijevanja iskustva.

»Ako bismo bez mentalne rezerve pristupili izučavanju historije filozofije ne kao nečemu izoliranom nego kao nerazdvojnomo dijelu razvoja civilizacije i kulture; ako bismo mogli povezati priču filozofije s izučavanjima antropologije, primitivnog života, historije religije, književnosti i društvenih institucija, mogli bismo pouzdano utvrditi da bismo došli do jednog nezavisnog zaključka

o vrijednosti pogleda koji je danas ovdje izložen. Shvaćena na taj način, historija filozofije steći će novi smisao.« (Dewey, 2004, 44)

Dewey u tom duhu i razumije potrebu za preoblikovanjem svih aspekata filozofije, od onih ontoloških, etičkih i socijalnih nadalje. Prema njemu, veliku ulogu u tom procesu igraju znanost i znanstvene prakse koje pomažu u odbacivanju starih obrazaca mišljenja, razumijevanja i komunikacije.

Brandom se pokazuje kao nastavljač tog narativa u kojemu su ljudske aspiracije i potrebe ključne za svaku koncepciju dometa i ciljeva svake buduće filozofije. Na taj bi način filozofija bila dio one snage koja pomaže ljudima da svrhovitije, smislenije i razumnije oblikuju svoju egzistenciju.

U takvom pragmatičkom eksplanatornom idiomu on polazi od toga da je upotreba jezika topos razumijevanja njegovih semantičkih aspekata koji, s druge strane, nastaju u diskurzivnom odnosu onoga tko koristi jezik prema konceptualnom aspektu jezičnih danosti. Drugim riječima, naša se jezična praksa ogleda u *odgovornosti* koju imamo prema elementima jezika kad ih upotrebljavamo za tvrđenje, deskripciju itd.

Filozofski značaj Brandomovih ideja nalazi se u tezi da je ljudska praksa autentični predmet misaone refleksije i da kao takav treba biti ispitan kao temeljna »supstancija« koja stoji u osnovi razumijevanja svih filozofskih problema. Pitanja koja su se tradicionalno pojavljivala kao temeljna filozofska pitanja sada se trebaju razumjeti iz perspektive odnosa koji racionalni subjekti imaju prema različitim potrebama i svrhama koje odgovorima na ta pitanja žele ostvariti. Ta vrsta razumijevanja filozofije kompatibilna je s funkcionalističkim i instrumentalističkim zahtjevima koje je suvremena misao postavila pred sve oblike ljudske duhovnosti. Ti zahtjevi polaze od toga da je praktična vrijednost misaonih tvorevina njihova najvažnija karakteristika. Brandom upravo u taj tip teorija ubraja i inferencijalističke pristupe jeziku.

Da bi diferencirao svoju inferencijalističku poziciju, Brandom ukazuje na specifične razlike između različitih tipova inferencijalizma. Brandomu je važno pokazati da inferencijalistički pristupi onome što je izraženo rečenicama mogu ima-

ti različite forme. I ovdje iznosimo te diferencije onako kako ih je iznio Brandom u tekstu »Inferentialism and Some of Its Challenges«.

Ono što Brandom označava kao 'slabi inferencijalizam' sastoji se od teze po kojoj su inferencijalne veze između rečenica jedino što je nužno da bi one imale sadržaj koji imaju, u tom smislu da bi te rečenice značile nešto sasvim drugo ako bi neke od tih inferencijalnih relacija bile nešto drugo od onoga što jesu. On kaže da se ovdje pod terminom 'inferencija' misli samo na validne inferencije, one koje bi ljudi trebali činiti, a ne one koje se mogu izvoditi u određenim okolnostima, ako se ove razlikuju od onih koje su validne. Brandom naglašava da stajalište slabog inferencijalizma ne bi trebalo biti upitno. To je stoga što i oni koji tumače ono što je izraženo rečenicama u terminima onoga što je reprezentirano njihovim podrečeničnim komponentama smatraju da taj reprezentirani sadržaj određuje svojstvo inferencija u koje su te rečenice uključene. Sve to, prema Brandomu, znači da su barem neke inferencije takve da bi, kada bi imale različite uvjete istinitosti, učinile da određena rečenica ima sasvim drugačije značenje. Primjerice, kada bi imale različite uvjete istinitosti, rečenice bismo mogli razumjeti kao da igraju različite uloge premise i konkluzije u valjanim inferencijama.

S druge se strane nalazi stajalište koje Brandom naziva 'hiperinferencijalizmom'. To je stajalište prema kojem su inferencijalne veze između rečenica, usko shvaćene, dovoljne da bi se utvrdio sadržaj koji one izražavaju. Brandom naglašava da se pod 'usko shvaćenima' misli samo na valjane inferencije u kojima se razmatraju samo one rečenice koje igraju ulogu premise ili konkluzije u njima. Hiperinferencijalizam – što je, prema Brandomu, stav karakterističan za Gentzena – stav je s kojim bismo se trebali složiti kada se odnosi na logički vokabular. To je zato što pravila uvođenja sudova koji se tiču logičkih konektiva važe samo na osnovi inferencijalnih pravila u njihovoj primjeni (kao glavnih konektiva) u rečenicama u kojima se konektiv koji se definira ili uvodi ne pojavljuje (kao glavni konektiv). S druge strane, pravila eliminacije koja se tiču logičkih konektiva važe samo za inferencijalne konsekvence njihove primjene (kao glavnih konektiva) i u njima

se konektiv o kojemu je riječ ne pojavljuje (kao glavni konektiv). Prema Brandomu, međutim, hiperinferencijalizam je izrazito neplauzibilan kada se primijeni na druge vrste vokabulara, osobito na one za koje je njihova motriteljska upotreba ključna u određivanju značenja. To je za njega glavni razlog zašto takvu strategiju ne možemo prihvatiti kao odgovarajuću.

»Značenje termina ‘crveno’ nije samo stvar toga iz kojih se pojmova može inferirati njegova primjenjivost (npr. ‘grimizno’), ni toga koji se sve pojmovi mogu inferirati iz njegove upotrebe (npr. ‘obojeno’), kao ni toga upotrebom kojih se pojmova isključuje njegova upotreba (npr. ‘zeleno’ ili ‘djeljiv s 3’). Njegova je neinferencijalna primjena na crvene predmete također esencijalno svojstvo upotrebe pojma ‘crveno’: svojstvo koje se mora uzeti u obzir u svakom adekvatnom određenju značenja ili sadržaja izraženog upotrebom riječi ‘crveno’. Ako se značenje, izraženo logičkim vokabularom kao modelom za semantike drugih vrsta izraza, može oblikovati samo ako se obvezemo hiperinferencijalizmu, onda nema mnogo razloga da tu eksplanatornu strategiju prihvatimo kao ozbiljnu.« (Brandom, 2012, 153–154)

Brandom svoje učenje pozicionira između ta dva inferencijalistička modela. Tu poziciju on označava sintagmom ‘jaki inferencijalizam’. Glavno je obilježje tog pristupa to što se u njemu analiza inferencijalnih relacija širi na polje materijalno korektnih inferencija. Tako ta vrsta inferencijalizma mora objasniti odnos između semantičkog inferencijalizma i hiperinferencijalizma. Ovdje navodimo jedan duži paragraf koji eksplicitno iznosi sve ono što smo prethodno spomenuli.

»Postoji, međutim, *via media* između jasnih, ali beskorisnih truzama slabog semantičkog inferencijalizma i snažnih i interesantnih, ali neodrživih (osim u domeni logičkog i možda matematičkog diskursa) teza semantičkog hiperinferencijalizma. Ono što možemo nazvati ‘jaki’ inferencijalizam jest teza da je inferencijalistička formulacija pojmova, široko shvaćena, dovoljna za utvrđivanje njihova sadržaja. Pod ‘široko shvaćena’ ovdje se misli na tri stvari. Prvo, inferencije na koje se misli moraju se razumjeti kao inferencije koje se protežu izvan onih koje su samo logički ili formalno valjane – čija je ispravnost određena logičkom formom rečenica koje se u njima pojavljuju. Ovdje je također potrebno uzeti u obzir i one koje su materijalno korektne

– one koje intuitivno artikuliraju sadržaj nelogičkih pojmova koji se u njima pojavljuju. Sellars kao primjere navodi inferenciju ‘B je zapadno od A’, izvedenu iz ‘A je istočno od B’, te inferenciju ‘Uskoro će se čuti grmljavina’, izvedenu iz ‘Upravo je viđena munja’. Drugo, pored materijalnih inferencijalnih relacija među rečenicama, u smislu odgovarajućih uloga premisa i konkluzija, koje imaju ove rečenice, potrebno je uzeti u obzir i materijalnu inkompatibilnost rečenica koja podupire inferencijalnost u užem smislu. Tako je činjenica da ispravna upotreba termina ‘kvadrat’ isključuje ispravnu upotrebu termina ‘trokut’, pa je inferenciju od ‘kvadrat’ k ‘netrokut’, koja je točna, također potrebno uzeti u razmatranje. Treće, i najvažnije za razumijevanje razlike između hiperinferencijalističkih teza i teza jakog inferencijalizma u semantici, jest činjenica da se inferencijalne relacije između odgovarajućih neinferencijalnih uvjeta primjene pojmova i odgovarajućih neinferencijalnih konsekvenci njihove primjene također uzimaju u razmatranje. Način na koji se Gentzenov hiperinferencijalistički model, koji se odnosi na semantiku logičkih pojmova, može proširiti, jest da se ozbiljno shvati misao da se, kada koristimo neke izraze ili primjenjujemo neke pojmove, obvezujemo ispravnosti (uglavnom materijalnoj) inferencije koja ide od uvjeta u kojima se ovi izrazi ili pojmovi primjenjuju ka korektnim konsekvencama njihove primjene. To je tako i u slučaju kada su ovi uvjeti ili ove konsekvence neinferencijalne. Tako vidljivo prisustvo crvenih stvari dopušta upotrebu pojma ‘crveno’ – ne kao inferencijalne konkluzije, nego u motriteljskom smislu. Cilj je pokazati da se veza između uvjeta primjene pojma i konsekvenci njegove primjene može, u širem smislu, razumjeti inferencijalistički čak i u slučaju kad ono što je povezano nisu samo rečenice. U kulturi u kojoj je bijela boja boja smrti, a predmeti povezani sa smrću trebaju se držati dalje od sebe ili izbjegavati – kultura koja bi razumijela nešto drugo pod upotrebom termina koji bi odgovarao našem terminu ‘bijelo’ – vezu između opazive prisutnosti bijelih predmeta i praktične reakcije u vidu držanja podalje ili izbjegavanja tih predmeta, koja je stvorena od strane onih koji upotrebljavaju taj pojam, mogli bismo smatrati inferencijalnom u širem smislu o kojemu je ovdje riječ.« (Brandom, 2012, 154–155)

Brandom u svom pragmatičkom modelu kao da ponavlja neke crte Quineove filozofije. Sjetimo se da je Quineova holistička pozicija nastala kao rezultat kritičkoga propitivanja tradicionalnih dogmi empirističke filozofije. On je smatrao da je

cjelokupni empirizam zasnovan na dogmi dihotomije analitičko–sintetičko, s jedne strane, te na redukcionističkoj dogmi, s druge strane.

»Moderni je empirizam bio u velikoj mjeri uvjetovan dvjema dogmama. Jedna je vjerovanje u neki temeljni jaz između istina koje su *analitičke* ili zasnovane na značenjima nezavisnima od činjenica te istina koje su *sintetičke* ili zasnovane na činjenicama. Druga je dogma *redukcionizam*: vjerovanje da je svaki smisleni iskaz ekvivalentan nekoj logičkoj konstrukciji koja polazi od termina koji referiraju na neposredno iskustvo. Obje su dogme, dokazivat ću, loše zasnovane.« (Quine, 1961, 20)

Odbacivanje tih dogmi Quineu je otvorilo put prema pragmatičkim modelu jezika koji je u svojoj osnovi holistički. To znači, naime, da je samo u kontekstu cijelog jezika (teorije) moguće govoriti o značenju pojedinačnih lingvističkih partikula. Quine je tako, bez želje da odbaci kao neupotrebljivu ideju referencije, ukazao na važnost cjeline jezičnog korpusa za određivanje značenja.

»Besmisleno je pitati referiraju li zaista, uopćeno govoreći, naši termini ‘zec’, ‘dio zeca’, ‘broj’ itd. na zečeve, zečije dijelove, brojeve itd., umjesto na savršeno različite denotacije. Besmisleno je pitati to u apsolutnom smislu; smisleno to možemo pitati samo u odnosu na neki pozadinski jezik.« (Quine, 1969, 42)

Brandom će na određeni način ponoviti Quineov antiredukcionističko-pragmatički pristup značenju. Sve one tehnike parafraziranja, strukturalno-sintaktičkih opisivanja, formalnog transformiranja i svođenja jednih lingvističkih općenitosti na druge Brandom prepoznaje kao tehnike koje u svojoj osnovi imaju redukcionistički karakter.

Sve te redukcije imaju zajedničku tendenciju: u središtu su njihova zanimanja različiti vokabulari koji se mogu i moraju tim tehnikama reducirati na logički vokabular koji je sposoban izvršiti semantičko »razvrstavanje« u tim vokabularima. Logički je vokabular stoga onaj bazični vokabular koji u istraživanju semantičkih svojstava jezika ima privilegirano mjesto. Taj aspekt klasične analitičke filozofije Brandom naziva *semantičkim logicizmom*.

»Priroda ključnog aspekta semantičke relacije između vokabulara različito je karakterizirana u povijesti analitičke filozofije: kao analiza, definicija, parafraza, prevođenje, redukcije različitog tipa, kao proizvođenje istine i kao različite vrste supervenijencije vokabulara – da nabrojimo samo neke od njih. U svakom navedenom primjeru, međutim, ono što je karakteristično za klasičnu analitičku filozofiju jest to da je *logičkom* vokabularu dodijeljena privilegirana uloga u određivanju ovih semantičkih relacija. (...) Referirat ću se na taj aspekt analitičkog projekta kao na njegovo obvezivanje ‘semantičkom logicizmu’.« (Brandom, 2008, 2)

Brandom želi pokazati da upotreba jezika nikada nije partikularno izdvajanje rečenica i termina za imenovanje i opisivanje predmeta. To je prije čin ulaska u društvenu igru značenja riječi, koja se kontekstualno modelira. Zadatak je jedne takve pragmatičke semantike da razvije pojam *pojmovnoga sadržaja* kao sadržaja diskurzivnog postupanja koje je značenjsko u različitim jezičnim činovima te da objasni na koji se način artikulira inferencijalna semantička igra kao igra koja služi za eksplikaciju razloga za određenu upotrebu pojmovnoga sadržaja. Za naše istraživanje *kognitivne vrijednosti* pojmovnoga sadržaja izuzetno je važno to insistiranje na socijalnoj dimenziji artikulacije značenja. Vidjeli smo da nije moguće tražiti objašnjenje izvan konteksta društvene interakcije. Upravo u tom kontekstu sada želimo ukazati na Brandomovu perspektivu razumijevanja *intencionalnosti*.

3. Interpretacija intencionalnosti

Franz Brentano, koji je u svom najznačajnijem djelu *Psychologie vom empirischen Standpunkt* pokušao razgraničiti sferu mentalnog i postaviti osnove za novo razumijevanje svijesti, najzaslužniji je za određenje svijesti kao jedinstvene cjeline koja ima jednu ključnu odrednicu: ona je uvijek upućena na nešto izvan sebe kao na svoj objekt. Takvo svojstvo svijesti naziva se *intencionalnost*. Kada želimo, kada vjerujemo i kada se nadamo, uvijek postoji objekt naše želje, uvjerenja ili nadaanja. Intencionalni je objekt imanentno prisutan u mentalnim radnjama. Tako se intencionalnost razumijevala iz perspektive njena reprezentacionalističkog obilježja; govor o intencionalnosti uvijek je bio govor o odnosu predmetno usmjerene svijesti i objekta na koji je usmjerena. Fenomenološka analiza tog odnosa imala je zadatak da u reprezentacionalističkim terminima objasni tu relaciju.

Brentana su u tom određenju svijesti slijedili brojni teoretičari koji su istraživali fenomen svijesti. Ono što se činilo neospornom činjenicom u tom govoru o intencionalnosti jest insistiranje na nesvodivosti subjektivnih svjesnih iskustava na neku materijalnu bazu. Moderni adekvat tom narativu jest ideja *kvalije*. To je termin koji označava radikalni autoritet subjekta doživljavanja po pitanju onog doživljenog. To je otvorilo novu mogućnost, epistemološki promatrano, da se »spasi« kartezijsko sebstvo koje je bivalo sve ugroženije od strane različitih filozofskih učenja i pravaca.

Naravno da je jedno takvo objašnjenje intencionalnosti potpuno neprihvatljivo Brandomu. On, kao ni u pitanju značenja, ne može prihvatiti reprezentacionalističko objašnjenje: pripisivanje intencionalnosti samo je još jedan način na koji se odnosimo prema sekvencama diskurzivne prakse, a budući da

je diskurzivna praksa uvijek jezična, intencionalnost pretpostavlja ovladavanje propozicijskim sadržajem.

»Prema Brandomu, pretpostavka posjedovanja pravilno određene intencije u suprotnosti sa čisto životinjskim željama jest ovladavanje propozicijskim sadržajem. Imati intencije znači biti u poziciji *slabog normativnog obvezivanja*. Prvo moramo naučiti, da tako kažemo, slabo normativno obvezivanje koje se odnosi na *proglašavanje intencije*. U takvom proglasu, da tako kažemo, moje volje, ja niti predviđam što trebam učiniti, niti obećavam da ću to učiniti. Ipak sam, u slabome smislu, obvezan da to učinim. Ako nikada ne postupim u skladu s tom otvorenim (ili prešutnom) deklaracijom moje volje, onda zasigurno ne znam kako posjedovati određene intencije.« (Stekeler-Weithofer u: Stekeler-Weithofer, ur., 2008, 28)

Brandom želi pokazati zašto je neophodno dati primat razumijevanju jezičnih praksi u objašnjenju intencionalnosti. Također – iako u slučaju intencionalnosti možemo razlikovati i njen strukturalni i njen reprezentacionalistički aspekt – kao i u slučaju značenja, precizno objašnjenje intencionalnosti mora se moći pružiti iz perspektive diskurzivne prakse. Brandom ukazuje na to da su takozvana intencionalna stanja samo jedna vrsta pripisivanja onoga čemu se u diskurzivnoj praksi obvezujemo. Inferencijalistički je metajezik samo sredstvo kojim je moguće objasniti ono što je tradicionalno označeno kao reprezentacionalistički aspekt intencionalnosti.

»Nit koja se provlači kroz cijelu tapiseriju koju sam ovdje izložio tiče se načina kojim nam inferencijalistički semantički metajezik daje sredstva za objašnjenje onoga što je izraženo govorom koji eksplicitno ukazuje na specifično reprezentacionalističke odnose. To kako razumijevamo odnos između ekspresivne i reprezentacionalističke dimenzije intencionalnosti – između intencionalnosti *da* i intencionalnosti *o* mora biti u srži svake teorije o pojmovnom sadržaju ili svake teorije o intencionalnosti.« (Brandom, 2012, 175–176)

Razlika između *de re* i *de dicto* pripisivanja intencionalnosti ukazuje na dvije vrste intencionalnog objašnjenja. *De dicto* pripisivanje intencionalnosti određuje sadržaj pripisanih obvezivanja: da bismo objasnili neki intencionalni akt moramo,

prije svega, pripisati intencionalno značenje jezičnom činu kojim se intencionalnost izražava. Stoga, kada kažemo da netko vjeruje da *p*, mi prvo moramo pripisati intencionalnost samom tom sadržaju kao onom koji omogućava da na njemu zasnovano činjenje može biti uspješno ili neuspješno. *De re* pripisivanje intencionalnosti tada omogućava da se uvjerenje da *p* procijeni kao istinito ili lažno u odnosu na pružanje razloga za njegovo prihvaćanje. Tako se, iz perspektive tog shvaćanja intencionalnosti, intencionalnost mora razumjeti u odnosu na socijalne obrasce u kojima se događa pripisivanje intencionalnosti i njegovo procjenjivanje.

Ovdje želimo ukazati na pristup intencionalnosti koji je u svojoj filozofiji dao John Searle. Searle u svojoj teoriji zadržava tradicionalnu karakteristiku intencionalnosti: intencionalnost je svojstvo određenih mentalnih stanja, po kojem su ona usmjerena ili se odnose na objekte i stanja stvari u svijetu (Searle, 1983, I). No nemaju sva mentalna stanja to svojstvo, primjerice, nervoza, zanos itd. ne moraju se odnositi na nešto. S druge strane, želje, uvjerenja itd. uvijek imaju objekt na koji su usmjerene.

»Ako ti kažem da imam neko uvjerenje ili želju, uvijek je smisleno pitati 'Što je točno to što ti vjeruješ?' ili 'Što je to što ti želiš?'; ja ne mogu tada odgovoriti 'Oh, imam neko uvjerenje i neku želju bez ičega u što vjerujem ili ičega što želim'. Moja uvjerenja i moje želje moraju se uvijek odnositi na nešto.« (Searle, 1983, I)

Searle smatra da intencionalna stanja ne smijemo poistovjetiti sa sviješću. Činjenica je da određena svjesna stanja nisu intencionalna (npr. iznenadni osjećaj zanosa), kao i da nisu sva intencionalna stanja svjesna (npr. vjerujem da je moj pradjed živio u Jugoslaviji, ali to nikada do sada nisam svjesno formulirao). Što su onda intencionalna stanja i po kojem ih principu možemo identificirati i diferencirati? Searle smatra da mentalna stanja treba razumjeti kao intencionalna u terminima reprezentacije u kojima razumijemo i različite govorne činove. Stoga su govorni činovi samo sredstva za izražavanje intencionalnih stanja, a ne obrnuto.

»... jezik je deriviran iz intencionalnosti, a ne obrnuto. Pravac pedagogije jest da objasni intencionalnost u terminima jezika;

pravac logičke analize jest da objasni jezik u terminima intencionalnosti.« (Searle, 1983, 5)

Ta činjenica zahtijeva odgovor na fundamentalnije pitanje o tome kako pronaći kriterij po kojem intencionalni mentalni činovi jesu smisleni u jednoj holističkoj mentalnoj mreži i kako se to može razumjeti u kontekstu intersubjektivnih govornih činova u kojima se ta intencionalnost manifestira. U tu će svrhu Searle uvesti pojam *pozadine* (*background*), koji treba omogućiti razumijevanje mentalnih kapaciteta u širem kontekstu.

»Pozadina (*background*) je određeni skup nereprezentacijskih mentalnih kapaciteta koji omogućuju cjelokupno reprezentiranje. Intencionalna stanja imaju samo one uvjete zadovoljenja koje imaju i stoga su samo stanja kakva jesu te im je suprotstavljena pozadina sposobnosti koje nisu samo intencionalna stanja. Ako sada želim imati intencionalna stanja koja imam, moram posjedovati određenu vrstu znanja o njima; moram znati kakve su sada stvari i moram znati kako činiti neke stvari.« (Searle, 1983, 143)

U odnosu na ono što formira ljudske pozadinske kapacitete možemo razlikovati one koji se odnose na mrežu bioloških predispozicija koje su imanentne svakom zdravom ljudskom biću od onih koji su povezani s kulturnom matricom u kojoj se razvija osnova za različite ljudske prakse koje se svakodnevno obavljaju.

»Jedna minimalna geografija pozadine u sebe bi morala uključiti barem sljedeće: moramo napraviti razliku između onoga što možemo nazvati 'dubokom pozadinom', koja bi u sebe uključivala barem one pozadinske kapacitete koji su zajednički svim normalnim ljudskim bićima u smislu njihovih bioloških svojstava – svojstava kao što su hodanje, jedenje, uzimanje, gledanje, prepoznavanje i predintencionalno stajalište koje uzima u obzir čvrstoću stvari i nezavisno postojanje predmeta i drugih ljudi – te onoga što možemo nazvati 'lokalnom pozadinom' ili 'lokalnim kulturnim praksama' koje bi u sebe uključivale stvari kao što su otvaranje vrata, pijenje piva iz flaše, kao i predintencionalno stajalište koje zauzimamo prema stvarima kao što su automobili, frižideri, novac i koktel zabave.« (Searle, 1983, 143–144)

Činjenica da je Searle pitanje intencionalnosti otvorio u ovoj dvostrukoj perspektivi (biološko-kulturnoj matrici) približava ga Brandomovu razumijevanju intencionalnosti u kontekstu komunikativnih praksi. Naime, i Brandom će izlaz pokušati pronaći u perspektivi 'lokalne pozadine' o kojoj je govorio Searle. Naime, intencionalnost je, prema Brandomu, ono svojstvo koje se pripisuje nekome koga interpretiramo kao pripadnika socijalnih obrazaca ponašanja koje i sami razumijemo i (ne nužno) prihvaćamo.

Brandom smatra da jedino jezičnim zajednicama možemo pripisati izvornu intencionalnost. Tome je tako zato što je normativni status intencionalnih stanja koja pripisujemo nekome razumljiv samo iz perspektive društvene jezične prakse u koju je netko uključen. Intencionalni eksplanatorni idiom dio je socijalne prakse (*scorekeeping*) interpretativnog pripisivanja inferencijalne artikulacije pojmovnoga sadržaja. U tom slučaju stav da »interpretirati neku zajednicu kao zajednicu koja posjeduje izvornu intencionalnost znači uzeti njene članove kao one koji međusobno moraju usvojiti diskurzivno *scorekeeping* stajalište« (Brandom, 1994, 631) treba promatrati iz perspektive kolektivne društvene normativne strukture unutar koje je nekome moguće pripisati neko intencionalno stanje.

Vidimo da je problem intencionalnosti usko povezan sa praksom *procjene* nečije prakse. U tom kontekstu, teza da jedino jezičnoj zajednici možemo pripisati izvornu intencionalnost otvara pitanje o *socijalnoj pozadini* vrijednosti, normi itd., koje stoje u osnovi tih evaluacijskih postupaka.

Pitanje na koje Brandom želi dati odgovor jest kako razumjeti subjektivnu diskurzivnu praksu ako nemamo socijalno artikuliranu mrežu »evaluacijskih principa« koji stoje u osnovi interpretacijske aksiologije. Zbog tih razloga sada želimo otvoriti pitanje o *normativnim* socijalnim obrascima koje Brandom uvodi u kontekst razumijevanja *značenja, intencionalnosti, znanja* itd.

4. Normativnost i inferencijalna artikulacija značenja

Normativni je vokabular prisutan u našim svakodnevnim procjenama onoga što drugi čine ili onoga što smatramo da drugi trebaju činiti. Taj vokabular ima *regulativne svrhe*. Njegova je primjena orijentirana na deontičku klasifikaciju različitih postupaka. Normativni idiom, kako ističe Stephen Turner, čini zasebnu sferu koncepata kojima se ne može pristupiti empirijski, ali su nužni za sistematizaciju različitih intersubjektivnih pozicija koje se isprepliću u komunikativnim činovima.

»Normativnost je posvuda. Točno i netočno, ispravno i pogrešno, dobro i loše, racionalno i neracionalno, validno i nevalidno – lista je duga. Normativnost je posebna sfera činjenica koje procjenjuju, opravdavaju, čine mogućim i reguliraju normativni govor, isto kao i pravila, značenja, ono simboličko i mišljenje. Te su činjenice posebne po tome što im se empirijski ne može pristupiti i nisu dio uobičajenoga tijeka objašnjenja. One su ipak nužne u tom smislu da, kada ne bi postojale, svakodnevni normativni govor, uključujući i takve stvari kao što su tvrdnje o tome što neka riječ znači ili što je neki zakon, ne bi bio opravdan, ne bi bio smislen, bio bi pogrešan ili iluzoran.« (Turner, 2010, 1–2)

Stoga je normativnost način da različite diskurzivne prakse odredimo kao kompatibilne ili inkompatibilne. Put u razumijevanje društvenih komunikativnih obrazaca ide preko evaluacijske prakse u kojoj se postavljaju zahtjevi za opravdanjem različito korištenih pojmovnih sadržaja.

No pitanje je što su to *normativni* »fenomeni« i kako ih razumjeti u kontestu eksplanatornih semantičkih zahtjeva. Prema Brandomovu mišljenju, cilj je svake semantičke teorije povezivanje pojmovnoga sadržaja (ili druge semantičke interpretante) s izrazima i činovima, kako bi se objasnila ili barem

sistematizirala svojstva upotrebe tih izraza, praktična vrijednost tih činova ili odgovarajuće funkcioniranje tih stanja. On tvrdi da određenje razlike koja se odnosi na njihovu ispravnu i neispravnu upotrebu stoji, prema tome, u istom odnosu spram pripisivanja sadržaja kao iskazi u motriteljskom jeziku spram iskaza u teorijskom jeziku obične empirijske znanosti; zadatak je teorije da objasni ono što opažamo, a zadatak je semantike da objasni ljudsku praksu.

Stoga, ako je ključni cilj neke semantičke teorije da utvrdi razliku između dvaju tipova inferencija (ili istina) – naime, onih koje konstituiraju ili izražavaju značenje i onih koje su ispravne na osnovu nečega drugog – Brandom ističe da nas to navodi na pitanje koja svojstva upotrebe izraza, koji imaju takvo značenje ili takav sadržaj, odražavaju tu semantičku razliku. (Brandom ističe da, kao što nije potrebno da generalno prihvatimo instrumentalizam, s ciljem da pitamo koje percipirane fenomene možemo objasniti hipotetičkim, nemotriteljskim, teorijskim stanjem stvari, nije potrebno prihvatiti ni semantički instrumentalizam da bismo postavili to pitanje.)

Značenjska analiza artikulira se inferencijalnim putem na takav način da se jezična praksa prikaže u formi onoga čemu se obvezujemo i što prihvaćamo u socijalnoj igri pružanja razloga za upotrebu jezika u komunikativne svrhe. Svaka se praksa identificira kao *značenjski relevantna* tek iz perspektive mogućnosti da bude inferencijalno artikulirana.

»To da su sadržaji koji nam se daju ovim praksama prepoznati kao *diskurzivni* ili *pojmovni* sadržaji (kao rod u kojem propozicijski sadržaji čine najosnovniju vrstu) zavisi od njihove *inferencijalne* artikulacije i međusobnog odnosa.« (Brandom, 1994, 157–158)

Činjenica od koje Brandom polazi jest da svi oblici ljudske prakse pokazuju različite vrste pravilnosti koje se moraju učiniti eksplicitnim da bi se rasvijetlile norme koje se slijede u diskurzivnome postupanju.

»Problem je to što bilo koji skup izvedbi (*performances*) pokazuje mnoge pravilnosti. (...) Jednostavno nema takve stvari kao što je *obrazac* ili pravilnost koja je rezultat protezanja minulog ponašanja (...).« (Brandom, 1994, 28)

No Brandom odbacuje ideju po kojoj norme možemo razumjeti kao precizno i jasno utvrđeni sistem pravila koja reguliraju diskurzivnu praksu. Brandom norme »ne razumije u smislu dispozicija« (Glüer, 100, 1999). Zato inferencijalna artikulacija značenja nije neki preskriptivni skup regulativa koji se moraju slijediti i u odnosu na koje se procjenjuju različiti kognitivni i praktični postupci. Inferencijalna artikulacija značenja deskriptivni je postupak u kojemu se identificiraju implicitni uvjeti koji su eksplicitni u pozicioniranju pojmovnoga sadržaja u različitim inferencijalnim relacijama.

5. Zaključak

U ovom su dijelu knjige izložene i analizirane osnovne smjernice Brandomova inferencijalističkog programa. U namjeri da sačuva koncept analize kao središnji semantički pojam, Brandom je kritizirao poziciju *semantičkoga logicizma* koji u središte svoga zanimanja postavlja različite vokabulare čija se semantička vrijednost određuje tek nakon što se oni reduciraju na logički vokabular koji je onda sposoban izvršiti semantičko »razvrstavanje« u tim vokabularima. Na mjesto tog tipa analitičke prakse sad dolazi pragmatička analitička optika koja iz perspektive jezične prakse treba pokazati kako razumjeti semantička pitanja. Taj okret k socijalnom jezičnom *frameworku* sumiran je u Brandomovu zahtjevu da se u semantičkim pitanjima pođe od jezične prakse na takav način da se učini eksplicitnim ono što je u njoj implicitno.

Ovdje smo ukazali na temeljni zahtjev inferencijalizma, koji se tiče analize značenja. Taj se zahtjev odnosi na identificiranje osnovnoga semantičkog obilježja pojmovnoga sadržaja. To je obilježje *inferencijalna uloga* pojmovnoga sadržaja, uloga iz koje se trebaju identificirati sva druga semantička svojstva pojmovnoga sadržaja. Tako se i referencijalna (denotativna) svojstva pojmovnoga sadržaja mogu razumjeti samo kada im damo inferencijalnu artikulaciju.

Pitanje intencionalnosti također se mora razumjeti u optici socijalnih normativnih obrazaca jezične prakse. Tako jedino jezičnim zajednicama možemo pripisati izvornu intencionalnost. Iz te perspektive, značenje primijenjenih pojmova u nekoj socijalnoj jezičnoj igri može se objasniti složenim postupkom navođenja svih konceptualnih i praktičnih konsekvenci na koje nas ta primjena obvezuje i čije razloge za takvu primjenu možemo artikulirati jedino inferencijalnim putem.

III.
KONSEKVENCE BRANDOMOVA
NORMATIVNOG OKRETA
ZA EPISTEMOLOGIJU

1. Brandom o Kantovu normativnom okretu

Kantova filozofska misao najčešće je interpretirana iz dviju perspektiva: iz perspektive njena odnosa prema empirističkoj i racionalističkoj tradiciji ili iz perspektive njena važenja za filozofije subjektiviteta kakve pronalazimo u učenju kasnijih njemačkih idealista (Fichte, Hegel) ili u učenju suvremenih fenomenologa (Husserl, Merleau-Ponty). Tako je Kantova filozofija shvaćena s obzirom na tendenciju da se – iz perspektive nadilaženja dihotomija koje su o prirodi spoznaje postulirali s jedne strane racionalisti, a s druge strane empiristi – pronađe zadovoljavajući opis kognitivne strukture koju »bacamo na prirodu«.

Mislimo da se opravdano može tvrditi da se tu polazi od činjenice da je Kantova filozofija (logika) epistemološki fundirana i da je treba razumjeti tek iz perspektive njena važenja za pitanja spoznaje, što otvara potrebu širenja rezolucije istraživanja logičkih fenomena na šira filozofska pitanja, prije svega pitanja ontologije, etike i estetike. S druge strane, Kantovo se učenje shvaća iz perspektive učenja o subjektu kao jedinstvenom filozofskom »objektu« istraživanja, čija se autentična priroda ne može reducirati na empiristička znanja pozitivnih znanosti o čovjeku.

Ovdje želimo ukazati na Brandomovu reinterpretaciju Kanta koja treba poslužiti jedinstvenome razumijevanju ljudske racionalnosti, koje je izloženo u njegovu inferencijalističkom programu. Brandomov pristup Kantovoj filozofiji iniciran je intencijom da se Kantova transcendentalna filozofija razumije iz perspektive njena važenja za filozofiju pragmatizma. Osnovno pitanje u tom kontekstu glasi: kako izgleda to pragmatičko rearanžiranje Kantove filozofije?

Polazeći od toga da »suvremena misao o upotrebi pojmova mnogo toga duguje Kantu« (Brandom, 1994, 8), Brandom nastoji pokazati što je to što, u odnosu na kartezijansku tradiciju koju je naslijedio, Kantovo učenje čini relevantnim za suvremena filozofska istraživanja. U tu svrhu Brandom polazi od distinkcije između Descartesova i Kantova poimanja kognitivne aktivnosti. Brandom prepoznaje da je za Descartesova ključna odrednica svijesti njena reprezentacijska funkcija: svijet (um) je integral mentalnih stanja čija je ključna funkcija reprezentacija nečega.

»Za Descartesova imati um (posjedovati intencionalne sadržaje) znači imati nešto što je sposobno reprezentirati: stanja koja svjedoče ili izgledaju kao da reprezentiraju nešto.« (Brandom, 1994, 9)

Stoga je za razumijevanje kognicije ključno identificirati i opisati ona stanja koja imaju tu sposobnost. Tako je u osnovi Descartesova učenja »*deskriptivna* koncepcija intencionalnosti, dok Kant izlaže jednu normativnu ili *preskriptivnu*« (Brandom, 1994, 9).

Ta normativna strana *misleće supstancije* bila je, prema Brandomu, potpuno zanemarena sve do Kanta. Upravo je Kant uveo taj normativni idiom u razumijevanje kognitivne i konceptualne prakse.

»Ono što je ključno za konceptualno ne može se pronaći istraživanjem neke posebne vrste mentalne *supstancije*, tijekom kojega se mora manipulirati upotrebama pojmova, nego istraživanjem posebne vrste *autoriteta* pod koji netko potpada kada koristi pojmove – mora se istražiti način na koji su pojmovno artikulirani činovi.« (Brandom, 1994, 9)

Za razliku od te tradicije, Brandom pokazuje da je Kant u svom razumijevanju »konceptualno strukturirane aktivnosti« (Brandom) napravio zaokret od *pojmovna* kao fundamentalnih elemenata svijesti k *sudovima* u kojima jedino ima smisla tražiti diskurzivnu vrijednost *pojmovna*. Taj okret u istraživanje *suda* kao temeljne forme izražavanja svijesti jest mjesto na kojem Brandom počinje analizu Kantove filozofije. Naime, Brandom polazi od općega mjesta u filozofskim raspravama o Kantu, a to je razumijevanje zadatka koji Kant sebi postav-

lja u transcendentalnoj analitici: pokušaj da iz spontaniteta suđenja derivira fundamentalne logičke partikule koje ujedno predstavljaju kognitivne mreže koje omogućuju sistematsku spoznaju predmeta iskustva i čine okvir za svaku diskurzivnu praksu. Sintetička moć razuma tako se može interpretirati tek iz moći suđenja. Sud sintetizira različite pojmove (kao predodžbe predodžbi predmeta) na taj način da predstavlja funkcije jedinstva među našim predodžbama te se tako cjelokupna kognitivna moć našeg razuma treba razumjeti iz funkcije suđenja. Kant to eksplicitno iznosi kada tvrdi:

»Svi su sudovi prema tome funkcije jedinstva među našim predodžbama, jer se umjesto jedne neposredne upotrebljava za spoznaju predmeta jedna viša, koja obuhvaća pod sobom onu i više drugih, pa se time mnogo mogućih spoznaja steže u jednu. No mi sve djelatnosti razuma možemo svesti na sudove, tako da se *razum* uopće može predstaviti kao *moć suđenja*.« (Kant, 1984, 57)

Tako je obilježje svakog suđenja činjenica da je ono vođeno pravilima. Suđenje je uvijek značenjsko zato što je predmet obvezivanja nekim normama i uvijek se iznova evaluira u odnosu na njih. Stoga moramo razumjeti u kojoj smo mjeri odgovorni za ono što činimo kad operiramo konceptualnim sadržajima. Prema Brandomu, Kantova je zasluga upravo u tome što je on shvatio normativnu snagu koju suđenje kao rezultat i manifestacija diskurzivne prakse u sebi implicitno krije. Kantova je zasluga u tome što je s njim kartezijanski koncept *izvjesnosti* pomaknut k pojmu *nužnosti*.

»Opravdanje za takvu tvrdnju najjasnije se može izvesti iz razmatranja određenih vrlo generalnih svojstava diskurzivne prakse. Ovdje je korisno početi s još jednim Kantovim fundamentalnim uvidom u *normativni* karakter važnosti onoga što je pojmovno sadržajno. Njegova je ideja da su sudovi i ono što činimo prije svega stvari za koje smo *odgovorni*. Kant pojmove shvaća kao nešto što ima formu *pravila*, što znači da se može reći da oni određuju kako nešto *treba* (u skladu s pravilom) učiniti. Razumijevanje ili sposobnost pojmovnog mišljenja jest sposobnost usvajanja pravila, sposobnost shvaćanja distinkcije između ispravne i neispravne primjene (onog što je pojmovno sadržajno, prim. K. Š.) koju oni određuju. Suđenja i djelovanja jesu činjenja koja imaju sadržaje koje netko može prihvatiti ili učiniti istinitim i u

čijem je slučaju zahtjev za traženjem razloga u pitanju. Ono što je njihovo jedinstveno obilježje jest način na koji su oni vođeni pravilima. Biti u nekom intencionalnom stanju ili izvesti neku intencionalnu radnju ima normativno važenje. To se ubraja u prihvatanje (usvajanje) neke obligacije ili obvezivanja; sadržaj tog obvezivanja određen je pravilima predstavljenim pojmovima koji su izraženi terminima u kojima su ta radnja ili to stanje artikulirani. Na taj nas način Kant izdvaja kao jedinstveno normativna ili pravilima vođena bića.« (Brandom, 2001, 163)

Najveće je postignuće Kantove filozofije, prema Brandomu, težnja da se otkriju porijeklo, priroda i vrijednost normi koje su implicitne u pojmovima koji se koriste. Na taj način Kant smatra da kognitivno iskustvo primjene pojmova u sebe uključuje i njihovu primjenu i procjenu te primjene. Kognitivno iskustvo primjene pojmova u suđenju razumljivo je samo ako se objasni normativnim terminima. Fokusirajući se na iskustvo suđenja (kao akt povezivanja pojmova i njihove primjene), Kant je pokazao da je upravo njihova primjena točka u kojoj ih i treba analizirati. Tako se Kantova tendencija interpretacija normativnih struktura koje stoje u osnovi kognitivnog postupanja može objasniti tek deskripcijom prakse jezičnog ponašanja, što njegov projekt dovodi u okvire pragmatičkoga filozofiranja.

No što su za Kanta te norme koje uobličavaju jezičnu praksu i daju joj smisao? Brandom ističe da su norme za Kanta tek pravila koja vode neko činjenje. Njihov je zadatak da nam omoguće da iz normativne perspektive procijenimo do koje je mjere neka diskurzivna aktivnost kompatibilna sa samim tim pravilima.

»Prema specifičnom kantovskom stajalištu, norme naprosto *jesu* pravila postupanja. Normativno procjenjivanje različitih izvedbi shvaća se kao da ima formu procjenjivanja toga u kojoj su mjeri navedene izvedbe u skladu s pravilima.« (Brandom, 1994, 19)

Kantovska je matrica osnova za razumijevanje logike kao ekspresivnog instrumenta izražavanja svijesti. Kognitivne dispoziције tretiraju se iz kuta razumijevanja logičkih sekvenci koje se manifestiraju u našoj jezičnoj praksi. Zadatak transcendentne filozofije, da iskoristimo Brandomov idiom, možemo

razumjeti kao postupak ekspliciranja onoga što je u implicitno u kognitivnoj praksi koja se iskazuje u formi sudova. Upravo je taj način pragmatičkog rearanžiranja Kantove filozofije pomogao Brandomu da Kantovoj filozofiji da jedinstven interpretativni doprinos. Brandom će upravo iz diskursa te interpretacije pokušati razumjeti odnos između racionalnosti i diskurzivne prakse iz koje se pojam racionalnosti jedino može razumjeti i interpretirati.

2. Racionalnost i diskurzivna praksa

Pojam *racionalnosti* kulturno je relativan pojam. Ono što je u jednoj kulturi racionalno prihvatljivo i što stoji u osnovi individualnih i socijalnih praksi utemeljeno je na složenoj mreži običajnih, vrijednosnih, kognitivnih i drugih matrica kulturne autorefleksivnosti. Tek se iz te perspektive razumiju načini na koje se procjenjuju i klasificiraju različiti društveni modeli racionalnosti. Ono što je (da se držimo normativnog aspekta racionalnosti) za jednu zajednicu racionalno *obvezujuće* u drugoj može biti podložno sankcioniranju. Biti dio neke zajednice znači prihvatiti jedan krovni model kolektivnih eksplanatornih obrazaca (jedan socijalni epistemski koordinatni sistem) koji se učitava kao normativna struktura racionalnosti u pojedinačnim situacijama u kojima individue djeluju.

S druge strane, razumijevanje diferenciranih modela racionalnosti vezano je i za načine na koje se naši pojedinačni logički i kognitivni kapaciteti koriste u reprezentaciji nekog sadržaja. U odnosu na to razlikujemo *umjetničku* racionalnost, *znanstvenu* racionalnost i druge tipove racionalnost. Svi ti tipovi racionalnog odnosa prema reprezentiranom sadržaju imaju svoje logičko-metodološke posebnosti. Tako su neki oblici reprezentacije više ili manje konzistentni, više ili manje koherentni itd.

Ako spojimo ta dva pristupa, nameće se pitanje: kakva je komunikativna vrijednost ljudskih logičkih i kognitivnih kapaciteta koji stoje u osnovi racionalnosti i kako oni utječu na ono što zovemo *znanjem* o svijetu? Kako su ti kapaciteti zavisni od naše *diskurzivne i jezične prakse* te kako se u njima strukturiraju i prepoznaju? Na što se primjenjuju epistemski predikati *znanje* i *istina*? Kako, naposljetku, sve to razumjeti iz perspektive Brandomova inferencijalističkog projekta?

Prema Brandomu, čovjek je jedino biće koje može pružiti razloge za različite načine diskurzivnoga ponašanja koje se manifestira u jezičnom ponašanju i korištenju jezičnih općenitosti. To pružanje razloga za određeni način korištenja jezika moguće je jedino pokazivanjem konsekvenci upotrebe jezičnih partikula na određeni način; struktura te socijalne igre davanja razloga za određenu upotrebu jezika jest inferencijalna struktura.

»Biti racionalan znači biti vezan ili ograničen tim normama, dakle, biti subjekt autoritetu razloga. Reći 'mi' u tom smislu znači smjestiti sebe i druge u prostor razloga, i to na način pružanja razloga i zahtjeva da se oni pruže za naše stavove i naše izvedbe. Usvajanje tog praktičnog stajališta znači uzimati nas ili tretirati kao subjekte kognicije i činjenja, a tome je tako zato što se stavovi koje usvajamo kao odgovor na podražaje okruženja uzimaju kao *uvjerenja* samo ako služe i stoje u službi razloga, dok se radnje koje izvodimo smatraju *činjenjem* samo ako možemo ponuditi i istražiti razloge za njih. Naši stavovi i ono što činimo pokazuju određeni inteligibilni sadržaj, i to sadržaj koji se može prihvatiti ili razumjeti u mreži razloga te se može inferencijalno artikulirati.« (Brandom, 1994, 5)

Vidimo da se koncept *opravdanja* pojavljuje kao ključan: pružanje razloga o kojem Brandom ovdje govori jest način da se opravdaju diskurzivne pozicije koje zauzimaju pojedinci u različitim komunikativnim praksama. Potreba da se uvjerenja, kao fundamenti diskurzivne prakse, opravdaju jest dio naše epistemske odgovornosti prema načinima na koje se odnosimo prema drugome u socijalnoj igri »razmjene misli«.

Ako se sada vratimo Brandomovu stajalištu, pokazuje se da je važno pokazati kakvu inferencijalnu ulogu igra jedan pojmovni sadržaj izražen inferencijalnim idiomom kad se upotrijebi za svrhe pružanja razloga za jedan oblik diskurzivne prakse. Upravo je to argumentativni pravac od kojega polazi Brandom: razlozi za korištenje jednog pojmovnog sadržaja načini su na koje se prema tom sadržaju odnosimo u nekoj inferencijalnoj igri u kojoj taj sadržaj može imati različite pozicije (premise, konkluzija) unutar jednog inferencijalnog argumentativnog niza.

Racionalnost je stoga pojam kojim se opisuje sposobnost vladanja pojmovnim sadržajima i normama koje su implicitne u našoj diskurzivnoj praksi i koje se ne smiju poistovjetiti s logičkim kapacitetima. Upravo je obrnuto: logički kapaciteti pretpostavljaju racionalne kapacitete i na njima su izgrađeni. To je Brandomu osnova za izgradnju ideje *ekspresivne racionalnosti*. Ta ideja (imanentna, između ostalih, filozofskim projektima Sellarsa i Dummetta) jest u osnovi ideja o načinu na koji se naši logički kapaciteti upotrebljavaju u diskurzivnoj praksi za izražavanje praktičnog procjenjivanja načina na koji smo organizirali konceptualne strukture u diskurzivnoj (kognitivnoj) praksi.

Brandomovo razumijevanje kognicije kao konceptualne inferencijalne klasifikacije pojmovnog sadržaja ne zahtijeva empirijske dodatke. Nikakav empirijski sadržaj pojmova nije relevantan za njihovu kognitivnu vrijednost (iako Brandom priznaje da pojmovi motrenja mogu imati empirijski korelat, ali smatra da je njihov smisao kognitivno relevantan tek ako imamo i njihovu inferencijalnu artikulaciju), jer oni nisu indikatori nekih činjenica ili stanja stvari, nego je samo njihova uloga u jednom inter-konceptualnom *frameworku* ono što ih čini kognitivno sadržajima.

»Pojmovi su esencijalno inferencijalno artikulirani. Posjedovati ih u praksi znači *znati* kretati se oko inferencijalnih svojstava i svojstava inkompatibilnosti u koje su uhvaćeni. Ono zbog čega jedna klasifikacija zaslužuje ime *konceptualne* klasifikacije jest njena *inferencijalna* uloga.« (Brandom, 1994, 89)

Stoga su pojmovi instrumenti diskurzivne prakse i tek ekspresivna snaga logičkih pravila koja postavljamo pred onog tko ih koristi može osigurati smislenu aplikaciju termina 'racionalno'. Pokazali smo da Brandom polazi od teze da se racionalnost može interpretirati jedino iz perspektive naše diskurzivne prakse: moramo razumjeti zakonitosti koje su imanentne našoj diskurzivnoj praksi, zakonitosti koje, kada se identificiraju, predstavljaju okvir za svako racionalno postupanje. Riječ je o »generalnom identificiranju racionalnosti s jednom vrstom instrumentalne racionalnosti koja se manifestira u racionalnom postupanju« (Brandom, 1994, 231). Ta je instrumentalistička

pozicija kompatibilna sa zahtjevom deontičke eksplanatorne matrice: 'racionalnost' je termin koji se pripisuje različitim praksama koje smatramo kompatibilnima u odnosu na norme diskurzivnoga ponašanja koje stoje u njihovoj osnovi.

3. Eksplanatorna snaga deontičkoga vokabulara

Vidjeli smo da se norme koje su implicitne u jezičnim praksama mogu prikazati jedino u deontičkoj formi. Glavni je zadatak sada objasniti način na koji se normativni vokabular koristi u eksplanatorne svrhe ili, drugim riječima, objasniti na koji se način deontička semantika može upotrijebiti za eksplicijaciju diskurzivnog postupanja i njegove »strukture«. Brandom ukazuje na to da je i deontički vokabular, upravo u analogiji s logičkim, ekspresivno sredstvo putem kojeg možemo razumjeti praktičnu stranu diskurzivnog postupanja.

»Mogu, s ovim u pozadini, postulirati svoju temeljnu tezu: normativni vokabular (uključujući izraze preferencije) čini eksplicitnim usvojena (bilo pripisana ili potvrđena) *materijalna* svojstva *praktičnoga* mišljenja. Normativni vokabular igra istu ekspresivnu ulogu na *praktičnoj* strani koju igra *kondicional* na *teorijskoj* strani mišljenja.« (Brandom, 2001, 89)

Rješavanje tog zadatka treba početi od utvrđivanja termina koji izražavaju zakonitosti diskurzivne prakse, i to na takav način da čine eksplicitnim ono što je implicitno u korištenju jezika. Temeljni normativni termin koji pripada deontičkom vokabularu jest termin 'obvezivanje' (*commitment*). Brandom pokazuje da aplikacija tog termina zavisi od izvornije pretpostavke po kojoj mi moramo jedni druge tretirati kao one koji se obvezuju nečemu: to nije nešto što je po prirodi samorazumljivo; to su, naime, socijalni statusi koje individue pripisuju jedne drugima. Što taj termin znači? Drugim riječima, što znači pripisati nekome obvezivanje nečemu?

Pripisati nekome neko obvezivanje znači učitati u njegovu ponašanje strukturu koju to ponašanje zahtijeva. Primjerice,

kada za nekoga kažemo da se obvezuje da će poštovati signalizaciju na semaforu, pripisujemo mu niz radnji na koje ga to obvezivanje upućuje. Tako je implicitno da od njega očekujemo da se zaustavi (ako vozi automobil) na crvenom svjetlu. Ako on to ne učini, onda je postupio suprotno od očekivanoga ponašanja koje se tim obvezivanjem od njega zahtijevalo. Mi smo tada u mogućnosti da ga (dispozicionalno) kaznimo. Drugim riječima, *ovlašteni smo* da sankcioniramo činjenicu da on nije prihvatio sve konsekvence pripisanog obvezivanja. Vezano za to, Brandom ukazuje na drugi termin koji je korelativan terminu 'obvezivanje', a to je termin 'ovlaštenje' (*entitlement*). Navedeni termini mogu izraziti strukturalnu stranu konceptualne razmjene. To je socijalna igra u kojoj se prepliću vlastito davanje razloga za korištenje pojmovnog sadržaja i zahtjevi za davanje razloga nekog drugog tko zajedno s nama sudjeluje u toj igri.

Odnos ta dva eksplanatorna deontička termina možemo prikazati na primjeru tvrdnje »Ljudi su smrtni«. Obvezati se toj tvrdnji znači inferencijalno opravdati njeno značenje kroz niz njenih konsekvenci. Te smo konsekvence ovlašteni navesti kao konsekvence koje su konstitutivne za utemeljenje značenja te tvrdnje. S druge strane, tu smo tvrdnju ovlašteni prihvatiti i obvezati joj se i u slučaju kada joj se još nismo obvezali (jer je socijalno prihvatljiva). Tako smo, ako se obvezujemo tvrdnji »Ljudi su smrtni«, ovlašteni tvrditi da »Sokrat nije smrtni«. To obvezivanje je također kompatibilno s obvezivanjem negaciji kontradikcije te tvrdnje.

Pokazali smo da je racionalnost vezana za diskurzivnu praksu. Diskurzivna je praksa oblik diskurzivnog obvezivanja koji korespondira s pojmovima *vjerovanja* i *intencionalnoga djelovanja*. Normativni vokabular treba učiniti eksplicitnim ta diskurzivna obvezivanja. Za našu tezu postavljenu u uvodu od posebnoga je značaja Brandomova distinkcija između dvaju tipova diskurzivnoga postupanja:

»Općeprihvaćena je tvrdnja da postoje dvije vrste diskurzivnoga postupanja: kognitivna i praktična. Priznavanje tih dviju vrsta obvezivanja jest prihvaćanje deontičkih stavova koji korespondiraju s intencionalnim stanjima *vjerovanja* i *intendiranja*.« (Brandom, 1994, 233)

Komunikativna je interakcija zasnovana na činjenici da njeni sudionici tretiraju jedni druge kao sudionike koji se u svom diskurzivnom postupanju uvijek nečemu obvezuju i bivaju ovlašteni da nešto drugo prihvate. Brandom ističe da ćemo, ako obratimo pažnju na to, primijetiti da se u komunikativnoj igri pružanja razloga za neko obvezivanje ili razloga za ovlaštenje da nešto bude, uočiti da se tu fokus pomiče s govora o deontičkom statusu prema govoru o deontičkim stavovima. Upravo ta činjenica omogućuje da jedna komunikativna igra bude uspješna (*scorekeeping*).

Smatramo da deontički vokabular zahtijeva da se identificiraju socijalne matrice koje stoje u njegovoj pozadini. Tek iz perspektive razumijevanja onoga što je socijalni standard procjenjivanja uspješnosti neke interpretativne prakse možemo govoriti o značenju deontičkih pojmova. Za nas je značajna ideja da pripisivanje deontičkih statusa pojmovnih sadržaja koje netko koristi znači pripisivanje *kognitivnih manipulacija* tim sadržajima na način da se njihova inferencijalna artikulacija pojavljuje u perspektivi pitanja o *znanju* upotrebe tih pojmovnih sadržaja u relaciji s drugim pojmovnim sadržajima.

4. Normativnost i epistemska objektivnost

U uvodu smo ukazali na to da ćemo pokušati tretirati inferencijalizam iz perspektive njegove relevantnosti za spoznajne probleme. To znači da je inferencijalizam potrebno »pomaknuti« iz njegove semantičke optike u optiku pitanja o epistemološkoj vrijednosti inferencijalnog izražavanja i organiziranja konceptualne fenomenologije.

Smatramo da je ovdje potrebno krenuti iz perspektive socijalne epistemologije koja istražuje socijalne matrice spoznaje. To je uvijek vezano za institucionalizaciju znanja koja je usmjerena na ono što se pojavljuje kao mreža nužnih uvjeta znanja i diskurzivnog ponašanja uopće.

»Socijalna epistemologija može se definirati kao konceptualno ili normativno istraživanje o društvenim dimenzijama znanja. Ona proučava utjecaj društvenih odnosa, interesa, uloga i institucija (...) na konceptualne i normativne uvjete znanja. Ona se razlikuje od sociologije znanja po tome što je konceptualno i normativno a ne prvenstveno empirijsko istraživanje i što određuje *nužne* a ne samo kontingentne društvene uvjete znanja. Središnje pitanje socijalne epistemologije glasi da li i u kojoj mjeri uvjeti znanja uključuju i društvene uvjete.« (Schmitt u: Greco i Sosa, ur., 2004, 437)

Pitanje o društvenim obrascima koji utječu na odnos individualnog i kolektivnog znanja, epistemska vrijednost formativnih i normativnih zahtjeva kolektivne intencionalnosti, kulturna relativnost koncepta znanja, jest pitanje o načinu na koji se u intersubjektivnoj komunikativnoj praksi ti odnosi, zahtjevi i kulturni obrasci mapiraju i čine smislenim epistemske pojmove *znanja, istine i objektivnosti*.

»Prirodno je podijeliti socijalnu epistemologiju na tri grane: to je uloga socijalnih uvjeta u individualnom znanju, socijalna organizacija spoznajnog rada i priroda kolektivnog znanja. Prva grana tiče se *individualnog* znanja i postavlja pitanje da li socijalni uvjeti ulaze u uvjete individualnog znanja. Druga grana tiče se *socijalne organizacije spoznajnog rada* među pojedincima i skupinama pojedinaca – to jest, epistemički optimalnu raspodjelu i profiliranje spoznajnih nastojanja i dužnosti unutar populacije: kako bi spoznajni zadaci, zaduženja i prednosti trebali biti raspodijeljeni među spoznavateljima i na koji način ta raspodjela ovisi o društvenim odnosima? Treća grana socijalne epistemologije tiče se naravi *kolektivnog znanja*: da li znanje posjeduju skupine pojedinaca, zajednice ili institucije; je li to kolektivno znanje puki zbroj znanja članova skupine ili ono podrazumijeva više od toga te, ako je tako, na koji način znanje ovisi o društvenim odnosima.« (Schmitt u: Greco i Sosa, ur., 2004, 438)

Vidjeli smo kako Brandomovo insistiranje na eksplanatornoj snazi normativnog idioma u pozadini ima tezu da iz socijalne matrice treba razumjeti racionalnost ljudskoga diskurzivnog postupanja. Racionalnost se stoga može odrediti samo iz perspektive interpersonalnih obrazaca ponašanja koji se u različitim socijalnim kontekstima pojavljuju kao formativne i normativne strukture koje determiniraju i omogućuju klasificiranje različitih diskurzivnih i praktičnih postupaka. (Za Brandoma je važno da se normativnost uvijek veže za stvarnu ljudsku praksu, a ne da se objašnjava iz perspektive nekog idealnog racionalnog postupanja.) To diferencira ljudska bića od svih drugih bića. Ono što konstituiraju diskurzivnu praksu jesu uvjerenja koja se izražavaju inferencijalnim putem i koja, kao što smo vidjeli, imaju sposobnost da u jednoj inferencijalnoj igri igraju ulogu premise i konkluzija u zaključivanju.

»Uvjerenja – i, zaista, sve što je propozicijski sadržajno (čiji sadržaj se u principu može odrediti upotrebom deklarativne rečenice ili *da* rečenice koja se iz nje može načiniti) i što se u skladu s time može konceptualno artikulirati – u biti su stvari koje mogu igrati ulogu premise i konkluzija u inferencijama. Subjekt nekog stvarnog perceptivnog uvjerenja, što papagaj nikako ne može biti, reagira na vidljivu prisutnost crvenih stvari tako što čini neki potencijalni potez u igri pružanja razloga i zahtijevanja da se oni pruže (za taj potez, prim. K. Š.): on primjenjuje određeni pojam.« (Brandom, 2001, 108)

No, bez obzira na normativni idiom čija inferencijalna shema uvijek iznova može eksplicirati naš kognitivni odnos prema nekom pojmovnom sadržaju, pitanje je može li se samo iz identičnosti inferencijalne uloge pojmovnog sadržaja doći do procjene njegove *kognitivne vrijednosti*.

Da li bismo za pojedince, ako imaju identičnu *inferencijalnu artikulaciju* pojmovnog sadržaja i povezuju potpuno iste praktične konsekvence s njim, mogli reći da imaju različite kognitivne sadržaje? Ulaze li ovdje ponovno u igru pitanja različitih semantičkih historija, različitih vrijednosnih matrica, različitih epistemoloških pozicija itd.? Ako ulaze, to je veliki problem za objektivnost znanja, koja je nužna za svaku vrstu epistemologije koja pledira biti kontrapunkt relativističkim, skeptičkim, solipsističkim i sličnim epistemološkim pozicijama.

Davidson je u svojim istraživanjima provedenima u knjizi *Subjective, Intersubjective, Objective* ponudio koncept objektivnosti znanja koji smatramo izuzetno značajnim za dublje razumijevanje ovog problema. Davidson je, naime, pokušao odgovoriti na to pitanje tako što je ispitao razliku između triju tipova znanja: znanja o vlastitim mentalnim sadržajima, znanja o umu drugog i znanja o svijetu koji nas okružuje. Ono što se čini izvjesnim jest da znanje o našim vlastitim mentalnim stanjima i sadržajima jest privilegirano u odnosu na ostale tipove znanja. Ta vrsta autoriteta (Davidson, 2001c) jest osnova tradicionalne epistemologije i novovjekovne ideje subjektiviteta. Za Davidsona je to, međutim, neprihvatljivo. On pokazuje da su racionalizacija i opravdanje naših vlastitih uvjerenja identični racionalizaciji i interpretaciji svega što je, uvjetno rečeno, izvan subjektivnih mentalnih reprezentacija. Kada na toj osnovi razumijemo znanje o sebi, to nam omogućuje da ga drugačije tretiramo kad interpretiramo drugog i svijet koji nas okružuje.

»Znanje prvog lica razlikuje se po tome što možemo legitimno tvrditi jedinstvenu vrstu autoriteta u odnosu na ono što vjerujemo, želimo, namjeravamo i još neke druge stavove. Znanje drugog lica i znanje o ostatku prirodnog svijeta ne pokazuje takav autoritet i ona se (navedeno znanje drugog lica i znanje svijeta prirode, prim. K. Š.) jedno od drugog razlikuju po tome što je naše znanje

drugih umova normativno na način na koji ovo drugo znanje nije. No sve su tri vrste znanja objektivne na način da su njihove istine nezavisne od vjerovanja da su one istinite. To je očigledno u druga dva slučaja, ali je točno čak i u slučaju vjerovanja o našim vlastitim uvjerenjima i drugim stavovima: ta uvjerenja mogu biti pogrešna. Tako je sve naše znanje objektivno u smislu da može u najvećem dijelu biti izraženo pojmovima koji imaju svoje mjesto u javno djeljivoj shemi stvari.« (Davidson, 2001c, xiii)

Ovdje je nagoviješten i problem onih pristupa koji se baziraju na korespondencijskom modelu. Prisjetimo se da je njegov ključni aspekt slaganje stanja stvari s jezičnom slikom koja stoji kao njegov reprezentacijski odraz. Korespondencijski model istine i značenja široko je prihvaćen kao plauzibilna metoda povezivanja formalnih i materijalnih svojstava jezičnih općenitosti.

Na ovom mjestu želimo pozvati u pomoć Tarskijevu *Konvenciju T*. Ta konvencija treba osigurati semantičku definiciju istine jednog iskaza. Prema toj definiciji, iskaz »Snijeg je bijel« istinit je ako i samo ako je snijeg bijel. Klasična korespondencijska teorija istine treba osigurati formalno i materijalno korektnu i adekvatnu karakterizaciju termina 'istinito'.

»Možda možemo, ako se želimo prilagoditi modernoj filozofskoj terminologiji, izraziti ovu koncepciju sredstvima slične formule: *Istina jedne rečenice sastoji se u njenom slaganju (ili korespondenciji) sa stvarnošću. (Za neku teoriju istine koja se treba temeljiti na navedenoj formulaciji predlaže se termin 'korespondencijska teorija'.)*« (Tarski, 1944, 342)

Klasični korespondencijski model upitan je upravo iz pragmatičke perspektive: mapiranje o kojem je ovdje riječ pretpostavlja mapiranje lingvističkih i ekstralingvističkih entiteta. Putnam je vrlo jasno ukazao na to što predstavlja temeljni problem ove vrste korespondencijskog mapiranja jezičnih i izvanjezičnih entiteta:

»Problem s ovim prijedlogom (mapiranja, prim. K. Š.) nije u tome što korespondencije između riječi ili pojmova i drugih entiteta ne postoje, nego što postoji *suviše mnogo* korespondencija. Da bismo odabrali samo *jednu* korespondenciju između riječi ili mentalnih znakova i od uma nezavisnih stvari, morali bismo već

imati referencijalni pristup tim od uma nezavisnim stvarima. Nije moguće izdvojiti jednu korespondenciju između dviju stvari tako što ćemo samo *jednu* od njih jako pritisnuti (ili učiniti bilo što drugo samo jednoj od njih); nije moguće izdvojiti samo jednu korespondenciju između naših pojmova i pretpostavljenih noumenalnih predmeta bez pristupa tim noumenalnim predmetima.« (Putnam, 1981, 72–73)

Kad se iskaz pragmatizira i stavi u diskurzivnu praksu u kojoj djeluje Davidsonov koncept triangulacije, onda dolazimo u situaciju da jedan govornik kaže: »Iskaz ‘Snijeg je bijel’ je istinit«. Drugi govornik/interpretator kaže: »Ako i samo ako je snijeg bijel«. Evidencija istinitosti ovdje se dobiva ne-epistemski, iz korespondencije s realitetom. No što slučaju kada se ne radi o fizičkoj ontologiji, nego o moralnoj ili duhovnoj: prvi govornik: »Iskaz ‘Ljubav je najveće dobro’ je istinit«; drugi govornik: »1) Ako ti tako kažeš, 2) Ako ti tako misliš, 3) Ako svi tako kažu, 4) Ako ja tako mislim«? Dakle, ovdje u triangulaciju interpretacije ne ulazi više svijet negoli epistemski uvjeti, kognitivni uvjeti, deontički uvjeti, jednom riječju, interpersonalni uvjeti komunikacije. Ako se ova konvencija transformira u *modus ponendo ponens* i vrati tako u okvir logičke funkcije, onda se dobije: »Ako A, onda B. A. Dakle B. Ako i samo ako snijeg je bijel, onda ‘Snijeg je bijel’. Snijeg je bijel. Dakle ‘Snijeg je bijel’«.

Smatramo da je pitanje *znanja* za Brandoma pitanje koje ima vrijednost tek iz ove perspektive. Naime, i *znanje* je tako za Brandoma jedan hibridni deontički pojam zato što pripisivanje znanja nekome u isto vrijeme zahtijeva da mu pripišemo određena inferencijalna obvezivanja, a i da sami ta obvezivanja prihvatimo. To je osnova uspješnog epistemskog komunikativnog čina. Stalna navigacija između mreže deontičkih stavova sudionika komunikacije zasnovana je na ideji da su normativne strukture socijalnog porijekla i da su osnova uspješnih komunikacijskih činova.

»Kada nazovemo nešto što netko posjeduje ‘znanje’, činimo tri stvari: *pripisujemo* neko obvezivanje koje može igrati ulogu u premise i konkluzije u odnosu na druga obvezivanja, *pripisujemo* *ovlasti* u vezi s tim obvezivanjem te *prihvaćamo* i sami to isto obvezivanje. Činiti to znači usvojiti kompleksno, esencijalno *druš-*

tveno artikulirano stajalište ili društveno artikuliranu poziciju u igri pružanja i zahtijevanja da se pruže razlozi (za to pripisivanje, prim. K. Š.).« (Brandom, 2001, 119)

Pojam *znanja* u ovoj Brandomovoj koncepciji inteligibilan je tek iz perspektive socijalne epistemologije. Brandom postavlja da te normativne strukture na neki način čine mrežu objektivnih sadržaja koje sudionici komunikacije dijele. No gdje se nalazi ta »točka« u kojoj se presijecaju dvije kognitivne perspektive? Otvara li odgovor na to pitanje mogućnost za jednu *normativističku* skicu epistemskog pojma *objektivnosti*?

»Kako se objektivnost taloži u socijalnoj juhi normi koje su samo ono što društvo drži da jesu? (...) Objektivna reprezentacijska dimenzija pojmovnoga sadržaja – vrsta ispravnosti tvrdjenja ili primjene pojma koja se ne tiče individualnih ili kolektivnih stavova ili procjena već svojstva stvari koje su reprezentirane – ispostavlja se da je ovisna o *socijalnoj* artikulaciji inferencijalne prakse.« (Brandom, 1994, 55)

Socijalni karakter normativnoga važenja pojmovnoga sadržaja najbolje objašnjava »rješavanje« problema u slučaju intersubjektivnog inkompatibilnog prihvaćanja neke tvrdnje: kada se mreža onoga čemu se obvezuju dva govornika kada prihvate neku tvrdnju razlikuje, to ukazuje na potrebu inferencijalnog »standarda« prema kojemu se inferencijalne artikulacije pojmovnoga sadržaja određuju. To omogućuje nekome da neku inferencijalnu artikulaciju u komunikativnoj praksi odredi kao »točniju« upotrebom kolokvijalnog evaluacijskog predikata »To je pravo značenje tvrdnje x«. Tek u odnosu na neki standard upotrebe možemo nekoga obvezati ili mu dopustiti da učini neku inferencijalnu artikulaciju nekog pojmovnog sadržaja.

U svojim istraživanjima intencionalnosti i racionalnosti Searle je ukazao na značaj socijalne matrice za razumijevanje ovih fenomena. Ljudi, za razliku od svih drugih bića, svoju institucionalnu ontologiju konstituiraju putem kooperativne djelatnosti koja zahtijeva da se međusobno prepoznaju i uvažavaju različite prakse kao prakse koje su racionalno prihvatljive za tu zajednicu. Tako institucionalne činjenice u svojoj osnovi

imaju kolektivnu intencionalnost koja je integral intersubjektivno verificiranih i prihvaćenih različitih individualnih praksi u najširem smislu te riječi. Tim praksama prepoznavanja utemeljuje se simbolička struktura socijalnih činjenica, koja je ključna za socijalnu ontologiju.

Što je to kolektivna intencionalnost? Kako napraviti prijelaz od »ja želim«, »ja se nadam« ili »ja vjerujem« prema »mi želimo«, »mi se nadamo« ili »mi vjerujemo«? Kako, drugim riječima, napraviti prijelaz od *ja-intencija* prema *mi-intencijama*? Searle polazi od teze da kolektivna intencionalnost nije prosti zbroj individualnih intencija. Nemogućnost redukcije kolektivne intencionalnosti na individualne predstavlja veliki problem u njenoj identifikaciji.

»U našoj filozofskoj tradiciji uvijek je bilo primamljivo da se o kolektivnoj intencionalnosti misli tako da se ona može reducirati na individualne intencionalnosti. Mi smatramo da *mi-intencionalnost* uvijek mora biti svodiva i u konačnici eliminirana *ja-intencionalnošću*. Razlog za tu kušnju nalazi se u tome što je netko tko misli da se kolektivna intencionalnost ne može reducirati na nešto prisiljen postulirati neku vrstu kolektivnog mentalnog entiteta, neku vrstu sveobuhvaćajućeg Hegelova svjetskog duha, neko 'mi' koje misteriozno pluta iznad nas individua i čiji smo mi, kao individue, samo izraz.« (Searle, 1999, 118)

Searle smatra da je moguće da individue mogu posjedovati intencionalnost u formi »mi vjerujemo«, »mi želimo« itd. Ta vrsta intencionalnosti zahtijeva kooperaciju individua. Stoga je svaka vrsta aktivnosti u kojoj individue djeluju kooperativno neka vrsta kolektivne intencionalnosti (Searle, 1999, 120).

»Čak i konflikt, u većini formi u kojima se pojavljuje, zahtijeva kooperaciju. Sjetimo se samo nekog meča za nagradu, neke nogometne utakmice, nekog pravnog spora ili čak neke rasprave u kojoj sudjeluju dva filozofa. Da bi se takve vrste konflikata mogle dogoditi, potrebna je viša forma kooperacije. Ukoliko netko u nekoj mračnoj ulici priđe nekome s leđa i udari ga po glavi, to ne zahtijeva kolektivnu intencionalnost. No u slučaju meča za nagradu, u slučaju nekog hrvačkoga meča, u slučaju nekog duela ili čak u slučaju razmjene uvreda na nekoj koktel-zabavi, zahtijeva se određeni stupanj kooperacije. S ciljem da se sukobimo na

jednoj razini moramo na drugoj razini imati kooperaciju koja se odnosi na to da uopće imamo taj sukob.« (Searle, 1999, 120)

Kolektivna intencionalnost u slučaju ljudske vrste jedinstvena je. Ona ima svojstvo da kolektivnu racionalnost koja stoji u osnovi kooperativnosti objektivizira i učini matricom iz koje se razumijevaju različite ljudske prakse. Tako je ono što je, prema Searleu, karakteristično za ljudsku vrstu prelazak iz socijalnih činjenica k institucionalnim činjenicama.

»Središnja poveznica na mostu koji ide od fizike k društvu jest kolektivna intencionalnost, a odlučujući je korak u kreiranju društvene stvarnosti na tom mostu kolektivno intencionalno nametanje funkcije entitetima koji tu funkciju ne bi mogli obaviti bez tog nametanja. Radikalni korak koji nas vodi od takvih jednostavnih društvenih činjenica kao što su zajedničko sjedenje na klupi ili šaketaње k takvim institucionalnim činjenicama kao što su novac, vlasništvo i brak jest kolektivno nametanje funkcija entitetima koji – za razliku od poluga, klupa i automobila – ne mogu izvesti određene funkcije samo na osnovi svoje materijalne strukture. Tome je tako zato što je u nekim slučajevima, kao u slučaju papirnih valuta, struktura samo slučajno povezana s funkcijom; u drugim slučajevima, kao u slučaju licenciranih vozača, tome je tako zato što ne dopuštamo ljudima da izvode funkciju vožnje ako nisu *autorizirani*.« (Searle, 1995, 41)

Za naša je istraživanja od izuzetne važnosti Searleova analiza jezika kao organona te konstitucije društvene ontologije. Društvene činjenice ne postoje bez jezika, a moguće je da jezik postoji bez njih: prometni znakovi ne mogu postojati bez jezika, a jezik postoji bez njih. To znači da su društvene činjenice u bitnome zavisne od jezika i da svoje postojanje esencijalno duguju njemu. Searlea ovdje zanima jezik kao simbolički konstituent socijalne stvarnosti. U tom smislu jezične općenitosti čine mrežu konvencija koje reprezentiraju strukturu društvene ontologije. U tom smislu Searle razlikuje činjenice koje su zavisne od jezika i one koje to nisu.

»Prvo moramo napraviti razliku između *činjenica nezavisnih od jezika*, kao što je činjenica da na vrhu Mount Everesta ima snijega i leda, te *činjenica zavisnih od jezika*, kao što je 'Na vrhu Mount Everesta ima snijega i leda', što je jedna rečenica na hrvatskom

jeziku (u originalu, dakako, na engleskom jeziku, prim. K. Š.). Iako su, bez sumnje, ovo marginalni slučajevi, princip je dovoljno jasan; neka je činjenica nezavisna od jezika ako ta činjenica ne potrebuje nikakve lingvističke elemente za svoje postojanje. Odbacite sav jezik i Mount Everest će još uvijek imati snijeg i led blizu vrha; odbacite sav jezik i odbacili ste i činjenicu da je rečenica 'Na vrhu Mount Everesta ima snijega i leda' rečenica na hrvatskom jeziku (u originalu, dakako, na engleskom jeziku, prim. K. Š.).« (Searle, 1995, 61)

Ono što je važno za naše istraživanje jest Searleova teza da prihvaćanje jezičnih općenitosti ima društvene posljedice i da to predstavlja mrežu društveno djeljivih značenja. Ovdje je implicitno da jedna mreža socijalno djeljivih značenja mora biti kolektivno odobrena i prihvaćena da bi mogla funkcionirati u komunikativnim praksama.

Zadatak koji Searle sebi postavlja jest da pokaže kako i kada jedan intencionalni čin postaje društveni fenomen ili društvena praksa ili izraz društvene prakse. Kod Searlea vidimo da neki intencionalni čin ili neko svrhovito djelovanje nije samo po sebi institucionalni čin ili insitucionalna praksa ili fenomen sve dok mu se putem kolektivne intencionalnosti ne pripiše društveni status. Drugim riječima, svaki se čin mora prepoznati i prihvatiti i tako dobiti statusnu funkciju unutar jedne socijalne mreže u kojoj on postaje socijalno prihvatljiv obrazac ponašanja i komunikacije.

Searle je želio pokazati da navedena praksa kolektivnoga prepoznavanja ne implicira nužno i odobravanje određene socijalne funkcije nekog entiteta. (Najslikovitiji je primjer slučaj u kojem je netko prepoznat kao predsjednik države, iako možda intimno nismo spremni prihvatiti tu činjenicu.)

To želimo povezati s inferencijalističkim programom i pitanjima objektivnosti značenja i znanja: kada i kako neka ekspresivna praksa komunikacije postaje društvena praksa komunikacije, kada i kako jedan intencionalni govorni čin postaje kolektivni i obvezujući način govora i interpretacije? Što tu znači pripisivanje značenja i što tu znači rekognicija u odnosu na epistemski zahtjev za objektivnošću znanja?

U skladu s time, mi smatramo da pitanje o tome kako postići *epistemsku objektivnost* jest pitanje o tome je li moguće

pronaći univerzalni princip procjene inferencijalne prakse koji omogućuje da se identificiraju intersubjektivni inferencijalni sadržaji i da se tako objasni način na koji se oni mapiraju u epistemskim komunikativnim činovima. To je jedno *eksternalističko* stajalište koje u pitanju komunikacije polazi od pretpostavke *kolektivne epistemske intencionalnosti* koju *internaliziraju* (Sellars) pojedinci i koja se u različitim komunikativnim činovima može prepoznati. Pojam internalizacije »metaforički opisuje proces reagiranja na taj način da pokazuje da je određeni subjekt usvojio stavove koji su više ili manje u skladu sa grupom« (Turner, 2010, 130).

Ta kolektivna intencionalnost (»mi-intencije«, prema Rortyju) može se razumjeti kao grupna reakcija kojom se pojedinačne jezične i kognitivne reakcije standardiziraju i čine »dostupnima« svim sudionicima te zajednice.

Pitanje koje je za nas ovdje od posebnog značaja jest pitanje o strukturi i sadržaju te standardizacije. Pitanje o tome jest pitanje o strukturama koje se presijecaju u komunikaciji: to je, drugim riječima, odgovor na pitanje o sadržaju komunikacije. Ako se može uopće govoriti o pojmu objektivnosti, onda se to može učiniti jedino iz te perspektive i samo se na taj način metateorijski pojam *objektivnosti* može učiniti inteligibilnim. Intersubjektivna kompatibilnost diskurzivnih praksi mjesto je na kojemu se taj pojam treba tretirati.

5. Zaključak

U ovom dijelu knjige pokušali smo pokazati na koji je način moguće proširiti Brandomov normativni eksplanatorni idiom na pitanja epistemologije. Identificirajući Kantovo učenje kao učenje koje stoji u središtu normativnoga okreta, Brandom je želio pokazati na koji način možemo razumjeti važnost normativne konceptualne fenomenologije za našu diskurzivnu praksu i za koncept racionalnosti koji nas (ljude) razlikuje od drugih bića.

Vidimo da Brandomova (re)interpretacija Kanta nastoji pokazati epistemološku vrijednost okreta od pojma izvjesnosti k pojmu nužnosti. Brandom ukazuje na to da je Kantova intencija bila da pokaže da smo mi u velikoj mjeri određenim onim za što smo odgovorni u suđenju: odgovorni smo zato što nas sadržaj koji smo u sudu izrekli obvezuje da ga opravdamo. To nas čini bitno normativnim bićima, bićima koja mogu procijeniti ispravnost ili neispravnost onoga što smo u sudu izrekli.

Pokazali smo, s druge strane, kako se deontički vokabular aplicira na eksplikaciju različitih tipova diskurzivne prakse. Njegova je eksplanatorna snaga u tome što nam omogućuje da koncept znanja (koji je, prema Brandomu, i sam jedan hibridni deontički pojam) tretiramo iz perspektive socijalne (komunikativne) prakse u kojoj se on jedino može plauzibilno razumjeti.

Značaj društvene matrice za razumijevanje koncepta znanja znači eksplicirati načine na koje se znanje pripisuje racionalnim subjektima korištenjem normativnog vokabulara. Ono što nas je u ovom dijelu knjige posebno zanimalo jest pitanje o tome je li moguće iz perspektive normativnog inferencijalizma dati plauzibilno rješenje problema *epistemske objektivnos-*

ti. Odgovor na to pitanje pokušali smo dati razumijevanjem načina na koji Brandom definira koncept znanja.

Sam koncept znanja deontičke je prirode: kada nekom pripisujemo znanje pripisujemo mu cijeli sistem normativnih obrazaca na koji se obvezujemo kada prihvatimo neki pojmovni sadržaj. To je pripisivanje jedna interpretativna evaluacijska sposobnost kojom istinitost/neistinitost ili točnost/netočnost nekog jezičnog čina (upotrebe pojmovnog sadržaja u inferencijalnoj igri) smještamo u kontekst razloga zbog kojih je to učinjeno na određeni način.

IV.
SEMANTIČKA, STRUKTURALNA
I PRAGMATIČKA SVOJSTVA
IMPLIKACIJE KAO SREDIŠNJEG
KONCEPTA INFERENCIJALIZMA

1. Različite mogućnosti tretiranja implikacije

Potreba za reprezentacijom logičkih relacija pojmovnih cjelina dovela je do izgradnje specifično logičke notacije koja omogućuje da se te relacije izraze znakovnim putem. Ta (kantska) notacija kojom se izražavaju logičke relacije (implikacija, konjunkcija, disjunkcija itd.) omogućila je razvoj kalkulusa i na njemu zasnovanih procedura racionalne konstrukcije i rekonstrukcije pojmovnih sadržaja te izgradnju simboličkoga prikaza argumentacije unutar različitih dokaznih postupaka. Tako je temeljna odlika logičkoga vokabulara bila ona koja se odnosi na njegovu ulogu u *teorijama validnosti*. Logičara zanima samo to

»... slijede li konkluzije iz postavljenih termina. Logičari zovu zaključak u kojem konkluzija zaista proizlazi iz premisa *validnim*. Tako je središnji zadatak logike razumijevanje validnosti.« (Priest, 2000, 3)

Budući da je Brandom kao uzor za logički vokabular uzeo implikaciju (kondicional), mi smo u uvodu rada ukazali na to da (ako krenemo od toga da se inferencijalizam zasniva uvijek na implikaciji) filozofija inferencijalizma treba pokazati kako se matrice semantičkih i sintaktičkih implikacija aktiviraju u epistemskim i kognitivnim implikacijama te u referencijalnoj, odnosno pragmatičkoj relaciji objekata-riječi-pojmova. Ovdje su pretpostavljene dvije stvari: prvo, da je središnji inferencijalistički pojam 'implikacija', te drugo, da su načini funkcioniranja implikativnih veza pogodni za odgovor na pitanje o kognitivnom važenju pojmovnih sadržaja koji ulaze u *ako-onda* relacije. Kada kažemo 'pretpostavljene', ne želimo reći da je to rezultat analitičkog i interpretativnog »otkriva-

nja« Brandomova razumijevanja implikacije. Tu je, kao što smo već naglasili, Brandom vrlo jasan (implikacija je središnji logički pojam inferencijalizma). To je ekspliciranje onih postavki koje su nam potrebne da bismo implikaciju tretirali kao središnji pojam u predloženom epistemskom čitanju inferencijalističke filozofije. To ćemo pokušati učiniti transparentnim u heurističkom dijelu rada, a za sada na to samo ukazujemo da bismo učinili jasnijom potrebu da pojmu implikacije posvetimo zasebnu istraživačku pažnju.

U tu svrhu kažemo: ono što je za naše razumijevanje inferencijalizma kao jedne epistemski relevantne pozicije važno jest *kognitivna* vrijednost implikativne relacije vezane za neki pojmovni sadržaj čijom se karakterizacijom može doći do identifikacije epistemskih aspekata njegove upotrebe. Mi, ustvari, želimo ispitati ekspresivnu vrijednost implikacije za rekogniciju epistemske strukture komunikativne prakse. Normativni karakter pojmovnog sadržaja, to jest način na koji on obvezuje sudionika komunikacije na prihvaćanje standarda njegova korištenja, čini najjasnijom ekspresivnu snagu implikacije: prikaz implikativnih konsekvenci na koje se obvezuje netko tko koristi neki pojmovni sadržaj jest ekspliciranje sadržaja koji se u njemu nalazi. U tu svrhu sada želimo ispitati sam koncept *implikacije* i ukazati na neke njegove aspekte.

Uvriježeno određenje *implikacije* kao logičkoga konektiva odnosi se na to da je implikacija logički konektiv koji je obilježen time da je osnova njegove istinosne vrijednosti *prihvaćanje* konsekventa kao onog dijela implikativne strukture od kojega zavisi cijela implikacija: formalnologička vrijednost implikacije derivira se upravo iz te činjenice.

»Implikacija je istinita u svakom od naredna tri slučaja: (i) kada su i antecedent i konsekvent istiniti, (ii) kada je antecedent lažan, a konsekvent istinit, (iii) kada su i antecedent i konsekvent lažni; samo je u četvrtom mogućem slučaju, kada je antecedent istinit, a konsekvent lažan, cijela implikacija lažna. Iz toga slijedi da netko tko prihvaća jednu implikaciju kao istinitu i, u isto vrijeme, prihvaća antecedent kao istinit, ne može učiniti drugačije osim da prihvati i njen konsekvent; u isto vrijeme netko tko prihvaća implikaciju kao istinitu i odbacuje njen konsekvent kao lažan mora odbaciti i njen antecedent.« (Tarski, 1994, 22)

Na ovom mjestu želimo ukazati na neke aspekte implikacije koje je dao Arnold Koslow. Koslow, naime, u svojoj strukturalističkoj teoriji logike kao središnji koncept istraživanja uzima koncept *implikativne strukture*. Implikativna je struktura imanentna svim logičkim operacijama te je potrebno pokazati kako je formalnim konverzijama logičkih konektiva moguće sačuvati implikativnu relaciju u njima.

»Naše razumijevanje logičkih operatora utemeljeno je na ideji *implikativne strukture*. Jedna takva struktura sastoji se od jednog ne-praznog skupa koji je u potpunosti pokriven jednom relacijom koju ćemo mi nazvati *implikativnom relacijom*.« (Koslow, 1992, 3)

U osnovi te teze leži Gentzenova ideja razumijevanja logičkih konektiva iz perspektive njihove inferencijalne uloge. Tako shvaćeni logički konektivi u svojoj osnovi imaju jednu izvorniju funkciju: njihova inferencijalna uloga pokazuje kako bez razumijevanja samih konektiva možemo objasniti njihova inferencijalna svojstva. Ta strukturalna inferencijalna svojstva imanentna su svim logičkim konektivima i otkrivaju u njima imanentno implikativnu strukturu. Zadatak tako postavljene teorije jest pronalaženje pravila za svođenje (»pravila filtriranja«, prema Koslowu) logičkih konektiva na njihovu implikativnu relaciju. Ta su pravila transformativna pravila u kojima se varijable, kvantifikatori itd. usklađuju do »postizanja« ekvivalentne istinosne vrijednosti usklađene logičke relacije (npr. konjunkcije) s implikacijom. Ta transformacija dovodi do formiranja dobro uređene implikativne strukture čija logička svojstva (refleksivnost, tranzitivnost, distributivnost itd.) onda mogu biti uređena i usklađena u nekom logičkom modelu.

Ovdje vidimo da insistiranje na logičkoj strukturi implikativnih sudova koji stoje u osnovi svih drugih logičkih operacija ne zahtijeva nikakve dodatne uvjete za određivanje implikativne relacije. Čisto formalna svojstva rasporeda logičkih partikula unutar jednog implikativnog niza omogućuju nam da iz same te strukture zaključimo o njenoj istinitosti. Formalna svojstva predstavljaju elemente logičke sintakse čija pravila jesu pravila ispravnog rezoniranja. Takav stav o prirodi implikacije iznosi Quine kada tvrdi da je

»... veza ove vrste *logička implikacija*. Jedna zatvorena rečenica logički implicira drugu samo onda kada, pod pretpostavkom da je ona prva istinita, strukture ovih dviju rečenica omogućuju istinitost druge rečenice. Ključna restrikcija nalazi se u tome da se, u odnosu na istinitost dodatnih rečenica, ne priziva u pomoć nikakva dodatna pretpostavka ili informacija. Logička implikacija u potpunosti počiva samo na tome kako su istinosne funkcije, kvantifikatori i varijable složeni. Ona u potpunosti počiva na onome što bismo jednom riječju mogli nazvati logičkom strukturom dviju rečenica.« (Quine, 1986, 48)

S druge strane, u običnom jeziku relacija između antecedenta i konsekventa nije samo ograničena na formalna svojstva implikacija već i na sadržaje koji se dovode u implikativne veze. Tada se ovaj odnos promatra kao odnos u kojemu *konsekvent* nužno slijedi iz *antecedenta*. Ovdje su nevidljivi brojni psihološki (kognitivni) faktori koji stoje u osnovi te nužnosti. Takva vrsta implikativne relacije često je logičarima suspektna jer je teško formalno izraziti sve te faktore eksplicitno.

»Kao i u slučaju disjunkcije, pokazuje se da postoje značajne razlike između upotrebe implikacije u logici i u svakodnevnom životu. I u ovom slučaju, u običnom jeziku imamo tendenciju spajanja dviju rečenica riječima 'ako... onda...' samo u slučaju kad postoji veza između njihovih formi i njihovih sadržaja. Veze koje bi se pokazale kao odgovarajuće za ovu svrhu teško je navesti u generalnome smislu, a samo je ponekad njihova priroda relativno jasna. Mi, u određenim slučajevima, često očekujemo da dana implikacija bude takva da u njoj konsekvent nužno slijedi iz antecedenta, to znači reći da, ako je antecedent istinit pod određenim uvjetima, onda, pod istim tim uvjetima, mora biti istinit i konsekvent (i da postoji mogućnost da čak možemo deducirati konsekvent iz antecedenta na osnovi nekog generalnog zakona koji nismo baš uvijek sposobni eksplicitno navesti). Ovdje se, kao i u prethodnom slučaju, jedan dodatni psihološki faktor pokazuje; uobičajeno formuliramo i tvrdimo jednu implikativnu vezu samo u slučaju kada nemamo egzaktno znanje o tome jesu li antecedent i konsekvent istiniti. U suprotnom, upotreba implikacije izgleda nam neprirodno i mogu se pojaviti sumnje u vezi njene značenjskosti i njene istine.« (Tarski, 1994, 22)

Strawson je u svom tekstu »‘If’ and ‘ \supset ’« istražio upravo razliku između implikacije kao logičkog konektiva unutar formalno-proceduralnog dokazivanja validnosti i *ako-onda* relacije između rečenica koje se pojavljuju u svakodnevnoj upotrebi. U tu svrhu Strawson diferencira istinosno-funkcionalistički (*truth-functional*) pristup po kojem *ako-onda* relacija ima isto značenje kao i konektiv \supset . Oni koji odbacuju ovu tezu naprosto pripisuju *značenje* terminu *ako* koje on po sebi nema. Značenje koje se pripisuje ovom terminu uvijek je vezano za njegovu upotrebu u nekom kontekstu. Prema Strawsonu, oni koji zastupaju ovakvu tezu (a najreprezentativniji primjer za to je Quine u svom djelu *Methods of Logic*) ne uzimaju u obzir kontrafaktičke kondicionale koji u velikoj mjeri modeliraju značenje tvrdnji koje su povezane implikativnim vezama. No, ako želimo bolje razumjeti taj problem, neophodno je uzeti u razmatranje i kontrafaktičke primjere. Ti su primjeri važni za razumijevanje onih kondicionala koji u sebi imaju stvarno utemeljene odnose između antecedenta i konsekventa. Ti odnosi korespondiraju s implikativnom relacijom na taj način da se antecedent konvencionalno vezuje za konsekvent.

»Kada se nešto što ima formu ‘p dakle q’ tvrdi, to jest kada su dvije asertivne rečenice povezane ovim ‘dakle’, tvrdi se i da p i da q, a tada je također implicirano da postoji, i to između stvari koja se potvrđuje ovim p i stvari koja se potvrđuje ovim q, ili neka stvarna konsekvencijalistička relacija inferencijalnog tipa između njih ili stvarna konsekvencijalistička relacija između tipova koji uobičajeno stoje u osnovi toj relaciji inferencijalnog tipa, ili se, naime, tvrdi oboje.« (Strawson, 1997, 166)

S druge strane stoji pozicija koju Strawson označava kao konsekvencijalističko stajalište. Po tom stajalištu *ako-onda* relacija najbližnja je konvencionalnoj upotrebi riječi ‘dakle’ (*so*). Problem je tog stajališta u činjenici da svaka implikativna relacija koja se razumijeva na taj način zavisi od jedinstvenoga situacijskog razumijevanja ovog ‘dakle’.

U *Filozofiji logike* Nijaz Ibrulj izlaže tvrdnju da logiku svakog iskaza stimuliraju *ako-onda* sekvence koje uvijek simuliraju logičku strukturu iskaza jer »logičke istine idu uvijek u paru; da bi jedna misao bila logički istinita ili lažna potrebna

joj je uvijek druga misao«. Osobito je uzročno-posljedična ona implikacija koja logički dijeli jednu misao na dva dijela, na antecedent i konsekvant.

»Nema logičke istine dok se misao ne razdijeli u sebi na sekvencu koju čine dijelovi 'ako...' i 'onda...' na različitim pozicijama sekvence.« (Ibrulj, 1999, 213)

Vidimo da je implikacija središnja logička funkcija. Njena se ekspresivna snaga identificira iz mogućnosti izražavanja svih drugih logičkih funkcija implikativnom relacijom koja ih reducira na odnos kompatibilnosti između njenih elemenata.

2. Ekspresivna funkcija logičkoga vokabulara

Za razliku od formalnologičke analize, Brandom nam želi ukazati na ekspresivnu vrijednost logike. To se odnosi na sposobnost logičkih općenitosti i relacija između njih da reprezentiraju sadržaje koje pojmovi imaju i koji su implicitni u njihovu korištenju.

Da bi detaljnije objasnio koncept ekspresivnosti Brandom se vraća Fregeovu projektu iz *Begriffsschrifta*. Vidjeli smo da je Fregeova misao iznimno važna za Brandomovu misao. Ovdje želimo istaknuti da mu je Fregeov projekt značajan i zbog »inferencijalističkog idioma u kojem određuje svoju temu, ali jednako tako i zbog načina na koji razumije vlastiti odnos prema toj temi« (Brandom, 1994, 107). Brandom ispravno primjećuje da je cilj zbog kojega je Frege konstruirao svoju notaciju usmjeren k izražavanju pojmovnoga sadržaja na takav način da ta notacija »čini *eksplicitnim* inferencijalne odnose koji su *implicitni* u svemu što posjeduje takav sadržaj« (Brandom, 1994, 107). Drugim riječima, cilj tog zapisa nije »da *dokaže* nešto, nego da nešto *kaže*« (Brandom, 1994, 107). Ukazujući na Fregeov prigovor iz *Begriffsschrifta*, po kojem su čak i znanstveni pojmovi neprecizni jer vrlo često ne znamo što oni točno znače, Brandom uviđa da je Fregeu ključno to da se izraze i odrede sadržaji pojmova (tako što će se izraziti njihove sadržajno valjane materijalne inferencije) i prije nego što »logički vokabular uopće stupi na scenu« (Brandom, 1994, 107). Ono što je Brandomu ovdje važno jest činjenica da Frege ne želi izraziti samo formalnu stranu jezika, nego i njegovu materijalnu stranu. Sadržaj pojmovne strukture mora se izraziti jer je on instrument praktičnoga mišljenja.

Ukazali smo na činjenicu da je Brandom kao središnju ulogu pojmovnoga sadržaja identificirao njegovu inferencijalnu ulogu. Tako jedan te isti pojmovni sadržaj može, u različitim relacijama, biti artikuliran kao sadržaj koji stoji ili na mjestu premise ili na mjestu konkluzije u nekom inferencijalnom »nizu«. Jedna semantička teorija mora moći pružiti organon ekspliciranja ovih diferenciranih inferencijalnih pozicija koje u sklopu jednoga lanca obvezivanja zauzima neki pojmovni sadržaj. Prema Brandomu, da bi semantičke teorije mogle učiniti eksplicitnim ono što je implicitno u jezičnom ponašanju (obvezivanju jednom sadržaju), potreban je takav logički aparat koji je sposoban izraziti inferencijalne i supstitucijske relacije koju su imanentne jezičnoj praksi. U odnosu na taj zahtjev, filozofija inferencijalizma fokus svojih istraživanja orijentira na *ekspresivnu snagu* logičkoga vokabulara. Ta ekspresivna snaga logičkoga vokabulara omogućuje nam da klasificiramo i sistematiziramo široku paletu inferencijalnih obvezivanja koja su dio našeg prihvaćanja nekog pojmovnog sadržaja.

»Vrsta inferencijalizma koju zastupam u *Making It Explicit* na dva različita načina objašnjava našu sposobnost da razumijemo nove rečenice. Prvi način uključuje uvođenje logičkoga vokabulara na način koji je direktno i tradicionalno kompozicijski. Logički je vokabular ograničen na svoju specifično ekspresivnu ulogu: da u formi propozicija (izrečenih, mišljenih ili onih u koje se vjeruje) učini eksplicitnim široka inferencijalna obvezivanja koja ostaju implicitna u praktičnoj procjeni onoga što činimo. Paradigma za logički vokabular u tom je smislu kondicional koji omogućuje utvrđivanje inferencijalne veze između rečenica (onoga što je njima izraženo) koje tu imaju ulogu antecedenta i konsekventa. Negacija se na isti način može razumijeti kao sistematiziranje obvezivanja inkompatibilnosti tvrdnji. No, prema ovom stajalištu, normativni se vokabular također kvalificira kao logički, u smislu da služi sistematiziranju obvezivanja ispravnosti različitih obrazaca praktičnoga mišljenja. I druge čestice vokabulara, od identiteta i kvantifikacijskih idioma do govora 'o', koji izražava reprezentacijsko-intencionalnu direktnost (kao i normativni izrazi koji se nisu smatrali uobičajenim, specifično logičkim vokabularom), pokazuju se kao one koje igraju ekspresivne uloge ovog tipa. Moguće je za svaku od njih pokazati kako se mogu uvesti u jezik koji ih ne sadrži, na način da se inferenci-

jalne uloge rečenica u kojima se oni pojavljuju odredi inferencijalnom ulogom ne-logičkih rečenica formuliranih u prethodnom vokabularu.« (Brandom, 2012, 171)

Ova *praktična procjena* (jer semantika se uvijek mora razumjeti iz perspektive pragmatike) u osnovi je ekspliciranja *znanja* o načinu korištenja pojmova. Sadržaj pojmova koji se upotrebljavaju objašnjiv je tek iz eksplikacije široke inferencijalne palete konsekvenci njegove primjene. Znanje upotrebe pojmova i rečenica mreža je implicitnih kapaciteta koje posjedujemo, a koje se može eksplicirati kao *znanje-kako* (*knowing-how*) pravila ove upotrebe.

3. Ekvivalencija kao strukturalni element implikativne artikulacije pojmova

Kanonska notacija kojom se izražavaju logičke operacije zasnovana je u slučaju formalno-proceduralnog dokaznog postupka na transformativnim postupcima u čijoj je srži ekvivalencija kvantificiranih propozicijskih funkcija, koja omogućuje izražavanje jedne logičke forme u drugoj logičkoj formi. Ove supstitucijske operacije pomažu da se jedan logički izraz uskladi s logičkim modelom u kojem se vrše proceduralne operacije. Zaseban problem prepoznavanja ekvivalentnih logičkih struktura tiče se izgradnje adekvantnoga formalnog sistema sposobnog da izrazi ekvivalentnu relaciju. No svaki logički model (kontekst artikulacije jedne logičke općenitosti) mora moći pokazati zbog čega su dvije znakovne forme logički ekvivalente. Princip očuvanja istinosne vrijednosti različitih logičkih formi princip je koji stoji u osnovi ekvivalentne funkcije: domena jedne logičke forme mora se u potpunosti mapirati u drugoj logičkoj formi da bi imala ekvivalentnu funkciju.

S ciljem da pokaže kako su dva iskaza logički ekvivalentna, Carnap je formalizirao ekvivalentnu funkciju (*L-ekvivalentno*) na sljedeći način:

»a. Dvije rečenične formule su L-ekvivalentne ako i samo ako jedna L-implicira drugu.

b. Dvije rečenične formule su L-ekvivalentne ako i samo ako su u slučaju pripisivanja istinosne vrijednosti obje istovremeno istinite ili lažne.« (Carnap, 1958, 21)

Upravo je to »čuvanje« istinosne vrijednosti, koje je strukturalni dio ekvivalentnih logičkih struktura, od najveće vrijed-

nosti za naše istraživanje. Tako, po definiciji, ako je $p \equiv q$ znači da p i q moraju imati iste istinosne vrijednosti da bi operator ekvivalencije bio istinit. Prema tome, njihov *bikondicional* $p \leftrightarrow q$ je tautologija. To je zato što je »ekvivalencija naprosto validnost bikondicionala« (Quine, 1986, 102).

Sa semantičke strane gledano, p i q su analitički reduplicirani sadržaji koji omogućuju da se jedan pojmovni sadržaj predstavi u različitim lingvističkim formama po principu *salva veritate*.

Pitanje je sada: mogu li se ekvivalentni pojmovni sadržaji kognitivno mijenjati po principu *salva veritate* bez opasnosti po epistemsku vrijednost iskaza? Smatramo da je to moguće samo u slučaju kada je identična konstitutivna inferencijalna derivacija dvaju različitih pojmovnih sadržaja. Ako je identična njihova inferencijalna artikulacija, to omogućuje i njihovu referencijalnu identičnost. U tom smislu, bez ekvivalentne relacije inferencijalne artikulacije pojmovnog sadržaja nema ni njihove referencijalne identifikacije.

Argumentaciju za to dao nam je Frege. On je na početku svog spisa *Über Sinn und Bedeutung* postavio pitanje o prirodi znaka identiteta: je li identitet izražen formulom $a=b$ istinit zbog predmeta na koje ti znakovi referiraju ili zbog nečega drugog?

»Kada bismo u jednakosti htjeli vidjeti odnos između onoga što znače imena 'a' i 'b', tada bi se činilo da $a=b$ ne može biti različito od $a = a$, naime u slučaju da je $a=b$ istinito. Time bi bio izražen odnos stvari prema sebi samoj, i to takav odnos u kojemu svaka stvar stoji prema samoj sebi, no nijedna ne stoji prema nekoj drugoj. Čini se da ono što se želi kazati $s a = b$ jest to da znakovi ili imena 'a' i 'b' znače isto, a tada bi riječ bila upravo o tim znakovima; tvrdio bi se neki odnos između njih.« (Frege, 1995, 167)

Pitanje koje Frege ovdje postavlja pitanje je kognitivnoga važenja znaka identiteta koji je postavljen između različitih znakova. Drugim riječima, prema Fregeu ovdje imamo odnos između dvaju različitih jezičnih načina pojavljivanja istoga predmeta. Činjenica je da je inferencijalna artikulacija ovih

znakova identična upravo zbog njihove referencijalne domene: kada inferencijalnim putem artikuliramo ove znakove, dolazimo do identičnoga reprezentacijskog korelata koji im stoji u osnovi.

»Različitost može nastati samo time što razlika između znakova odgovara razlici u načinu danosti onoga označenoga. Neka su a , b , c dužine koje kutove nekoga trokuta povezuju sa središtima suprotnih stranica. Točka u kojoj se sijeku a i b tada je ista ona točka u kojoj se sijeku b i c . Imamo dakle različite oznake za istu točku, a imena 'točka u kojoj se sijeku a i b ' i 'točka u kojoj se sijeku b i c ' ujedno upućuju na način danosti i stoga je u rečenici sadržana zbiljska spoznaja.« (Frege, 1995, 168)

Ovo je osnova teze po kojoj se različiti pojmovni sadržaji mogu tretirati kao oni koji se bez opasnosti po istinu mogu supstituirati u različitim lingvističkim kontekstima. Tako se vlastito ime 'Aristotel' u određenim kontekstima može supstituirati predikativnim dijelom 'najpoznatiji Platonov učenik'. Pojam *značenja* ovih supstitucijskih izraza ima jednu vrstu *kognitivne* upotrebe. On je vezan za način na koji se u stvarnoj diskurzivnoj praksi *semantička* svojstva pretvaraju u *kognitivno* relevantne sadržaje. Eksplicirati *uvjete istinitosti* znači i identificirati i diferencirati konotativna i denotativna svojstva njihove upotrebe.

»Fokus na uvjete istinitosti pomogao je Fregeu da napravi svoju poznatu distinkciju između smisla i značenja. Frege je shvatio, jasno ukazujući na uvjete u svijetu koji rečenice ili tvrdnje čine istinitim, da se kognitivna vrijednost povezana s komponentnim izrazima mora razlikovati od njihove denotacije ili referencije. Frege u biti povezuje svoj koncept smisla s određenjem uvjeta istinitosti. Ni jedna alternativna koncepcija smisla ili značenja nije bila snažnija ili plodonosnija od ove.« (Burge, 2005, 17)

Implikacija se ovdje promatra ne samo kao ekspresivni mehanizam izražavanja inferencijalnih konsekvenci upotrebe pojmovnog sadržaja nego i kao pojam koji opisuje i objašnjava kognitivne sadržaje i njihovu strukturu. Sada želimo reći da je, ako su implikativne relacije kognitivno relevantne, moguće

postaviti pitanje o načinima njihova ponovnog konstruiranja i prepoznavanja u različitim komunikativnim situacijama. Ponovno konstruiranje implikativnih konsekvenci jednog pojmovnog sadržaja stoji u osnovi uspješnih epistemskih komunikativnih činova.

Ovdje želimo ukazati na istraživanja koja je proveo Carnap, a koja se odnose na konstituciju logičko-spoznajnog sistema pojmova. Ta konstitucija treba pokazati kako nastaju temeljni pojmovi koji omogućuju izgradnju »objektivnog svijeta koji se može pojmovno obuhvatiti i koji je identičan za sve subjekte« (Carnap, 1961, 3). Ono što je važno za konstituciju ovih pojmova jesu formalno-strukturalni logički odnosi koji stoje u osnovi njihove artikulacije. U te odnose spadaju, primjerice, odnos simetričnosti, asimetričnosti, refleksivnosti, tranzitivnosti itd. Ti su pojmovi u središtu bazičnih znanstvenih iskaza. Svi znanstveni iskazi sastavljeni su od bazičnih iskaza koji u sebi sadrže ove pojmove. Carnap smatra da je za znanost moguće i nužno da se svede na ove temeljne strukturalne iskaze (Carnap, 1961, 21).

Vidimo da Carnap inferencijalne relacije ograničava na odnos između fundamentalnih iskaza znanosti i onih koji se iz njih mogu derivirati. Konstrukcija, dekonstrukcija i rekonstrukcija znanstvenih iskaza uvijek je povezana s načinom na koji se neki pojmovni sadržaj transformira u jezicima višeg i nižeg reda. Tako je moguće različite jezične modele integrirati jedne u druge, zadržavajući njihove konceptualne i doktrinarne aspekte.

Carnap je u svojim istraživanjima ukazao na razliku između *spoznajne vrijednosti* i *logičke vrijednosti* koju imaju stavovi. Carnap ovdje ukazuje na kognitivne vrijednosti stavova koji stoje u različitim logičkim relacijama. Tako, primjerice, stav »Goethe je najveći njemački pisac« i stav »Autor *Fausta* je najveći njemački pisac« imaju identične istinosne vrijednosti i mogu se po principu *salva veritate* upotrebljavati u različitim logičkim relacijama. Međutim, spoznajna je vrijednost tih iskaza različita.

»Ako se jedna rečenica o nekom predmetu preoblikuje na takav način da se na mjesto imena tog predmeta postavi njegova kon-

stitutivna definicija, onda se u određenim slučajevima mijenja i predstavljački smisao te rečenice i, u skladu s time, njena vrijednost za spoznajnu.« (Carnap, 1961, 69)

Ovdje vidimo da Carnap želi ukazati na kognitivnu vrijednost koju imaju različite lingvističke forme koje se odnose na identična predmete. Tako, ako se vratimo navedenim primjerima »Goethe je najveći njemački pisac« i »Autor *Fausta* je najveći njemački pisac«, vidimo da navedene rečenice mogu imati iste logičke konsekvence samo u slučaju kad znamo da je Goethe autor *Fausta*. No vlastito ime 'Goethe' i konačni opis 'autor *Fausta*' nemaju ni tada identičnu spoznajnu vrijednost: u slučaju druge rečenice možemo pretpostaviti da je upravo činjenica da je netko autor *Fausta* to što ga čini najvećim njemačkim piscem (možda je to odlučujuć kriterij za proglašavanje nekoga najvećim njemačkim piscem).

Za nas je izuzetno važna Carnapova ideja po kojoj dva iskaza mogu imati identične logičke konsekvence, to jest mrežu ekvivalentnih implikacija koje se mogu derivirati iz spoznajno diferenciranih iskaza. Tako u navedenim primjerima (Goethe, autor *Fausta*) možemo zaključiti da je sve što je istinito za Goethea također istinito i za autora *Fausta*. Upravo na temelju te činjenice (da su inferencijalne derivacije koje proizlaze iz ovih iskaza ekvivalentne) možemo govoriti o njihovoj kognitivnoj sinonimiji.

Ovdje se možemo pozvati na pojam *projektivne implikacije*, gdje u jednome skupu jedan konačan broj antecedenata može dovesti do istoga konsekventa. Sada želimo reći da je moguće jedan pojmovni sadržaj promatrati kao kompresu njegovih implikativnih konsekvenci. Te su implikativne strukture konstitutivne za neki pojmovni sadržaj. S druge strane, upotreba tog pojmovnog sadržaja traži *obvezivanje* strukturalnim implikacijama koje su u njemu implicitne. Smisao inferencijalne artikulacije tih konstitutivnih implikacija jest da se učini eksplicitnim sadržaj pojmovne strukture.

Brandomova ideja ekspresivne racionalnosti, o kojoj smo prethodno govorili, zasniva se upravo na sposobnosti artikulacije normativnih obrazaca koje pred nas postavlja ko-

rištenje nekog pojmovnog sadržaja. Ti se zahtjevi moraju učiniti eksplicitnim u formi deontičkoga vokabulara čija je ekspresivna snaga jednaka ekspresivnoj snazi logičkoga vokabulara.

4. Uloga materijalne inferencije u izražavanju inferencijalnih relacija

Prethodno smo ukazali na to da Brandom smatra kondicional (implikaciju) paradigmom logičkoga vokabulara uopće. No on širi to pitanje na pitanje o tome koji aspekt implikativne relacije jest potentan kad se shvaća iz perspektive njegove ekspresivne snage. Drugim riječima, je li formalna strana validnosti implikativne relacije sposobna eksplicirati različite praktične obrasce diskurzivnog postupanja? Time se otvara i pitanje o odnosu između *formalne inferencije* i *materijalne inferencije*.

Brandom kritizira stav prema kojemu je inferencijalna artikulacija pojmovnog sadržaja identična formalnoj logičkoj artikulaciji. Ovo je pitanje važno zato što je sama ideja racionaliteta poistovjeđena s logičkim kapacitetima ovladavanja inferencijalnim pravilima. U tome se sastoji bit dogme formalizma: uzimajući kondicional (implikaciju) kao osnovnu komponentu racionalnog diskurzivnog postupanja, ovaj pristup pretpostavlja činjenicu da je ispravna inferencija u stvari formalno validna inferencija.

»Ova se ‘dogma’ priklanja onom redosljedu objašnjenja koji tretira sve inferencije kao dobre ili loše samo na osnovi njihove forme, dok je sadržaj tvrdnji od kojih su sačinjene bitan samo za istinitost (implicitnih) premisa. Prema tom načinu rješavanja stvari, ne postoji nešto kao što je materijalna inferencija. To stajalište koje ‘dobre inferencije’ razumije kao ‘formalno validne inferencije’ i koje postulira implicitne premise kao premise koje su neophodne može se nazvati *formalnim* pristupom inferenciji.« (Brandom, 1994, 98)

Ovdje ćemo uvesti u priču Carnapa i njegovu analizu odnosa logičke dedukcije i pitanja epistemologije. Carnap je,

naime, analizirao vrijednost faktičkoga znanja za proširivanje pojmovnoga sadržaja tvrdnji. Carnapova se ideja odnosi na vrijednost logičkih procedura za proširivanje sadržaja tvrdnji koje se nalaze u logičkim relacijama. Te procedure u odnosu na sadržaj pokazuju da se sadržaj tvrdnji može tretirati samo kroz identifikaciju onih slučajeva koji ne potpadaju pod do-menu tvrdnje. Jer »što više slučajeva neka rečenica isključuje, to ona više govori« (Carnap, 1958, 21). Upravo zbog toga »logička nam dedukcija ne može pružiti neko novo znanje o svijetu« (Carnap, 1958, 21).

Tako će biti potrebno pronaći način da se sadržaj proširi nekim novim načinom koji uzima u obzir faktičke, materijalne uvjete i stanja stvari. Jer »sadržaj se nikada ne može proširiti čisto logičkom procedurom« (Carnap, 1958, 21). Iako logičke implikacije i logički ekvivalentne rečenice ne mogu proširiti vrijednost znanja, one ipak imaju neku kognitivnu vrijednost.

»Stoga je uvijek potrebna, da bismo usvojili neko činjenično znanje, neka ne-logička procedura. Ovo se pitanje pojavljuje i kada razmatramo onu vrstu rečenica čiju je istinitost logika u mogućnosti utvrditi, npr. L-istinitih rečenica: jedna L-istinita rečenica ne isključuje ni jedan mogući slučaj te je stoga njen sadržaj nula. Iako nas logika ne može dovesti ni do čega novog u logičkom smislu, ona nas može dovesti do nečega novog u psihološkom smislu. Zbog ograničenja u ljudskim psihološkim sposobnostima, otkriće rečenice koja je L-istinita ili je u relaciji L-implikacije često je vrlo važna spoznaja.« (Carnap, 1958, 21)

Pitanje o tome koji logički instrumentarij primijeniti na razumijevanje ne-monotonijske prirode naše diskurzivne prakse koja je kontekstualno osjetljiva i koja je vezana za subjektivni način artikulacije pojmovnog sadržaja jest pitanje o epistemskoj domeni formalnologičkog normativizma i njegove praktične vrijednosti. Ne-monotonijski karakter diskurzivne prakse koja se artikulira inferencijalnim putem najbolje se može prikazati *materijalnom inferencijom*. Taj koncept Brandom preuzima od Sellarsa i iz načina na koji je on razumijevao njegovu važnost za sadržaj pojmova koje koristimo u znanosti i u svakodnevnome životu.

Materijalna inferencija tako eksplicira uvjete praktičnoga povezivanja različitih pojmovnih struktura (sudova) i konse-

kvence tog povezivanja. Ti uvjeti nisu fiksirani i zavise od brojnih varijabilnih faktora koji implikativnu relaciju potvrđuju, transformiraju ili pokazuju kao nemoguću. Ti se uvjeti također moraju pojmovno artikulirati primjenom logičkog aparata i prikazati. Brandom navodi primjer:

»Ako ja kresnem ovu suhu, dobro napravljenu šibicu, ona će se zapaliti. ($p \rightarrow q$)

Ako p i ako se šibica nalazi u jakom elektromagnetskom polju, onda se ona neće zapaliti. ($p \& r \rightarrow \sim q$)

Ako p i r i šibica se nalazi u Faradayevom kavezu, onda će se zapaliti. ($p \& r \& s \rightarrow q$)

Ako p i r i s i u sobi nema kisika, onda se neće zapaliti. ($p \& r \& s \& t \rightarrow \sim q$)« (Brandom, 2001, 88)

Ispravnost ove vrste inferencijalne artikulacije pojmovnog sadržaja pokazuje u kojoj je mjeri *sadržaj* pojmova važan za njihove uloge premisa i konkluzija u zaključivanju. Ograničiti se samo na njihovu *inferencijalnu formu* (»dogma formalizma«; Brandom, 1994, 97) značilo bi ispustiti navođenje uvjeta primjene pojmova: sadržaj je zavisan od uvjeta primjene pojmova koji ga modeliraju – sama inferencijalna uloga pojmova u nekom kontekstu jest njegov sadržaj. Na ovom se primjeru vidi kolika je ekspresivna snaga materijalne inferencije: ona je sposobna izraziti takve praktične uvjete koji iznova determiniraju istinosnu vrijednost konsekvanta. Svaki novi uvjet može iznova transformirati načine na koji se pojmovni sadržaji međusobno odnose.

Materijalna inferencijalna artikulacija koja se koristi za utvrđivanje uloge koju neki pojmovni sadržaj igra u socijalnoj komunikativnoj praksi ne pravi razliku između forme i sadržaja u nekom pojmovnom sadržaju: sama inferencijalna uloga neke pojmovne strukture eksplicirana materijalnom inferencijom jest *sadržaj* te strukture.

»Prva stvar koju treba primijetiti jest stoga da razmišljanje o pojmovnom sadržaju kao onom koji se artikulira materijalnom inferencijom koja određuje njegovu ulogu u pružanju razloga i traženja da se pruže razlozi (za njegovo korištenje na taj određeni način, prim. K. Š.) ne uključuje u sebe razlikovanje između

pojmovna kao *formi* i nečega drugog što je njihova *materija* ili sadržaj. Upravo ta navedena inferencijalna uloga, što je njegova pojmovna uloga, *jest* taj sadržaj. Može se reći, ako netko to želi, da je po ovoj koncepciji forma sadržaja inferencijalna. No sam je pojam identificiran s određenim konstelacijama materijalno-inferencijalnih tranzicija u koje je taj pojam uključen. Ovo nije struktuiranje nečeg *drugog* što je u suprotnosti s pojmom.« (Brandom, 1994, 618–619)

Ono što striktna implikacija na kojoj se temelji materijalna inferencija osigurava ili garantira antecedentu i konsekventu *jest* obostrana i uzajamna kompatibilnost kada se primijeni princip isključenja inkompatibilnosti: sve što je kompatibilno s konsekventom (skup svih konsekventnih dedukcija) mora biti kompatibilno i s antecedentom. Tako Brandom smatra da se

»... relacije *inkompatibilnosti* među tvrdnjama i (stoga) pojmovima smatraju inferencijalnim relacijama u širem smislu, na osnovi njenih antecedenata i konsekventa. Na strani konsekventa, relacije inkompatibilnosti podcrtava modalne inferencije koje su kodificirane striktnom implikacijom. Tako u ovom smislu p zahtijeva q samo u slučaju kada je sve što je inkompatibilno s q u isto vrijeme inkompatibilno s p . Da bi nešto bilo kvadrat zahtijeva da to bude pravokutnik, i to zato što je sve inkompatibilno s tim da je nešto pravokutnik, u isto vrijeme, inkompatibilno s tim da je to kvadrat.« (Brandom, 1994, 132)

Mi želimo postaviti pitanje o objašnjenju funkcioniranja implikacije u društvenom kontekstu, odnosno u kontekstu društvenog inferencijalizma ili komunikacijskog čina kao normativne prakse ili kao diskursa koji zavisi od semantičke ili intencionalne interpretacije upotrebe jezika. Brandom je postavio tezu da iz perspektive *kompatibilnosti/inkompatibilnosti* tvrdnji možemo rekonstruirati pojam *istine*.

»Netko može, ako želi, misliti o inkompatibilnosti p i q kao o nemogućnosti da su oba *istinita*. No karakterizacija u terminima istine u potpunosti je opcionalna. Inkompatibilnost je već i sama jedan modalni pojam, a u semantičke je svrhe možemo tretirati kao primitivni pojam. Eksplikacija koju sam ja ponudio dana je u pragmatičkim terminima: *reći* (u terminima normativnih pojmova obvezivanja i ovlaštenja) što netko treba *učiniti* s ciljem da uzima ili tretira dvije tvrdnje *kao* inkompatibilne. Aspekt op-

ćenitosti ulazi u igru jer u procjenjivanju obvezivanja mi ukazujemo na sve tvrdnje koje su inkompatibilne s konkluzijama i premisama. Neka je tvrdnja inkompatibilna konsekvenca druge tvrdnje samo u slučaju *nepostojanja* skupa rečenica koje su inkompatibilne s konkluzijom, a koje nisu inkompatibilne sa svim premisama.« (Brandom, 2008, 125)

Postoje različite teorije kognitivne konzistencije, odnosno razloga inkonzistencije u ponašanju osoba. Moguće je ustanoviti da postoje različiti izvori inkonzistencije u djelovanju individua. Moguće je biti u kognitivnoj nedoumici, slagati se s tvrdnjama i s tvrdnjama koje su im suprotstavljene ako se promatraju s različitoga »metodološkog stajališta«; moguće je da ljudski kognitivni aparat bude žrtva formalne ili materijalne falacije; moguće je da ne postoji društvo bez inherentnih kontradikcija i da kognitivna refleksija takvoga društva nužno vodi nekonzistentnome ponašanju, itd. Potvrdu tih tvrdnji imamo u svakodnevnome životu. (Više o tome u: Feldman, 1966.)

No, kakvi god da su izvori i oblici kognitivne inkonzistencije i inkompatibilnosti, oni ukazuju na činjenicu da postoji neki kriterij prema kojemu se određuje ova inkonzistencija i koja je ograničava. Drugim riječima, standard prepoznavanja inkonzistentnosti uvijek funkcionira kao nadsubjektivni standard jer u sebe integrira principe koji ne mogu zavisiti od individualnih uvjerenja, semantičke historije pojedinca i njegove psihološke strukture. Taj se standard tiče socijalno prihvatljivih matrica racionalnosti i diskurzivnog ponašanja i ne može drugačije biti shvaćen nego kao objektivna struktura.

Sada pitamo kako funkcionira neki akt prepoznavanja implikacije u govornom činu ili u diskurzivnoj praksi? Kako se zbiva rekognicija implikacije? Ljudi govore i djeluju uglavnom tako da se vidi da nisu svjesni implikacija svojih tvrdnji i svojih djelovanja, a kada ih postanu svjesni, onda je uglavnom kasno! U društvenom inferencijalizmu koji se odvija u relacijama čija je kauzalnost anomalijaska (Ibrulj, 2015), čije su premise dijalektičke i intencionalno određene odnosom prema tvrdnjama, čiji su aksiomi »nečisti« ili »nestabilni«, implikacija ne važi u svakom mogućem slučaju i konsekventi nekih antecedenata samo su mogući i slučajni, a ne apsolutno nužni.

U području društvenoga inferencijalizma potrebna je projekтивna semantika društvenih relacija koja bi pokazala moguća semantička polja nekog skupa tvrdnji koje konstruiraju vezu antecedenata koje diskurs dopušta.

Mi ovdje pretpostavljamo da je relacija između *kognitivnih sadržaja* imanentno implikativna relacija: tamo gdje dva pojmova sadržaja nisu dovedena u uzročno-posljedični odnos ne možemo govoriti o kognitivnoj vrijednosti naše diskurzivne prakse. Ti uzročno-posljedični odnosi izražavaju se inferencijalnim artikuliranjem. Smatramo da je u odnosu na kognitivne sadržaje i aplikaciju epistemskog pojma *istine* na njih uvijek riječ o procjeni načina na koji se implikativne strukture pojavljuju u relacijama pojmovnih sadržaja.

5. Zaključak

Brandom je, stavljajući naglasak na ekspresivnu snagu logičkoga vokabulara, ukazao na potrebu da se taj vokabular razumije u kontekstu semantičkih pitanja. Logički se operatori, naime, po uzoru na Gentzenov hiperinferencijalizam u slučaju logičkih konektiva, mogu tretirati kao oni koji izražavaju različite inferencijalne relacije kojima se obvezujemo u našoj jezičnoj praksi, a koji su implicitni dio upotrebe svake tvrdnje. Logički vokabular čini ta obvezivanja eksplicitnim i pomaže nam da sistematiziramo kompatibilne inferencijalne relacije i učinimo ih jasnima (racionalnima).

Glavni logički operator koji se izdvojio kao reprezentant ekspresivne snage logičkoga vokabulara, i to kao reprezentant koji je sposoban objasniti različite tipove semantičkoga postupanja, jest *implikacija*. Upravo je implikativna relacija ona koja je sposobna da različite tipove inferencijalnog obvezivanja prikaže kao da imaju normativno važenje u različitim diskurzivnim (jezičnim) postupanjima.

No Brandom odbija stajalište po kojemu je formalna implikacija (inferencija) ono što eksplicira osnovu racionalnoga postupanja. Upravo suprotno: samo je materijalna inferencijalna artikulacija diskurzivnoga postupanja sposobna prikazati praktične načine postupanja. Ona je sposobna ispitati diskurzivne prakse i artikulirati ih inferencijalnim putem. Tako materijalna inferencija eksplicira uvjete praktičnoga povezivanja različitih pojmovnih struktura (sudova) i konsekvence tog povezivanja. Ti uvjeti nisu fiksirani i zavise od brojnih varijabilnih faktora koji implikativnu relaciju potvrđuju, transformiraju ili pokazuju kao nemoguću.

Prethodni su dijelovi knjige bili usmjereni na iscertavanje okvira za ono što slijedi u narednom dijelu rada. Kako smo i

naznačili u uvodu knjige, naredni dio treba na priređenoj analitičko-deskriptivnoj matrici ponuditi odgovore na pitanje o epistemološkoj strategiji koju je moguće izgraditi ako se ona misli u duhu Brandomove misli. To znači da se naredna cjelina udaljava od Brandomove idejne podloge i smjera k izgradnji jedne nove eksplanatorne platforme.

Pokušat ćemo uvesti, eksplicirati i izvršiti karakterizaciju cjelokupnoga metodskog i tehničkog instrumentarija o kojemu je bilo govora u uvodu rada. Ono što je bitno za naša daljnja istraživanja jest način na koji se *kognitivna* arhitektura sastavljena od *relacija pojmovnih sadržaja* koji u sebe integriraju sintaktička i semantička organizacijska pravila može ponovno *prepoznati* i *rekonstruirati* u različitim kontekstima upotrebom implikacije kao središnjeg ekspresivnog instrumenta.

V.
REKOGNITIVNA PRAKSA
IDENTIFIKACIJE
REPREZENTACIJE SMISLA

1. Intersubjektivnost i komunikativni um

Koncept ontološkog relativiteta i koncept naturalizirane epistemologije (Quine), odbacivanje dviju dogmu empirizma, odnosno odbacivanje podjele *apriorno–aposteriorno*, *analitičko–sintetičko*, *empirijsko–logičko* (Quine) i odbacivanje podjele konceptualne sheme i konceptualnoga sadržaja (Davidson), filozofske su teorije nastale u okrilju analitičke filozofije i filozofije pragmatizma, u kojima su se zasnovala i filozofija logičkog atomizma i filozofija holizma. Sve je to rezultiralo konceptom pluralističke epistemologije. Tim je putem izvršen transfer i same simboličke logike kao instrumenta rigidne filozofije logičkog atomizma prema modalnim logikama, epistemskoj logici, situacijskoj logici, deontičkoj logici, temporalnoj logici, sve do parakonzistentne logike (Priest, 2006). To znači da nije promijenjen samo odnos prema logičkim formama mišljenja nego i prema semantičkim svojstvima (svjetovima) jezika koji sudjeluje u inferencijalnom i referencijalnom poslu svakodnevnoga jezika i jezika znanosti.

Unošenje psihološkoga i socijalnoga statusa jezika u fokus filozofskih istraživanja, ontogenetskih i psihogenetskih korijena različite vrste izraza u razvoju različitih faza odnosa riječi i predmeta (Quine), otvorilo je put smještanju logike i semantike u šire područje društvene fenomenologije i hermeneutike, a onda i filozofije analitičkoga pragmatizma, koja je ponudila brojna rješenja pitanja odnosa svijet-jezik-mišljenje u sklopu koncepta holizma.

Razumijevanje činjenice da ne postoji objektivni koncept istine i da riječi imaju svoja (promjenjiva) značenja u njihovoj upotrebi, u jezičnoj igri i u porodicama jezičnih igara (Wittgenstein) rezultiralo je uvidima da je (semantički) kon-

cept istine potrebno odrediti ne samo konstrukcijom jedne rekurzivne logičke konvencije istinitosti iskaza (Tarskijeva T-konvencija, gdje je semantička korespondencija realizirana meta-jezičnom logikom) nego i kao rezultat intersubjektivne komunikacije koja je dio socijalne prakse i socijalnog/deontičkog diskursa. Taj se pristup najintenzivnije iskazuje i najznačajnije zastupnike ima u filozofiji apriorne komunikacijske zajednice, u teoriji komunikacijskog djelovanja, u hermeneutici, u pragmatizmu solidarnosti umjesto esencijalističkog pojma objektivnosti, itd.

Time se otvorilo, kao glavno pitanje, pitanje o tome kako interpretirati komunikacijsko djelovanje, kako interpretirati verbalno djelovanje u komunikaciji dvaju govornika (Strawson), kako interpretirati fizičko djelovanje subjekta (Davidson), itd. To je pitanje pokrenulo dubinska pitanja interpretacije pojmova i mreže pojmova, uvjerenja i mreže uvjerenja kao pripadna i određujuća svojstva holizma mišljenja, te povezanost svih prethodnih pojmova s onim koji se pokazao kao najdublji: koncept intencionalnosti ili intencionalnog stava, držanja, odnosa prema sadržaju koji se interpretira.

Sam koncept interpretacije mijenjao se od aristotelovskoga koncepta logičko-lingvističko-ontološkog *hermeneuin* kao plana korespondencije forme i sadržaja, identifikacija i reprezentacija, preko srednjovjekovnoga teološkog koncepta *egzegeze* putem konstrukcije supstitutivnih denotacija, do Fregeova koncepta ponovnog prepoznavanja misli u novim značenjskim strukturama iskaza, Wittgensteinova shvaćanja interpretacije kao aktivnosti u pojašnjavanju smisla, hermeneutičkoga koncepta kod Gadamera i pragmatičkoga koncepta interpretacije kao razumijevanja govornog čina, kao djelovanja komunikacijskih stereotipa, kod Putnama, te naposljetku inferencijalnih praksi i strategija kod Brandoma. Osnovno pitanje interpretacije postalo je: kako dovesti u vezu i učiniti uzajamno zavisnima riječi, pojmove i stvari u konstrukciji i opravdanju/rekonstrukciji koncepta istine, odnosno istinitosti *rečenica* svakodnevnoga jezika, logičkih *stavova* i znanstvenih *iskaza*.

Srž ovog koncepta interpretacije odredio je koncept *identifikacije* logičkih, semantičkih, psiholoških, mentalnih, verbal-

nih, lingvističkih, deontičkih i naposljetku socijalnih sadržaja *reprezentacija* kao njihova internog uvjeta istinitosti. Drugim riječima, ako koncept istine nije moguć kao objektivni ne-epistemski koncept, kako je onda moguć kao subjektivni epistemski koncept? Time je otvoreno veliko polje intersubjektivne i interpersonalne komunikacije kao odlučujuće za konstituciju koncepta istine.

Karl-Otto Apel je u svom djelu *Transformation der Philosophie* kao glavni zadatak postavio intenciju transformiranja transcendentalne filozofije. Analizirajući aspiracije transcendentalne filozofije, on želi pokazati da je njena temeljna pretpostavka implicitna u mnogim pozicijama suvremene filozofije kao što su fenomenologija, fundamentalna ontologija itd. Apel identificira ključni aspekt transcendentalne filozofije. To je težnja da se svi uvjeti mogućnosti i važenja spoznaje reduciraju na logičke funkcije svijesti.

To je dovelo do postuliranja svijesti kao fundamentalne filozofske kategorije i do apsolutiziranja subjekta kao metafizičkoga jamca izvjesnosti spoznaje. Takvo postuliranje svijesti predstavlja osnovu pozicije metodološkoga solipsizma. Ono što je za našu postavku ovdje važno naglasiti jest to da je temeljna epistemološka tendencija ove filozofije da spoznaju objasni iz pravca relacije *subjekt–objekt*. Nasuprot toj tendenciji, Apel želi konstruirati model koji uzima u obzir nužnost intersubjektivnoga zasnivanja epistemoloških standarda koji važe za sve sudionike komunikativnoga konteksta. Ti se standardi moraju moći pretpostaviti kao idealna komunikacijska matrica u kojoj se manifestira komunikacijska sposobnost sudionika komunikacije.

»Ali kad je potrebno da svaki pojedinačno može *uvidjeti* s ‘evidentnošću’ nužnost sporazumijevanja u realnoj zajednici komunikacije – a taj zahtjev filozofija ne može ukinuti – onda se, očigledno, mora pretpostaviti da on na izvjestan način u svom misaonom samorazumijevanju mora moći anticipirati *idealne zajednice komunikacije*, koje se još uvijek treba uspostaviti u realnoj zajednici komunikacije: na izvjestan način mora svaki ‘punoljetan’ čovjek, svatko tko je u procesu socijalizacije stekao s učenjem jezika istodobno ‘komunikativnu kompetenciju’, već biti u istini i moći se uvjeriti o toj okolnosti također ‘transcendentalnom refleksijom’.« (Apel, 1980, 60–61)

Tako je, prema Apelu, zadaća koju filozofija ima ta da se novovjekovna ideja subjektiviteta koji samorefleksivno verificira vlastitu izvjesnost i vlastite kognitivne kapacitete, zamijeni idejom komunikacijske zajednice unutar koje se različiti interesi sudionika komunikacije artikuliraju i promoviraju. Diferencirani spoznajni interesi sudionika komunikacije mogu se realizirati samo tamo gdje se oni komunikativno mogu artikulirati. Apel insistira na jednoj formi dijaloške racionalnosti koja se treba pojaviti na mjestu monološke samorefleksivnosti koja je obilježila novovjekovni epistemološki projekt. Osnova tog novog modela racionalnosti jest identifikacija uvjeta potrebnih da bismo nešto nazvali komunikacijskim činom. Ti su uvjeti okviri intersubjektivne racionalnosti.

U odnosu na teorije i pristupe u kojima se ekspliciraju univerzalni i idealni uvjeti te konstituenti komunikacije, pragmatičke teorije komunikacijskog djelovanja polaze iz perspektive potrebe da se pronađe organon koji će strukturalne, semantičke i pragmatičke konstituente jezika komunikacije eksplicirati na empirijski (induktivni) način.

Jürgen Habermas se u svojoj teoriji komunikativnog djelovanja okreće ka konstitutivnim faktorima komunikacijskih činova. Habermas polazi iz perspektive sudionika komunikacije i smatra da je njihov komunikativni cilj postizanje što validnijeg sporazumijevanja. To pretpostavlja komunikativnu kompetenciju sudionika komunikacije, koja se ogleda u tome da komunikativne čine prepoznamo kao one u kojima onaj tko ih izvodi artikulira vlastite zahtjeve za važenjem, vlastite intencije i želje itd., a da u isto vrijeme interpretira zahtjeve, intencije itd. drugih sudionika komunikacije. Habermas iz te tendencije postizanja što validnijeg međusobnog sporazumijevanja između sudionika komunikacije gradi svoju ideju racionalnosti. To je zato što on smatra da komunikativni činevi zahtijevaju razumijevanje drugoga, koje je u svojoj osnovi racionalna aktivnost putem koje se teži konsenzusu i sporazumijeva putem konsenzusa.

»Postizanje sporazumijevanja (*Verständigung*) razumije se kao proces postizanja sporazuma (*Einigung*) između subjekata koji govore i djeluju.« (Habermas, 1984, 287–288)

Ovo je sporazumijevanje moguće samo u kontekstu *životnoga svijeta* koji predstavlja horizont reprodukcije značenja i znanja koja se intersubjektivno reproduciraju u komunikacijskim činovima. Analizirajući Searleovu tezu o pozadinskim (socijalnim) matricama koje omogućuju uspješnu komunikaciju, Habermas želi pokazati da »komunikativne akcije predstavljaju mjesto reprodukcije životnoga svijeta« (Habermas, 1984, 337).

Pitanje je sada kako konstruirati teoriju koja može objasniti kako u interakciji kontingentnih čimbenika (zajednice, jezika i sebstva) nastaje komunikacija i kakva je njena priroda? Drugim riječima, je li moguće govoriti o komunikaciji iz perspektive nekog relativističkog eksplanatornog idioma i kakva je struktura takvog objašnjenja? Kako tu prolaze termini *istine* i *znanja* kao ključni termini tradicionalne epistemologije?

Iz takve perspektive Rorty započinje svoju kritiku tradicionalne epistemologije i njene reprezentacionalističke prirode.

Zato Rortyjeva pragmatika pravi otklon od epistemologije k hermeneutici. Rorty na taj način otvara pitanje važnosti socijalne perspektive u pitanjima semantike i epistemologije. Značenje i znanje pripisuju se različitim praksama i zavisni su od sociokulturnih vrijednosnih matrica te se ne mogu apsolutizirati u smislu neke transhistorijske i univerzalne perspektive. Znanje je kolektivna mreža intencija koje su komunitarne po svojoj prirodi; to su socijalne perspektive koje služe projekciji vlastite diskurzivnosti u nekom socijalnom kontekstu. U tom kontekstu triangulacija kontingencija koju čine sebstvo, jezik i zajednica mora biti razumljena iz praktične perspektive korištenja jezika, koja stoji u osnovi funkcioniranja pojedinca i njegova odnosa s drugima. U tom svjetlu treba razumjeti i eksplanatorne pojmove kao što je pojam *istine*. Taj pojam treba shvatiti ne iz apriornih kriterija njegova važenja, nego iz njegove primjene na vokabulare koji su ljudski načini opisivanja svijeta.

»Istina ne može biti apriorna – ne može postojati nezavisno od ljudskoga uma – jer rečenice ne mogu postojati na taj način, ne

mogu biti apriorne. Svijet jest aprioran, ali opisi svijeta nisu. Istiniti ili neistiniti mogu biti samo opisi svijeta. Svijet sam po sebi – bez pomoći opisne djelatnosti ljudskih bića – ne može.« (Rorty, 1995, 21)

Ovo postupanje omogućava nam da »sa *svime* – našim jezikom, našom sviješću, našom zajednicom – postupamo kao s proizvodom vremena i slučajnosti« (Rorty, 1995, 38). Ta perspektiva napuštanja »epistemologije božjega oka« znači krenuti u potragu za evidencijom koja uzima u obzir ontogenetske faktore koji modeliraju epistemologiju i semantiku prvoga lica.

Ovdje je, za heuristički aspekt našega istraživanja, od izuzetne važnosti obraćanje pažnje na Davidsonovo razumijevanje komunikacije kao interpretacije. Davidson je, u pokušaju pronalaženja teorije značenja, krenuo iz perspektive svakodnevnoga jezika koji je osnova za sve druge jezike višeg reda. Za nas je važna Davidsonova teza o odnosu misli i njihova sadržaja koja je u osnovi pokušaja ekspliciranja epistemološke vrijednosti semantičkih svojstava jezika. Upotreba riječi i rečenica način je na koji se modeliraju njihova semantička svojstva u jednom komunikacijskom *frameworku*. U odnosu na način verbalne reakcije u nekom komunikacijskom činu, mi procjenjujemo je li nečija reakcija ispravna/neispravna u odnosu na dani kontekst.

To je procjenjivanje zauzimanje (epistemološkog) stava u odnosu na način na koji je jezik korišten. Teorijski karakter termina kao što su 'racionalnost', 'znanje', 'objektivnost' itd. razumljiv je (prema Brandomu: ekspresivan) tek u kontekstu interpretativne aktivnosti imanentne svakom komunikacijskom činu.

»Samo komunikacija može dati ovaj pojam jer, da bismo imali pojam objektivnosti (...), trebamo biti svjesni činjenice da mi dijelimo misli i svijet s drugima.« (Davidson, 2001c, 202)

Drugim riječima, empirijska induktivna racionalizacija govornih činova sudionika komunikacije zahtijeva ekspliciranje uvjeta primjene jezika. Tako svaka interpretativna djelatnost

mora uključivati onoga tko koristi rečenice, same rečenice i kontekst u kojem se rečenice primjenjuju.

Ono što prethodi ovoj analizi jest načelni stav o mogućnosti interpretacije uopće. U tu svrhu Davidson uvodi princip milosrđa. Princip milosrđa koji Davidson uvodi jest princip apriorne rekognicije istinitosti: moramo prihvatiti da je pojmovni sadržaj značenjski za nekoga u danom kontekstu da bismo mu uopće mogli odrediti značenje.

Mi sada želimo reći da rekognitivna aktivnost (konstrukcija) inferencijalne i referencijalne strane jezičnih općenitosti stoji u osnovi mogućnosti epistemske intersubjektivnosti. Stoga ovdje želimo govoriti o komunikativnoj identifikaciji stereotipa (rekogniciji). Ono što je karakteristično za komunikativnu identifikaciju stereotipa jest da ona predstavlja semantički minimum za interpretaciju. Ako smo, naime, uspjeli identificirati barem neke inferencijalne derivacije pojmovnog sadržaja koji netko koristi, onda smo identificirali konstitutivne elemente pojmovnoga sadržaja koje dijelimo s onim koga interpretiramo. Komunikacija zahtijeva minimum mapiranja inferencijalnih svojstava pojmovnog sadržaja u intersubjektivnim relacijama. To je ono što Peregrin naziva *javno djeljivim značenjima*.

»Moje je mišljenje (...) da jezik i komunikacija mogu postojati samo ako postoje 'javno djeljiva značenja'. Time se, međutim, ne želi reći da ljudi koji govore isti jezik uvijek (ili najčešće) misle isto upotrebom iste riječi; to znači da ja mogu *komunicirati* s nekim samo onda kada me on *može interpretirati* – drugim riječima rečeno, mogu komunicirati samo onda kada on *može* dijeliti značenje mojih riječi sa mnom.« (Peregrin u: Stekeler-Weithofer, ur., 2008, 47)

Sada se postavlja pitanje na temelju čega možemo prepoznati da nečija upotreba riječi odgovara našoj vlastitoj. Postoji li neki zaseban svijet semantičkih entiteta koji stoji u osnovi ekvivalentne inferencijalne artikulacije pojmovnoga sadržaja ili se u svakoj novoj komunikacijskoj situaciji mora iznova rekonstruirati i prepoznati domena pojmovnog sadržaja koji se u komunikativnoj situaciji upotrebljava? U tu svrhu sada trebamo ispitati način na koji se normativna struktura jezika,

kojoj u osnovi stoji socijalna pozadina koja određuje upotrebnu vrijednost lingvističkih općenitosti, može prepoznati u različitim jezičnim praksama. Stoga ćemo ukazati na pojam koji je uveo Putnam u svom pristupu problemu značenja, naime, na pojam *stereotipa*.

2. Normativnost i epistemski komunikativni stereotipi

U pokušaju da semantiku distancira od onih eksplanatornih matrica koje se pojavljuju u tradicionalnim teorijama o značenju, Putnam predlaže okret k jezičnoj zajednici, pri čemu je ukazao na važnost jezične zajednice u konstrukciji barem nekih znanstvenih pojmova.

»Kad god je neki termin predmet podjele lingvističkoga rada, 'prosječni' govornik, koji njime ovladava, ne ovladava ničim što fiksira njegovu ekstenziju. Točnije, njegovo individualno psihološko stanje *zasigurno* ne fiksira ekstenziju navedenog termina; samo je sociolingvističko stanje kolektivnog jezičnog tijela kojem govornik pripada ono što tu ekstenziju fiksira.« (Putnam, 1975, 229)

Vажnost onoga što Putnam naziva podjelom lingvističkoga rada polazi od jedne šire podjele, naime, podjele nelingvističkoga rada. Znamo da se i u brojnim drugim područjima ljudske djelatnosti oslanjamo na rad eksperata, a isto je tako i s riječima. Njihova semantička svojstva rezultat su podjele lingvističkoga rada. Podjela lingvističkoga rada polazi od činjenice da su neki od nas sposobniji u utvrđivanju toga zadovoljava li neki predmet sve kriterije da bismo ga označili nekim imenom. Eksperti mogu utvrditi nužne ili dovoljne razloge za pripadanje nekog predmeta u ekstenzivnu domenu nekog termina, utvrditi kriterije za određenje ekstenzije itd. Između njih i »običnih« govornika postoji neka vrsta strukturalne kooperacije u kojoj govornici »preuzimaju« kriterije koji određuju ekstenziju različitih termina.

Da sumiramo: pokazuje se da sve prisutnijom podjelom društvenoga rada i razvojem znanosti sve veći broj riječi na

sebi nosi obilježja podjele lingvističkoga rada. Drugim riječima: ekspertima društvo prepušta određivanje ekstenzije različitih termina, a na nama ostalima je da učimo od njih. Prema Putnamu, fenomen podjele lingvističkoga rada jedan je od temeljnih aspekata istraživanja značenja. Taj fenomen treba ispitati unutar sociolingvistike kao empirijske discipline koja nam pomaže da rekonstruiramo načine »uvođenja« riječi u vokabular neke jezične zajednice. Sociolingvističko istraživanje je, stoga, empirijska djelatnost koja nam pomaže da identificiramo korijene i modele te lingvističke podjele rada i da identificiramo kriterije za upotrebu jezičnih općenitosti, koji onda čine značenski koordinatni sistem navedene jezične zajednice u cjelini.

»Čini mi se da je fenomen podjele lingvističkoga rada fenomen koji će u sociolingvistici biti vrlo važno istražiti. U vezi s time, želim predložiti sljedeću hipotezu, hipotezu univerzalnosti podjele lingvističkoga rada: svaka jezična zajednica predstavlja primjer podjele lingvističkoga rada koji sam upravo opisao. To znači da jezična zajednica posjeduje barem neke termine povezane s 'kriterijima' koji su poznati samo malom skupu govornika koji su osposobljeni za korištenje tih termina, a upotreba tih termina od strane drugih govornika zavisi od strukturalne kooperacije između njih i tog malog relevantnog skupa.« (Putnam, 1975, 228)

Termini koji se struktuiraju unutar jednog kolektivnog jezičnog tijela jesu mreže *stereotipa*. Ako netko upotrebljava te termine, mora se obvezati kriterijima koji su *objektivni sadržaj* nekog društvenog jezičnog tijela. To je ono od čega se sastoji bitnost ovakve vrste *obvezivanja*: jezično obvezivanje tiče se zahtjeva prema kojem govornik određenog jezika mora poznavati barem neke stereotipne obrasce upotrebe određenih termina da bi bio sposoban ostvariti minimum komunikacije s drugima u nekoj jezičnoj zajednici.

Ako sada obratimo pažnju na temeljna obilježja koja Putnam pripisuje stereotipima, uočavamo nekoliko karakteristika:

- a) stereotipi su komunikacijske matrice,
- b) stereotipi se inferencijalno artikuliraju,
- c) stereotipi imaju normativnu snagu u odnosu na pripadnike određene jezične zajednice koji ih koriste.

Sada trebamo ispitati epistemsku normativnu vrijednost znanstvenih semantičkih stereotipa koje promatramo kao komprese inferencijalnih derivacija pojmovnoga sadržaja. Oni nam izgledaju kao najbolji primjer za dokazivanje postavljenih teza. To je važno jer želimo napraviti distinkciju između *semantičkog normativizma* pojmovnoga sadržaja i *epistemskog normativizma* pojmovnoga sadržaja.

U tu svrhu želimo podsjetiti na to da je Steven Pinker u svojim istraživanjima ukazao na jedinstvenost semantičke reprezentacije riječi, koja je različita od njene kognitivne ili pojmovne reprezentacije. Istražujući načine na koje se semantička svojstva riječi i rečenica koriste u različitim situacijama, on dolazi do zaključka da njihovo značenje mora biti konzistentno sa situacijom u kojoj ih je netko naučio koristiti u svrhu nekog argumentativnog postupka. Pinker tako zaključuje da su »semantičke reprezentacije riječi, a u određenom obimu i rečenica, različite od kognitivnih ili pojmovnih reprezentacija kategorija, događaja, scena, propozicija i tako dalje« (Pinker, 1989, 359).

Brandom je, pak, ukazao na društvenu dimenziju inferencijalnoga važenja pojmovnoga sadržaja: jedna mreža onoga čemu se prihvaćanjem pojmovnog sadržaja obvezujemo satkana je od socijalnih obrazaca koji mu stoje u osnovi.

»Uvjerenja i tvrdnje koji su *propozicijski* sadržajni nužno su *reprezentacijski* sadržajni zato što njihova inferencijalna artikulacija esencijalno uključuje *društvenu* dimenziju. Ta društvena dimenzija neizostavna je zato što inferencijalno važenje tvrdnje, to jest odgovarajući antecedent i konsekvant doksatičnog obvezivanja, zavisi od pozadine kolateralnih obvezivanja koja su dostupna upotrebu kao pomoćne hipoteze. Tako se svako određenje propozicijskoga sadržaja mora činiti iz perspektive jednog takvog skupa obvezivanja. Time se želi reći da je *ispravna* inferencijalna uloga (propozicijskog sadržaja, prim. K. Š.) određena kolateralnim tvrdnjama koje su *istinite*. Upravo tako, ono što svaki sudionik u komunikaciji želi reći: svaki ima poprilično različitu perspektivu iz koje procjenjuje inferencijalna svojstva. Reprezentacijske lokucije čine eksplicitnim sortiranje obvezivanja na ona koja se nekome pripisuju i na ona koja se čine – to je ono bez čega bi komunikacija bila nemoguća, ako se uzme u obzir različiti-

tost ovih perspektiva. *Reprezentacijska* dimenzija propozicijskih sadržaja u sebi odražava *socijalnu* strukturu njihove *inferencijalne* artikulacije u igri pružanja i zahtijevanja da se pruže razlozi (za takvu perspektivu, prim. K. Š.).« (Brandom, 2001, 83)

Pitanje koje nam se sada nameće jest pitanje o tome možemo li pronaći princip koji omogućuje da se u odnosu na kontekstualni (anomalijski) karakter inferencijalne artikulacije pojmova oni uvijek iznova prepoznaju kao intersubjektivno identični sadržaji. Jesu li svi pojmovni sadržaji »isto« osjetljivi na kontekste njihove upotrebe? Mi smatramo da možemo pružiti takav princip i da se on može primijeniti u odnosu na epistemsku vrijednost znanstvene konceptualne fenomenologije.

3. Princip kognitivne ekvivalencije implikacija kao teorijski organon interpretacije epistemskih komunikativnih činova

Sveukupno dosadašnje istraživanje usmjerili smo na pokušaj da postuliramo i obrazložimo princip koji može funkcionirati kao teorijski organon interpretacije komunikativnih činova ili, preciznije rečeno, njihovih sadržaja. Kao matricu za dokazivanje funkcionalnosti ovog principa uzeli smo znanstvene konceptualne stereotipe. U analogiji s načinom na koji je Frege govorio o sudovima ponovnog prepoznavanja, Davidson s uvođenjem koncepta redeskrpcije ili pridodavanja induktivne evidencije, Ibrulj s principom logičkog kao matricom reidentifikacije logičkog normativizma (o čemu ćemo u nastavku nešto više reći), mi ovdje želimo dokazati da je (i na koji način je) moguće pronaći princip primjenjiv na identifikaciju znanstvenih pojmova kada se oni razumiju kao homologizirani inferencijalni sadržaji. Smatramo da ta homologizacija predstavlja osnovu epistemske objektivnosti jer je ona mjesto na kojemu se presijecaju i sabiru različite subjektivne kognitivne perspektive izražene jezičnim činovima.

Naša je perspektiva holistička: smatramo da je ovladavanje pojmovima složena vještina povezivanja pojmova u relacije koje se uvijek moraju artikulirati inferencijalnim putem. Brandom je to precizno istaknuo: ne možemo govoriti o ovladavanju nekim pojmom, a da to bude smislen govor o semantičkoj vrijednosti tog pojma. Pojmovi su uvijek inferencijalno povezani s drugim pojmovima, na taj način da korištenje jednoga pojma uvijek zahtijeva neke druge pojmove. Tako je i u slučaju referencijalne upotrebe pojmova: čak i kada primijenimo samo jedan pojam ostenzivno, njegovo je značenje zavisno barem od inferencijalne artikulacije konsekvenci te primjene.

»Ono što neposredno slijedi iz ovakve inferencijalne demarkacije pojmovnog jest to da ako želimo ovladati *bilo kojim* pojmovima, moramo ovladati *mnogim* pojmovima. Tome je tako jer usvajanje jednog pojma znači usvajanje barem nekih inferencijalnih relacija s drugim pojmovima. Usvajanje jednog pojma, u kognitivnom smislu, jest zvuk aplauza jednom rukom. Druga konsekvenca odnosi se na činjenicu po kojoj, da bismo primijenili jedan pojam *neinferencijalno*, moramo moći upotrijebiti druge *inferencijalno*. To znači da ako primjena tog pojma ne može poslužiti barem kao premisa iz koje možemo derivirati inferencijalne konsekvence, onda to ne funkcionira kao pojam uopće. Tako je ideja po kojoj može postojati autonomna jezična igra koja se u cijelosti sastoji od neinferencijalnih izvještaja (*reports*) (i koja je takva da je netko može igrati iako ne igra nijednu drugu jezičnu igru...) radikalno pogrešna. (To je, naravno, kompatibilno s mogućnošću postojanja jezika koji ne sadrže teorijske pojmove, to jest pojmove čija je *jedina* upotreba inferencijalna.) Zahtjev koji treba ispuniti je ovakav: da bi se *bilo koji* pojam koristio u svrhu izvještavanja (*reporting uses*), neki pojmovi moraju imati *neizvještavalačku* upotrebu.« (Brandom, 2001, 49)

S druge strane, pokazali smo da Brandom shvaća znanje kao hibridni deontički pojam: zato što pripisivanje znanja nekome u isto vrijeme zahtijeva da mu pripišemo određena inferencijalna obvezivanja, a i da sami ta obvezivanja prihvatimo. To je osnova uspješnog epistemskog komunikativnog čina. Stalna navigacija između mreže deontičkih stavova sudionika komunikacije, zasnovana je na ideji da su normativne strukture socijalnog porijekla i da su osnova uspješnih komunikacijskih činova. Mi ovdje polazimo od toga da u slučaju znanstvenih pojmova imamo mogućnost da govorimo o rigidnom socijalno usklađenom sadržaju čija inferencijalna konstitutivna struktura jest intersubjektivno identifikabilna i djeljiva.

Je li i pojam *istine* (kao i pojmovi intencionalnosti, racionalnosti i znanja kod Brandoma) deontički pojam koji se odnosi na procjenjivanje toga u kolikom je obimu neka u pojmovnom sadržaju implicitna mreža njegovih konsekvenci prihvaćena u nekom primijenjenom modelu? Ako je svaki pojmovni sadržaj razumljiv jedino iz odnosa prema drugom sadržaju, onda je potrebno ispitati njegovu unutrašnju strukturu i izvršiti karakterizaciju sekvenci koje ga konstituiraju. Mi smatramo da

se u slučaju znanstvenih pojmova može govoriti o rigidnim konstitutivnim inferencijama koje čine taj pojam stereotipom u nekoj komunikacijskoj znanstvenoj zajednici. Smatramo da princip *kognitivne ekvivalencije implikacija* daje mogućnost za razumijevanje *kognitivne sinonimije inferencijalno artikuliranih pojmova* koje dijele pripadnici neke znanstvene jezične zajednice u komunikativnoj praksi.

Budući da je svaki znanstveni pojam kompresa konstitutivnih inferencija, intra-konceptualna razina omogućuje nam identifikaciju stereotipnih konstitutivnih inferencijalnih derivacija. Princip koji operira na intra-konceptualnoj razini jest princip multiplikacije pojmovnoga sadržaja. Smatramo da se u slučaju znanstvenih pojmova radi o konstitutivnom multipliciranju pojmovnoga sadržaja: znanstveni su pojmovi suma inferencijalnih derivacija koje su im imanentne i koje ulaze u njihovu definiciju. Upravo to i čini neki znanstveni pojam stereotipom: uvijek se iznova u nekom komunikativnom činu u kojem se pojmovi upotrebljavaju identificira skup konstitutivnih inferencija koje omogućuju javno djeljivu epistemsku relaciju.

Na ovom mjestu želimo uvesti i povezati s našim istraživanjem istraživanja koja je proveo Nijaz Ibrulj u traganju za principom koji stoji u osnovi onoga što ovdje možemo označiti kao *logički normativizam*. Pitanje o tome je li moguće pronaći princip prema kojem je moguće izvršiti karakterizaciju predikata 'logično' jest traganje za principom koji omogućuje identifikaciju i konstrukciju logičkih stereotipa koji su implicitni (normativni) u svakoj diskurzivnoj praksi. Taj princip Ibrulj naziva *principom logičkog*. On treba omogućiti identifikaciju logičkih principa i »služi da se stvori ili otkrije ili proizvede novi logički stereotip, jedna nova virtualna simulacija identiteta unutar jedne sekvence koja ima smisao, značenje i referenciju (npr. teorija istine kao dvostruke negacije, ili teorija istine kao koherencije, ili teorija istine kao korespondencije u Davidsonovom smislu, ili teorija istine kao Konvencije T u Tarskijevom smislu, itd.), i da se njegova upotreba ograniči ili harmonizira sa drugim logičkim stereotipovima« (Ibrulj, 1999, 210).

Taj princip predstavlja matricu za razumijevanje metodološko-organizacijskih aspekata konceptualne fenomenologije. Ibrulj razlikuje tri razine konceptualne sheme: *intra-konceptualnu*, *inter-konceptualnu* i *ekstra-konceptualnu* razinu konceptualne sheme. Navodimo tu razdiobu u cijelosti:

»Prvi nivo konceptualne sheme ili *intra-konceptualna sekvenca*, kao kriterij za utvrđivanje istinosne vrijednosti ima jednu vrstu ortonimije, a kao osnovnu formu strukturiranja ili usklađivanja smisla multiplikaciju. Intra-konceptualni sadržaj ili jedna/neka, neodređena misao (a ne ova ili ona određena misao) jest produkt svojih dijelova, jedna vrsta multiplikacije ili multipliciranog pojma ili čak samo reduplikacije sadržaja.« (Ibrulj, 1999, 200)

»Na drugom nivou konceptualne sheme ili *inter-konceptualnoj sekvenci* kao kriterij utvrđivanja istinitosti stoji jedna vrsta ortologije, a kao forma mišljenja ili forma odnosa misli prema logičkom predmetu (misli ili sudu ili pojmovnom sadržaju) forma generalizacije. Generalizacija je drugi stav misli prema logičkom predmetu. (...) Generalizacijom se poopćava jedna intra-konceptualna sekvenca, u tom smislu što se pojam uzima u cijelom svom opsegu, ili što ortonimijska sukcesija prestaje da važi kao relevantna za inter-konceptualnu sekvencu koja je sada drugi stupanj dobro uređenog odnosa između pojmova, a ne unutar nje-ga. Kriterij koji vrši ovo usklađivanje i kroz koji djeluje princip logičkog jest ortološki kriterij, ispravnost povezivanja pojmova. Na ovom stupnju funkcioniranja konceptualne sheme kroz strukturu inter-konceptualne sekvence vrši se usklađivanje značenja.« (Ibrulj, 1999, 202)

»Treći konceptualni nivo ili *ekstra-konceptualna sekvenca* kao kriterij ispravnosti kroz koji djeluje princip logičkog ima ortografski kriterij ili kriterij označavanja kojim se vrši razopćavanje općeg (*jedan* čovjek, *neki* čovjek, *onaj* čovjek, *taj* čovjek), a kao formu mišljenja ili formu odnosa misli prema logičkom predmetu – individualizaciju. U ekstra-konceptualnoj sekvenci vrši se usklađivanje referencije. Kako nastaje jedna određena forma individualizacije? Upojednačavanjem općeg, uzimanjem općeg u njegovom pojedinačnom ili ne-općem opsegu, ili primjenom egzistencijalnog kvantifikatora na otvorenu rečenicu, tj. rečenicu s jednom ili više varijabli. Varijabla u rečenici je uvijek dokaz općenitosti sadržaja kojeg izražava otvorena rečenica, a egzistencijalni kvantifikator uvijek je povezan sa singularitetom.« (Ibrulj, 1999, 202–203)

Ibrulj želi prikazati princip koji stoji u osnovi jednog logičkog zakona koji se uvijek iznova mora prepoznati i rekonstruirati u jednom upotrebnom kontekstu. Taj logički zakon jest jedan logički stereotip koji djeluje normativno na sve one koji ga koriste u određenom kontekstu. Deontička normativna snaga tog principa leži u tome što on eksplicira norme kojima se obvezuju svi oni koji primjenjuju jedan logički stereotip.

»Sada možemo reći da je jedan logički zakon jedan logički stereotip koji obvezuje sve imaoce konceptualne sheme u svim situacijama upotrebe ili karakterizacije predikata 'logično', a da je princip logičkog postupak, koji omogućava otkrivanje svojih stereotipa u kontekstima koji su ne-stereotipni, te kao takav *princip harmoniziranja* konteksta sa stereotipom putem karakterizacije predikata 'logično' za sekvence konteksta koje imaju smisao, značenje i referenciju.« (Ibrulj, 1999, 212)

Pošto je ovdje riječ o rekonstrukciji logičkih formi unutar jednog sadržaja, pitanja značenja i pitanja znanje ovdje nisu (eksplicitno) uzeta u razmatranje. Jasno je, međutim, da i semantička i epistemološka pitanja nadilaze formalnologičke procedure organizacije pojmovnog sadržaja. Ta pitanja traže pragmatičku dimenziju.

Davidsonov koncept holizma mentalnog reduciran je kod Brandoma na koncept holizma reprezentacijskog inferencijalizma (wittgensteinovski bi se reklo, u Brandomovu duhu: granice eksplikacije implicitnog logičkog normativizma u jednoj jezičnoj praksi ili u jednoj formi inferencije granice su reprezentacije konceptualnog!). Brandomov koncept holizma konceptualnog za razliku od Davidsonova koncepta holizma mentalnog sveden je na holizam pragmatičke upotrebe značenja u inferencijalnim situacijama komunikacijskih činova.

S druge strane, princip logičkog, koji je formulirao Ibrulj (1999), a koji stavlja formalnu implikaciju u središte prepoznavanja istog pojmovnog sadržaja u različitim reprezentacijama ili kanonskim notacijama, reduciran je na objašnjenje holizma logičke normativnosti koja nastaje kao korak od stupnja pojmovnoga sadržaja do stupnja pojmovnoga sadržaja kojemu je utvrđena istinosna vrijednost.

Međutim, kako se konstituiraju kognitivni statusi mentalnog i reprezentacijskog putem inferencijalnih praksi ostalo je

na neki način neobjašnjeno. Stoga ovdje želimo, za razliku od Davidsonova govora o holizmu mentalnoga, govoriti o holizmu kognitivnoga, koji želimo uvesti u svrhu dokazivanja postavljene teze.

Holizam kognitivnoga, koji ovdje želimo uvesti kao teorijski model, zapravo je epistemološki stav koji pretpostavlja 1) da postoje različita kognitivna stanja, 2) da su ta stanja međusobno uvjetovana, 3) da različita kognitivna stanja pružaju evidencijsku podršku u konstituciji 'znanja o...'.

Kognitivna psihologija razmatra različita kognitivna stanja subjekta spoznavanja kao različite kognitivne sposobnosti, od percepcije i pažnje do memorije i inteligencije u koju spada i inferencijalizam, ali se ne bavi porijeklom kognitivnoga sadržaja i njegovom konstitucijom u ontogenetskom i psiho-genetskom smislu koji je relevantan za lingvističku ili reprezentacijsku konstituciju kognicije ili semantičkim aspektima konstitucije kognitivnoga sadržaja, čime se donekle bave sociolingvistika i psiholingvistika.

Subjekt spoznavanja može imati različita kognitivna stanja proistekla iz njegova odnosa prema kognitivnome sadržaju koji je nastao subjektivno, a koji se verificira intersubjektivno, u inferencijalnoj i reprezentacijskoj praksi u kojoj subjekt participira skupa s drugima. Subjekt spoznavanja može vjerovati u nevjerovatno i smatrati ga realnim u ontološkom smislu, može ne vjerovati u vjerovatno i smatrati ga nerealnim u ontološkom smislu. Ali evidencija njegovih uvjerenja nije mu dana kao uputa za manipulaciju i obradu/procesuiranje svih reprezentacija koje neka inferencijalna i reprezentacijska praksa pruža ili dopušta s obzirom na neki pojmovni sadržaj; evidencija se konstituira svaki put iznova za svako kognitivno stanje iz sociokognitivnoga bazena konvergentnih evidencija za različite razine kognitivnih stanja, od smatranja istinitim, vjerovanja da je jedna spoznaja istinita, prihvaćanja da su neka mišljenja o nekim uvjerenjima istinita, uzimanja da su apsolutno istinite tvrdnje, uviđanja da neki dijelovi neke spoznaje nisu dovoljno obrazloženi i dokazani, sumnje da su neke dogme prihvatljive, očekivanja da će neke tvrdnje biti racionalno opravdane, odbacivanja neke realnosti kao vrijednosno relevantne, do vrednovanja nečijih želja ili očekivanja izraženih uvjerenjem.

Međuzavisnost kognitivnih stanja, koja su parcijalna i diferentna istinosna stanja stvari, neprecizna i nedokučiva sa stanovišta referencije, koja su negativno određena i falibilna u najmanje tri aspekta (Quineove tri negativne epistemološke teze), usprkos tome daju jedna drugima evidencijsku podršku i evaluacijsku interakciju o kojoj je govorio Davidson kada je razmatrao holizam mentalnog. Ono što je bitno za kognitivna stanja koja se ne isključuju jest da su konvergentna sa stajališta implikacija koje sadrže i koje se mogu dovesti u ekvivalenciju na razini njihove reprezentacije.

Ono što je ovdje potrebno učiniti jest pokušati dati zadovoljavajući opis interakcije kognitivnih stanja koja pružaju evidencijsku podršku jedna drugima. Ta interakcija nije moguća samo kao interna interakcija ili samorefleksija subjekta bez relacije interpersonalne komunikacije. Mi znamo da postoje i druga uvjerenja, mi znamo da postoje i suprotna mišljenja, drugačija očekivanja, drugačije želje, ali ih ne možemo imati istovremeno i smatrati ih istovremeno istinitim. Ali znamo da suprotnosti postoje i da djeluju u reprezentacijskoj i inferencijalnoj praksi koja nas okružuje i u kojoj sudjelujemo. Mi ni ne možemo znati kakva su naša kognitivna stanja bez percepcije tuđih kognitivnih stanja u odnosu na isti svijet koji s drugima dijelimo. Tu vrstu triangulacije za interperosnalnu komunikaciju potrebno je prihvatiti iz sklopa Davidsonova razumijevanja holizma mentalnog.

Da bi se opisala kognitivna stanja te njihove evidencijske i evaluacijske interakcije, potrebno je razjasniti ne samo kako se *ako-onda* sekvence pojavljuju i kako nastaju (Ibrulj, 1999) nego i kako se podržavaju u konstituciji evidencije za konstituciju epistemskoga karaktera jednog kognitivnog stanja kojem odgovara jedan kognitivni sadržaj. Ovdje je ključni koncept koncept rekognicije implikativnih svojstava jednoga lanca antecedenata i konsekvenata koji se mora mapirati u drugom lancu antecedenata i konsekvenata. Isti antecedenti moraju producirati iste konsekvente u različitim reprezentacijama, odnosno moraju imati identičan inferencijalni potencijal ili kapacitet bez obzira na vrstu redeskripcije u kojoj se mogu uvesti nove induktivne evidencije. Identičnost konsekveneci jedne vrste implikacija postaje vidljiva redeskripcijom kao ekviva-

lencija izraza u referencijalnoj domeni jezika. Time se pravi korak transformacije jednog pojmovnog sadržaja u njegov kognitivni supstrat koji ima i istinosnu vrijednost i normativni zahtjev koji je neophodan za epistemski karakter znanja.

Ono što sada želimo uvesti u razumijevanje ovog problema i ono što je neposredno vezano za holizam kognitivnog jest – *princip kognitivne ekvivalencije implikacija*, koji stoji u osnovi kognitivne sinonimije cijelih iskaza, a ne samo semantičkih svojstava riječi. No kognitivna ekvivalencija ne obuhvaća samo semantičku istorodnost izraza jednoga jezika ili jedne znanstvene teorije nego i sve identifikacije ili rekognicije jedne vrste implikacija u drugom kontekstu ili u drugoj notaciji. Na taj se način držimo normativizma u strukturama logičkih implikacija i normativizma u strukturama semantičkih konotacija, a na kraju i u referencijalnom svijetu denotacije.

Prema Davidsonu možemo unutar jednog mentalnog stanja govoriti o odnosu prema različitim pojmovnim sadržajima. Tako možemo željeti da pada kiša, željeti da smo bogati itd. S druge strane, možemo zauzeti razne stavove u odnosu na jedan propozicijski sadržaj: možemo željeti da p, nadati se da p, očekivati da p itd., što čini osnovu našeg odnosa između različitih mentalnih stanja.

U odnosu na ovu razliku između logičkih aspekata konceptualne sheme, s jedne, te deontičkog vokabulara koji omogućuje semantičku rekogniciju pojmovnog sadržaja, s druge strane, mi, u odnosu na našu pretpostavku holizma kognitivnog i princip kognitivne ekvivalencije implikacija ovdje želimo napraviti razliku između *intra-kognitivne* i *inter-kognitivne* sekvence jednog implikativnog lanca u kojem je postavljen *spoznajni* odnos između antecedenta i konsekventa. Mislimo da je ta razdioba temeljna za znanstvenu stereotipizaciju.

Intra-kognitivna sekvenca nastaje logičkom homologizacijom pojmovnog sadržaja, koja ide od najviše postavljenog roda do najniže postavljene vrste i unifikacijom denotativnih i konotativnih semantičkih svojstava lingvističkih općenitosti koje određuju reprezentacijsku kvalitetu tog pojmovnog sadržaja. Inferencijalna artikulacija intra-kognitivnog sadržaja potrebna je kao ponovna rekognicija i rekonstrukcija infe-

rencijalnih konsekvenci pojmovnog sadržaja: te konsekvence moraju se identificirati kao rigidne i neosjetljive na kontekst. Intrakognitivna rekognicija omogućuje da o pojmovnom sadržaju govorimo kao o jednom realiziranom stereotipu u jednom kontekstu. Ta aktivnost stoji u osnovi epistemskih komunikacijskih činova kao njihov objektivni sadržaj.

No različiti intra-kognitivni sadržaji (različiti lanci implikativnih relacija) mogu se dovoditi u međusobne veze. Takve su relacije *inter-kognitivne* relacije (sekvence) koje predstavljaju novi kognitivni sadržaj koji treba procijeniti. Taj inter-kognitivni sadržaj jest relacija između dvaju (ili više) lanaca intra-kognitivno uređenih pojmovnih struktura. Inter-kognitivni sadržaj jest postupak proširivanja implikativnoga lanca jedne identificirane intra-kognitivne strukture. Takvo postavljanje u relaciju jest u osnovi širenja rezolucije predikata 'znanje' i stoji u osnovi svakog kognitivnog procesa.

Evaluacijska epistemska aktivnost odnosi se na sposobnost rekognicije i uvijek iznova učinjene rekonstrukcije intra-kognitivnog implikativnog lanca. Smatramo da, kada govorimo o konceptu epistemske objektivnosti, govorimo o zahtjevu za jednoobraznim korištenjem pojmovnoga sadržaja koji se distribuiraju u jednom komunikacijskom činu. Tako je epistemska aktivnost induktivnog prepoznavanja sadržaja govornih činova, koje se događa u komunikacijskom procesu, imanentno epistemski čin. Kada je promatramo u ovom svijetlu, i evaluacijska epistemska praksa jest jedna imanentno intersubjektivna aktivnost.

Ovdje se sada treba vratiti Brandomovoj strategiji i razmotriti strategiju koju smo ponudili u mreži konceptualizacija koju je Brandom zasnovao u svojoj filozofiji inferencijalizma. Vidjeli smo da je Brandomova tendencija da se normativizam semantičkih konotacija nekog pojmovnog sadržaja učini eksplicitnim: artikulirati inferencijalne strukture koje su imanentne u nekoj jezičnoj praksi znači učiniti *vidljivim* skup njenih konceptualnih konsekvenci.

»Mi smo stvorenja koja kažu 'mi' – ona koja mogu eksplicitno držati ili smatrati nekoga za jednog od nas. Usvajanje ovog praktičnog stava jest usvajanje jednog diskurzivnog normativnog

stanovišta: to je pripisivanje propozicijski sadržajnih obvezivanja i ovlaštenja, i to pripisivanje onima kojima to pripisujemo na način da oni daju praktičnu rekogniciju ovih deontičkih statusa svojim priznavanjem i pripisivanjem istih. Racionalnost ove vrste, koja nam je svojstvena, jest status postignut unutar strukture uzajamne rekognicije: to znači smatrati nekoga odgovornim, a biti i sam smatran odgovornim, to znači priznavanje autoriteta i biti sam autoritet. Izrazito *diskurzivna* narav ove normativne socijalne strukture (...) sastoji se od *inferencijalne* artikulacije ovih rekognitivnih praksi.« (Brandom, 1994, 275)

Brandom ovdje implicira tezu o *evaluacijskoj aktivnosti* koja je temelj intersubjektivne interpretativne aktivnosti: neku semantičku perspektivu treba objasniti u pragmatičkom spektru konsekvenci koje su normativno »zapakirane« u jednom pojmovnom sadržaju. »Raspakiranje« sadržaja jamči supsumiranje semantike u pragmatiku.

Socijalna praksa interpretiranja drugog kao sebe odvija se inferencijalnim putem. To je praksa artikulacije implikativnih konsekvenci koje mi sami normativno povezujemo kroz mrežu implikacija s pojmovnim sadržajem, a koje pripisujemo onome koga interpretiramo. Ta je praksa jedan zahtjev za važenjem koji se pripisuje onome koga interpretiramo: od njega zahtijevamo da prati normativnu snagu upotrebe jezika na način da slijedi implicitna pravila reflektivno i tako što će ih uskladiti s kolektivnom intencionalnošću koja jeziku stoji u osnovi. Kolektivna je intencionalnost artikulirana putem idiomskih reakcija sudionika komunikacije i ona je matrica evaluacijskih aktivnosti pomoću kojih procjenjujemo različite diskurzivne prakse.

Pitanje je sada možemo li pronaći neki princip koji omogućuje da evaluacijske prakse tog tipa nekako klasificiramo. Smatramo da ćemo iz odgovora na to pitanje moći odrediti epistemsku normativnu stranu inferencijalizma.

Pokušali smo pokazati da pitanje o tome kako postići kognitivno mapiranje implikativnih inferencijalnih struktura ide preko pitanja o mapiranju logičkih i semantičkih struktura pojmovnog sadržaja.

Smatramo da se mora izvršiti ponovna rekognicija i rekonstrukcija implikativnih inferencijalnih struktura te da se samo

na taj način metateorijski pojam objektivnosti može učiniti inteligibilnim i pokazati kako omogućiti da se logičke i semantičke strukture preliju u kognitivne. Prihvatiti jedan model istine znači dijeliti jednu sliku svijeta (jednu ontologiju): samo one teorije koje u karakterizaciji pojma istine prihvaćaju intersubjektivni standard mogu pružiti plauzibilno određenje istine. Karakterizacija predikata 'istinito' zahtijeva ulazak u socijalnu mrežu interpretacijskih praksi i »ako želimo reći istinu o istini, ne bismo trebali reći ništa više od onoga što se o tome treba reći« (Davidson, 191, 2001b).

Za razliku od holističkog odnosa između pojmova, Davidson pokazuje da u objašnjenju međuzavisnosti uvjerenja (kognitivnih sadržaja) možemo govoriti o eksplanatornom zbroju logičkih relacija i relacija evidencijske podrške.

»Insistiram na tome da netko, da bi posjedovao bilo kakve pojmove uopće, mora posjedovati skoro u potpunosti razvijen skup bazičnih pojmova. Nasuprot tome, jedva da sam i počeo skicirati stupanj međuzavisnosti uvjerenja. Jer u njihovu se slučaju radi o relaciji evidencijske podrške koja se pridodaje logičkim relacijama. I dok se tek nekoliko pojmova može definirati u terminima njihova empirijskog sadržaja, uvjerenja se u jednom faktičkom smislu moraju razumjeti kao da utječu na istinitost nekih drugih uvjerenja; takve relacije evidencijske ili induktivne podrške esencijalne su za identitet brojnih uvjerenja.« (Davidson, 2001c, 125)

Za naš koncept smatramo da je važno naglasiti da Davidsonov stav da je »intersubjektivnost korijen objektivnosti, ne zbog toga što se ljudi slažu oko toga što je nužno istinito, nego zbog činjenice da intersubjektivnost zavisi od interakcije sa svijetom« (Davidson, 2001c, 91).

Pitanje objektivnosti misli pitanje je objektivnosti pojmovnog sadržaja koji je nezavisan od subjektivnih uvjerenja i koji se uniformno distribuira u različitim kontekstima i normativno važi za sve one koji ga koriste. Znanje koje pripisujemo nekome tko koristi ove pojmove zasnovano je na novom tipu triangulacije. To je triangulacija u kojoj je pojam objektivnog svijeta nepotreban, na njegovu mjestu stoji mreža stereotipa koji predstavljaju komunikacijsku matricu kojom se izražavaju i kognitivna subjektivna stanja.

»Bazična je situacija ona koja uključuje dva ili više stvorenja koja su istovremeno u interakciji jedno s drugim i sa svijetom koji dijele; to je ono što ja nazivam triangulacijom.« (Davidson, 2001c, 128)

Pitanje je može li se takva triangulacija, utemeljena na intersubjektivnoj komunikacijskoj praksi u čijoj osnovi leži pojmovni sadržaj koji se u jednom sociokulturnom *backgroundu* objektivizirao putem normi njegove pravilne upotrebe, prihvatiti kao matrica za razumijevanje epistemoloških pitanja. Ako je odgovor na to pitanje potvrđan, on se transformira u pitanje: kakve su to norme i kako postaju dio onoga što nazivamo znanjem o svijetu? Je li za te norme uopće potrebno imati kontekstualni konkretni empirijski korelat pojmovnoga sadržaja?

Holizam mentalnoga Davidsonov je odgovor na pitanje o nastajanju i funkcioniranju mišljenja i uvjerenja, povezanost mreže koncepata i mreže uvjerenja u cjelinu koja se može epistemski vrednovati kao znanje o svijetu. No je li istinitost toga znanja epistemski koncept ili nije, to nije moguće odrediti izvan epistemološkog stanovišta ili držanja (»*our epistemological stance*«, prema Davidsonu). O tome što je istina i što je istinitost postoje različita mišljenja. Jer »relativizam vezan za istinu možda je uvijek simptom infekcije epistemološkim virusom« (Davidson, 2001c, 177).

S druge strane, navedeni *princip logičkog*, koji je Ibrulj uveo kao matricu ponovnog prepoznavanja djelovanja normativizma logičkih principa u svakom novom komunikacijskom činu, ne odgovara na pitanje zbog čega bi sama ta matrica bila epistemska i zbog čega bi se (i da li bi se uopće) mogla primijeniti na sve inferencijalne prakse. Princip logičkoga osigurava meta-logički plan monitoringa logičkog normativizma, ali nije dostatan za identifikaciju ili ponovno prepoznavanje normativizma semantičkih stereotipa koji su promjenjiva važenja, koji nastaju i nestaju u upotrebi sinonimnih, homonimnih i paronimnih konstrukcija s kojima komunikacijski činovi idu iznad logičkih i ispod logičkih struktura jezika. Princip logičkoga ne rješava eliminaciju epistemološkoga virusa s kojeg se epistemska vrijednost istine ocjenjuje kao subjektivna i relativna koherencija ili kao objektivna i adekvatna korespondencija.

Najbolji primjer za dokazivanje toga kako funkcionira princip kognitivne ekvivalencije implikacija imamo u slučaju znanstvene konceptualne fenomenologije. Znanstveni pojmovi upravo jesu te u sebi zatvorene komprese sadržaja koji su u njima imanentni i koji se artikuliraju kao njegove konstitutivne inferencijalne derivacije.

Normativizam semantičkih struktura nije samo ono što treba ponovno prepoznati u novom kontekstu ili u novoj jezičnoj praksi, kao što je to slučaj s logičkim normativizmom, nego ono što treba u svakom komunikacijskom činu ponovo konstruirati. To ispušta iz vida teorija principa logičkog jer ona samo *rekonstruira* prisutnost (ili odsutnost) logičkih formi.

Ta je konstrukcija istovremeno *rekognicija* i *redeskripcija* pojmovnoga sadržaja, jednom kao epistemskog karaktera istine komunikacijskog čina, i jednom kao epistemološkog držanja prema pojmovnom sadržaju iz kojega treba proizaći objašnjenje primarnoga razloga smatranja istinitim neke veze riječi, neke veze pojmova, neke veze iskaza ili neke semantičke prakse. Bez epistemološkoga virusa (epistemološkoga držanja) nema epistemskog karaktera tvrdnji. To znači da se epistemološka prejudicija u znanstvenim teorijama ne može nikako izbaciti iz igre kako bi koncept istine bio destilirani kao vrijednosno i epistemski neutralan (objektivan).

Brandomova je zasluga što je omogućio da se izvrši identifikacija strukture ove rekognitivne prakse za plauzibilan način razumijevanja značenja. Ta je rekognitivna praksa uvijek inferencijalno artikulirana. U tu smo svrhu i uveli *princip kognitivne implikacije ekvivalencija*.

Smatrali smo da je potrebno pokazati kako taj princip, koji u sebe integrira i princip logičkog (Ibrulj) i semantički inferencijalizam (Brandom) koji se eksplicira deontičkim ekspresivnim vokabularom, nadmašuje formalnologičku normativnost, s jedne strane, i semantičko-inferencijalnu normativnost, s druge strane. On treba pokazati kako se sinonimijski, paronimijski i homonimijski kontekstualni semantički aspekt jezičnih općenitosti odnosi prema svom kognitivnom važenju

i kako se redeskripcijom ponovno prepoznaje i rekonstituira u različitim komunikacijskim činovima. Ta je rekonstrukcija baza za intersubjektivno mapiranje epistemskog aspekta implikativnih relacija pojmovnog sadržaja.

4. Zaključak

Problem intersubjektivne razmjene značenja lingvističkih općenitosti stoji u osnovi dijaloški postulirane racionalnosti. Pitanje o tome kako je komunikacija moguća i koji su to sadržaji koji se dijele u međusobnoj »razmjeni misli« otvara pitanje o potrebi javno djeljivih semantičkih općenitosti. Polazeći od Davidsonova razumijevanja komunikacije kao interpretacije, ukazali smo na to da je temeljno obilježje komunikacije, ono koje se odnosi na kontekstualnu vrijednost jezičnih elemenata komunikacije, vezano za konvencije koje se nužno moraju prihvatiti ukoliko želimo da komunikacija bude uspješna.

Ovdje smo postulirali kognitivne ekvivalencije implikacija kao plauzibilan teorijski organon za identifikaciju i razumijevanje složenih stereotipnih znanstvenih pojmova. Znanstvene pojmove smo tretirali kao *komprese logičkih, semantičkih i pragmatičkih inferencijalnih derivacija pojmovnoga sadržaja*. *Stereotipnost* ovih pojmova utemeljena je u činjenici da se svi koji ih koriste u komunikativne svrhe obvezuju identičnim inferencijalnim derivacijama koje im konstitutivno stoje u osnovi. Pokušali smo pokazati na koji nam način princip *kognitivne ekvivalencije implikacija* omogućava da identificiramo *konstitutivne inferencijalne sadržaje nekog znanstvenog pojmovnog sadržaja*. Pokušali smo pokazati kako po tom principu djeluje prepoznavanje logičkih, semantičkih i pragmatičkih implikacija pojmovnog sadržaja i kako se na to aplicira pojam *istine*.

Tako shvaćeni, znanstveni nam se pojmovi pokazuju kao *normativne epistemske matrice* koje u različitim komunikativnim situacijama identificiramo kao *epistemske komunikativne primitive*. Oni obvezuju sve sudionike komunikacije da prilagode svoje kontekstualno modeliranje njihove inferencijalne artikulacije te da ga mapiraju u inferencijalne artikulacije koje

čine njihove konstitutivne elemente. U ovom dijelu knjige pozitivno smo odgovorili na pitanje o tome može li se inferencijalizam tretirati kao plauzibilno metodološko stajalište u epistemološkim pitanjima. Rezolucija do koje smo ovdje proširili inferencijalizam omogućila nam je da ga proširimo izvan okvira koji mu je postavio Brandom. Cilj ovog dijela knjige nije bio da se pokaže da su epistemska pitanja potpuno implicitna u Brandomovu učenju; ovdje smo samo željeli pokazati da, prema našem mišljenju, inferencijalizam može postati autentično poglavlje *analitičke epistemologije*.

VI.
ZAKLJUČNA RIJEČ

U predstavljenom smo radu ukazali na to da je filozofski značaj Brandomovih ideja u tezi da ljudska jezična praksa treba postati jedini autentični objekt misaone refleksije; ukazali smo na to da se, po Brandomu, pitanja koja su se tradicionalno pojavljivala kao temeljna filozofska pitanja sada trebaju razumjeti iz perspektive odnosa koji racionalni subjekti imaju prema različitim potrebama i svrhama koje diskurzivno planiraju te jezično i praktično pokušavaju realizirati.

Nit vodilja koju je naše istraživanje pratilo jest ideja o *inferencijalizmu* kao metodološkoj poziciji čiji kapaciteti premašuju onu domenu na koju je Brandom kao njen začetnik bio orijentiran. Brandom je, naime, inferencijalizam postulirao kao *semantičku* teoriju koja se strateški orijentira na *konceptualne* uloge koje pojmovni sadržaji imaju u inferencijalnim igrama. Tako se pojmovni sadržaji pojavljuju u različitim inferencijalnim mrežama kao *premise* i *konkluzije*, to jest tako da stoje na početku ili na kraju u jednom *implikativnom lancu*.

Mi smo, s druge strane, provedena istraživanja vezali za ispitivanje inferencijalizma kao one teorijske pozicije koja otvara mogućnost drugačijega pristupa epistemološkim problemima: inferencijalizam se u radu tretirao kao jedinstvena perspektiva za razumijevanje odnosa između *pojmovnoga sadržaja* i njegove *kognitivne vrijednosti*. Tako shvaćen, inferencijalizam se u našem istraživanju pojavljuje kao dio *analitičke epistemologije* koji tretira intersubjektivnu epistemološku vrijednost konceptualne fenomenologije.

Knjigu smo podijelili na pet tematskih cjelina za koje smatramo da tek kao cjelina mogu biti tretirane kao platforma s koje se mogu opravdati teze postavljene u uvodu rada: gradili smo argumentativni okvir koji treba pokazati kako izvršiti »transformaciju« *semantičke* i *logičke* dimenzije inferencijalizma u njegovu *epistemsku* dimenziju.

U prvom smo se dijelu fokusirali na one metodološke matrice koje su na različite načine utjecale na izgradnju *normativnog analitičkog idioma* Brandomove *semantičke* pozicije. U skladu s tim, u tom smo se dijelu bavili autorima čija su učenja relevantna za filozofiju inferencijalizma. Tako su učenja Gentzena, Fregea, Wittgensteina, Peacockea i Sellarsa bila istražena u svjetlu značenja koja su imala za izgradnju inferencijalističke pozicije. Stanovišta i teze koje su ovi autori etablirali u svojim učenjima čine *konceptualnu* i *doktrinarnu* osnovu filozofije inferencijalizma. Ovdje smo izdvojili koncepte *pojmovnog sadržaja*, njegove *inferencijalne uloge* i *pragmatičke optike* njegova razumijevanja. Svi navedeni koncepti integrirani su u Brandomovo učenje i čine osnovu njegove teorijske pozicije.

Drugi je dio vezan za prikazivanje osnovnih teza i koncepta koje u svojoj filozofiji postulira Brandom. Analizirali smo njegovu pragmatičku perspektivu razumijevanja značenja i okret prema socijalnim jezičnim praksama unutar kojih je jedino moguće eksplicirati imanentne zakonitosti jezičnoga ponašanja individua koje ulaze u različite komunikativne interakcije. Pokazali smo na koji način Brandom želi prevladati klasične analitičke pristupe fenomenu značenja i na njihovo mjesto postulirati analitičko-pragmatičku eksplanatornu maticu. Pozicija *jakog inferencijalizma* obilježena je zahtjevom da se u svim aspektima diskurzivnog postupanja učini eksplicitnim ono što je implicitno u našoj jezičnoj praksi. U drugom dijelu izdvojili smo *normativnu* optiku inferencijalističke eksplanatorne strategije i pokazali kako ju Brandom uvodi u sferu semantičkih pitanja.

Treći dio bazira se na pokušaju odgovora na pitanje o konsekvencama Brandomova *normativnog* projekta za epistemologiju. Počeli smo s Brandomovim reinterpetiranjem Kanta kao one misaone figure koja je u svom učenju napravila okret od kartezijanskog pojma *izvjesnosti* k pojmu *nužnosti*. Ovako zamišljena normativnost Brandomu je osnova za novo shvaćanje racionalnosti kao diskurzivne prakse u kojoj su implicitne zakonitosti koje se ekspliciraju u jezičnoj praksi davanje razloga za određeno korištenje jezika u određenom kontekstu. *Ekspresivna racionalnost* jest ideja koju Brandom uvodi da bi

objasnio način na koji se iz perspektive *logičkih dispozicija* treba interpretirati koncept racionalnoga postupanja i načina njegove interpretacije. *Deontički vokabular* koji se aplicira kao teorijski instrumentarij za razumijevanje *praktične strane* diskurzivnoga postupanja u sebe integrira *evaluacijsku* inter-subjektivnu dimenziju; tako se i pojam *znanja* pojavljuje kao hibridni deontički pojam koji se primjenjuje onda kada smo odlučili zauzeti jednu *epistemsku* perspektivu. Na kraju smo pokušali pokazati da je i pojam *objektivnosti* inteligibilan tek iz perspektive intersubjektivno-interpretativne komunikativne prakse.

U četvrtom dijelu rada ukazali smo na *implikaciju* kao na središnji logički operator čija je ekspresivna vrijednost od posebnog značaja za inferencijalističko učenje. Tu smo napravili distinkciju između *formalnologičkog* tretiranja implikacije kao logičkoga konektiva i *ako-onda* implikativne relacije u svakodnevnom jeziku. Vidjeli smo kako Brandomovo inferencijalističko čitanje logičkih operatora iste razumije iz perspektive njihove ekspresivne vrijednosti; to je u osnovi Brandomova stava da je *logika točka iz koje treba interpretirati semantičku samosvijest*. Na kraju smo ukazali na važnost *materijalne inferencije* za Brandoma. Važnost je u tome što ona može artikulirati ne-monotonijski karakter diskurzivne prakse.

Peti dio počinje analizom Apelova i Habermasova razumijevanja komunikativnog djelovanja kao socijalne interakcije u kojoj se planovi akcija različitih aktera koordiniraju putem razmjene komunikativnih postupaka, tj. upotrebom jezika orijentiranog na postizanje razumijevanja. Ukazali smo na to da su oni u svojim radovima pokušali identificirati konstituentne koji se tiču kompetentnosti za pripadanje komunikativnoj zajednici. Ti konstituenti predstavljaju *transcendentalne* pretpostavke komunikativnoga djelovanja. Taj okret u *dijalošku racionalnost* zamišljen je kao napuštanje epistemskog modela jakoga subjektiviteta koji samorefleksivno dolazi do transcendentalnih uvjeta mišljenja i govora i koji je sposoban da iz te samoizvjesnosti artikulira načela teorijskoga i praktičkoga uma. S druge smo strane pokazali da se *pragmatički okvir* za razumijevanje *znanja, istine* itd. razvio u djelima Rortyja i Davidsona. Ukazali smo na to da su ta učenja u sebi postulirala

tezu o *intersubjektivnom* karakteru epistemologije. Putnamova ideja *stereotipa* poslužila nam je kao smjernica za interpretaciju inferencijalnih kompresa pojmovnih sadržaja kao *stereotipnih* artikuliranih mreža implikacija koje su u njima integrirane.

Peti je dio heuristički dio cjelokupnoga rada. U njemu smo pokušali tretirati *inferencijalizam* kao metodološko stajalište koje može odgovoriti na pitanje o složenoj strukturi *stereotipa* kao komunikativnih epistemskih matrica. U odnosu na ideju o inferencijalizmu kao epistemski relevantnoj poziciji, diferencirali smo Brandomov *semantički normativizam* i *logički normativizam* koji je Ibrulj postulirao uvođenjem *principa logičkog*. Pokušali smo pokazati da je *epistemski inferencijalizam* onaj koji u sebe integrira oba polazišta te smo u tu svrhu uveli nove *konceptualne* diferencije. Naime, mi smo, da bismo opravdali i dokazali tezu o *mjeri epistemskog u inferencijalizmu*, uveli ideju *holizma kognitivnog* i *princip kognitivne ekvivalencije implikacija*.

Pretpostavljena teza o *holizmu kognitivnog* jest derivacija i sužavanje Davidsonove teze o *holizmu mentalnog*. Ta sintagma (*holizam kognitivnog*) načinjena je s ciljem da ukaže na ono što smatramo bazičnim karakteristikama *kognitivne arhitekture*. U radu smo, naime, smatrali da, kada je riječ o kognitivnim sadržajima svijesti, možemo učiniti ovakve distinkcije: postoje različita kognitivna stanja, ta stanja su međusobno uvjetovana i ta različita kognitivna stanja pružaju evidencijsku podršku u konstituciji ‘znanja o...’.

Na toj smo matrici uveli *princip kognitivne ekvivalencije implikacija* kao jedan meta- komunikacijski instrument ponovne rekognicije nekog složenog komunikacijskog stereotipa. Budući da smo komunikacijske stereotipe tretirali kao inferencijalne komprese pojmovnog sadržaja, smatrali smo da *princip kognitivne ekvivalencije implikacija* daje plauzibilnu mogućnost za rekogniciju kognitivne sinonimije pojmovnih sadržaja. Pokušali smo pokazati na koji je način moguće upotrijebiti ovaj princip kao teorijski organon interpretacije *znanstvenih stereotipa* kada se oni razumiju kao inferencijalne komprese pojmovnoga sadržaja.

Naša se teza odnosila na sposobnost rekognicije i uvijek iznova činjene prakse komunikativne rekognicije implika-

tivnih inferencijalnih sadržaja. Tu smo krenuli od tvrdnje da, kada govorimo o konceptu epistemske objektivnosti, mi govorimo o zahtjevu za jednoobraznim korištenjem pojmovnog sadržaja koji se distribuira u nekom komunikacijskom činu. Taj dio rada problemski je vezan za pitanje koje smo postavili u uvodu: mislimo da smo interpretacijom matrica inferencijalne prakse u komunikacijskim stereotipima pokazali da se i kako se logički principi, semantička pravila i kognitivno djelovanje (racionalnost intencionalnog) mapiraju u jednom epistemskom komunikacijskom činu (realiziranom stereotipu) koji se mora svaki put iznova interpretirati u svakom novom kontekstu uz pomoć principa kognitivne ekvivalencije implikacija. Smatramo da su, kao što smo i istaknuli u uvodu knjige, problematizirana kompleksnost epistemskog komunikacijskog stereotipa i kompleksnost njegove interpretacije »objašnjivi« iz perspektive *filozofije inferencijalizma*.

Smatramo da provedena istraživanja u cjelini, ako bismo iskoristili Kuhnov pojam paradigme, objašnjavaju konceptualnu stranu paradigmi i promjena paradigmi; moguće je znanstvene paradigme definirati iz odnosa koji pojedinačni subjekti imaju prema utvrđenim (stereotipnim) konceptima koji su prihvaćeni u jednoj znanstvenoj zajednici. Mislimo da to pruža bolji uvid, *uvid iznutra*, u nastanak, važenje i promjenu znanstvenih pojmova, konsekvenci prihvatanja ili odbacivanja tih pojmova, teorijsku i praktičku znanstvenu aktivnost itd. S druge strane, ono što čini osnovu za daljnja istraživanja jest pokušaj ocjene doprinosa koji takav pristup može imati.

Nadamo se da će provedena istraživanja otvoriti put razumijevanju inferencijalizma kao one filozofske pozicije čija metodološka »širina« može odgovoriti na brojna filozofska pitanja na jedinstven način. Ako predloženi rad bude prihvaćen u akademskoj zajednici kao znanstveno validan doprinos istraživanju navedenih tema, smatrat ćemo da smo uspjeli u svojoj znanstveno-istraživačkoj namjeri.

Rukopis koji ovdje predajem javnosti na uvid u sebi sadrži tekstove koji su objavljeni u časopisu *Sophos*. Ti su tekstovi inkorporirani u poglavlja knjige i za tu su priliku dopunjeni i/ili izmijenjeni. Nazivi poglavlja u određenoj su mjeri izmijenjeni u odnosu na nazive navedenih tekstova. Riječ je o sljedećim tekstovima:

- »Inferencijalistička semantika: osnovne teze i pojmovi«, *Sophos*, br. 8 (2015), str. 99–112;
- »Epistemološke implikacije Brandomovog normativizma«, *Sophos*, br. 10 (2017), str. 47–66;
- »Implikacija kao središnji pojam inferencijalizma«, *Sophos*, br. 11 (2018), str. 23–37.

Research conducted in this book (*Inferentialism and Epistemology: Epistemological Reading of Robert Brandom's Philosophy*) starts by examining the ways in which the issues of *meaning* and *truth* that appear as some of the most important issues in various philosophical disciplines (language philosophy, analytic philosophy, epistemology etc.) in the 20th century produced numerous conceptual and doctrine matrices that interpreted and defined these issues in different (at times completely opposite) ways. One of the factors that connected these different approaches was the focus on understanding the *conceptual content* from the perspective of its *cognitive validity*, which related semantic problems to the problems of philosophy of mind and epistemology. In this way, the problem in relations between conceptual and cognitive representation, and attempts to determine structural, semantic and pragmatic relations that exist between these "phenomena", became the focal topic of contemporary philosophical reflexion.

From this very perspective, the research conducted in this book tries to explicate the philosophy of inferentialism from the perspective of its validity with respect to epistemological issues. Namely, as the one who postulated and named *inferentialism* as a new authentic theoretical position (and coined the term itself), Brandom articulated inferentialism as a semantic perspective which, by focusing on conceptual roles of linguistic generalities, aims to derive from them everything relevant for language. On the other hand, in the thesis, the conducted research is related to testing of inferentialism as a theoretical position that brings the possibility of a different

approach to epistemological problems: in the book, inferentialism was treated as a unique perspective for understanding relations between *conceptual content* and its *cognitive value*. Understood in this way, inferentialism appears in this research as a part of *analytical epistemology*, which treats intersubjective epistemological value of conceptual phenomenology. In other words, it is implied here that the issue of inferential and referential features of conceptual content is accompanied by the issue of transfer of those capacities on the level of cognitive content of an utterance. This raises the issue of correlation (mutual dependence) of questions about the meaning and those about the truth (truthfulness) of expressive forms of conceptual content. The book implies that this issue as a part of the idea of epistemic normativism of expressive practices may only be related to interpersonal and communicative, i.e. pragmatic model of truth that should emerge from the consensus of practices that share semantic and logical stereotypes, in addition to a shared world. For this concept of truth / truthfulness in one (semantically and logically possible) communication model, in addition to at least two communication subjects, the world of interpretation, background interpretation now comes into place as a decisive concept in the interpretative triangulation introduced by Davidson, which is a cradle of semantic and moral history of those who communicate and either understand one another or not. Habermas, Rorty and Davidson are decisive for understanding Brandom's concept of epistemic normativism, in which the concept of truth is neither subjective (private language, private logic), nor objective (timeless, eternal), but intersubjective, dependant on knowledge and beliefs, which is applied in intersubjective evaluation practices. The book tried to point to principles offered by Brandom: the principle of conceptual strategy and principle of committing to a single linguistic practice. Furthermore, in the context of understanding this issue, the principle of the logical has been introduced, which is characterised as a logically normative imperative for the value of logical principles. A question arises here: what do these principles offer regarding the explanation of the knowledge on using the meaning of words, and wheth-

er Brandom's principles are sufficient to explain knowledge. What did Brandom offer and is it sufficient? Why is it necessary to give additional explanation of *the principle of repeated recognition of conceptual content* regardless of the type of strategy or the type of speech practice which itself needs to be recognized as meaningful? Only one principle out of this ontogenetic core can repeatedly recognize or identify whether normativism of logical principles is at work in one conceptual content or not. Only such a principle can explicate what is implicit in one form of utterance. Language practices and semantic strategies can go under or above this (Ibrulj); ontologically one can equally be bound to Homeric gods as well as to electrons and protons (as Quine states). Logical normativism which has to be repeatedly recognized in every communication act is formal and inferential, whereas the normativity of semantic referentialism is a sociogenetic product of collective knowledge bases or collective stereotypes the speaker and listener are bound to. However, the fact that identical terms can take different meanings or that identical processes of any ontology can have different types of knowledge tells us about the fact that even semantic referentialism regarding the content of its objects has to be under some principle of evaluation in order to be epistemic (normativism)!

This is the domain for the hypothesis of this book to solve. The problem which the hypothesis of this book deems to solve through conceptual research is as follows: *if inferentialism is always based on implication, then the philosophy of inferentialism has to present the way the matrices of semantic and syntactic implications are triggered/function in epistemic and cognitive implications and in referential, i.e. pragmatic relation of objects-words-concepts. The solution to this problem which the hypothesis of this book suggests is as follows: by interpreting the matrices of inferential practice in communicational stereotypes, it is possible to present that the logical principles, semantic rules and cognitive actions (rationality of the intentional) are mapped in one epistemic communicational act and/or a realized stereotype which has to be repeatedly interpreted in every new context with the help of the idea*

of holism of the cognitive. This book problematizes the complexity of the epistemically communicational stereotype and the complexity of its interpretation which always has or reads meta-logical, meta-semantic and meta-pragmatic elements of one's own experience, history, pose, etc. The principle suggested here as a theoretical novum is the principle of cognitive equivalence of implications. This principle is, in essence, imagined as a meta-communicational act of repeated recognition (re-interpretation) of the epistemic aspect of content which is used in a complex communicational act. This recognition is only possible in the case when one conceptual content is reconstructed as an integral of all its logical, semantic and pragmatic consequences. Since communicational stereotypes are treated as inferential compressions of conceptual content, we deem that the principle of cognitive implications presents a plausible possibility for recognizing cognitive synonymy of conceptual content.

This book is divided into five thematic units which only when taken as a whole may be treated as a platform from which one can justify the theses set in the introduction of this book: thus the argumentative frame is constructed which is to present the way to execute this "transformation" of the semantic and logical dimension of inferentialism in its epistemic dimension.

The first part places the focus on these methodological matrices which have in various manners influenced the construction of the normative analytical idiom of Brandom's semantic position. In accordance with that, this part researches the authors whose study is relevant for the philosophy of inferentialism: thus the studies of Gentzen, Frege, Wittgenstein, Peacocke and Sellars were researched in the light of the meaning they had for the construction of the inferential position. The attitudes and theses established by these authors in their studies comprise the conceptual and doctrinal foundation of the philosophy of inferentialism. The following concepts are selected here: the concept of conceptual content (Frege), its inferential roles (Frege, Gentzen, Sellars) and pragmatist view (Wittgenstein) of its understanding; all the aforementioned

concepts have been integrated in Brandom's theory and comprise the foundation of its theoretical position.

The second part of the book is connected to the presentation of basic theses and concepts which are postulated by Brandom in his philosophy. The critique of representationalist semantics and the turn towards the conceptual role of conceptual content has been selected as the basic tendency of Brandom's project. Further on, his pragmatic perspective of understanding meaning and the turn to social language practices, in which it is only possible to explicate the immanent laws of language behaviours of individuals who enter different communicational interactions. Here is an attempt at showing the way Brandom tries to overcome the classical analytic approaches to the phenomenon of meaning and in their place postulate an analytical-pragmatic explanatory matrix: the position of *strong inferentialism* is marked by this request to make explicit that which is implicit in our language practice in all the aspects of discursive behaviour. This part selects the *normative* view of the inferentialist explanatory strategy and presents the way Brandom leads it into the sphere of semantic questions.

The third part is based on the attempted answer to the question on the consequences of Brandom's *normative* project for epistemology. We start here from Brandom's reinterpretation of Kant as the thought figure which had made a turn in his study from the Cartesian notion of *certainty* to the term *necessity*. Normativity imagined in this manner is the basis for Brandom's understanding of rationality as discursive practice in which the implicit laws are explicated in the language practice of giving reasons for a specific use of language in a specific context. *Expressive rationality* is an idea introduced by Brandom in order to explain the manner in which one has to interpret the concept of rational behaviours out of the perspective of *logical dispositions* as well as the manner of its interpretation. The *deontic vocabulary* applied as a theoretical instrument for understanding the *practical side* of discursive actions integrates in itself the *evaluative* intersubjective dimension: thus the concept of *knowledge appears* as a hybrid

deontic notion which is applied when we have decided to take an *epistemic* perspective. Eventually it has been shown that the concept of *objectivity* is intelligible only from the perspective of the intersubjectively-interpretatively communicative practice.

The fourth part points at the *implication* as the central logical operator whose expressive value is of special importance for inferentialist study. Here a distinction has been made between the *formal-logic* treatment of the implication as a logical connective and the *if-then* implicative relation in everyday life (Strawson, Brandom). In order to explain Brandom's attitude towards implication as a centrally inferentialist concept, it has been attempted to present Brandom's inferentialist reading of logical operators as understood from the perspective of their expressive value: it is the essence of Brandom's attitude that *logic is a point (or organ, as he says) from which to interpret the semantic self-consciousness*. Finally, the importance of the *material inference* for Brandom is emphasised: the importance lies in its possibility to articulate the non-monotonic nature of the discursive practice.

In the fifth part of the book, which is envisaged as heuristic, the aim is to present evidence of the hypothesis formulated in the beginning of it. Starting from the pragmatic perspective of intersubjective evaluative practices – where we can have meaningful elaboration of *the truth and the meaning* – the attempt was made here to answer the question whether and how it is possible to come up with the theoretical principles which enable the expansion of the logical and semantic normativity to the sphere of cognitive validity. Taking the perspective of abandoning the epistemology of strong subjectivity, the idea of dialogical rationality and communicational mind was pointed out (Apel, Habermas, Rorty). To show how inferentialism becomes relevant for the epistemological questions, the term stereotype has been introduced as elaborated by Putnam. Those elements which are taken as fundamental characteristics that Putnam assigns to stereotypes are: a) stereotypes are communicational matrices, b) stereotypes are inferentially articulated, and c) stereotypes have a normative

strength in relation to the members of a given language community that uses them.

In relation to the request to find the principle which would enable the extension of this resolution to epistemic questions, the book deems it important to demonstrate how this principle must integrate in itself both the principle of the logical (Ibrulj) and the semantic inferentialism (Brandom) which is explicated by deontic expressive vocabulary: it must transcend the formally logical normativity on the one hand and the semantic inferential normativity on the other. In the search for a tool to enable recognition of epistemic communicational matrices, the paper finds support in the idea of holism of the mental postulated in the philosophy by Davidson – in reference to which the idea of the holism of the cognitive has been proposed, introduced as a theoretical model: it is an epistemological stance that assumes 1) that there are different cognitive states, 2) that these states are mutually conditioned, 3) that different cognitive states provide evidential support in the constitution of ‘knowledge about’. What is introduced into the understating of this problem and what is directly related to the holism of the cognitive is the *principle of cognitive equivalence of implications* underlying the cognitive synonymy of complete utterances, not just the semantic features of words. But cognitive equivalence does not include only the semantic homogeneity of a term of a language or a single scholarly theory, but all the identifications or re-recognitions of a kind of implications in a different context or a different notation. In this way, the above normativisms seem to conjoin: normativisms in the structures of logical implications and normativisms in the structures of semantic connotations, and finally also in the referential world of denotation.

Evaluative epistemic activity refers to the ability of recognition and the ever repeating reconstruction of the implicational chain. It is taken that, when discussing the concept of epistemic objectivity, it refers to the request for a uniform use of the conceptual content which is distributed in a communicational act. Thus the epistemic activity of inductive recognition of content of the speech acts taking place in a communication

process is an immanently epistemic act. And the evaluative epistemic practice, when taken in this light, is an immanently intersubjective activity. Therefore, all these proposed solutions to the hypothesis set in the book should contribute to the understanding of inferentialism as an authentic chapter of analytic epistemology.

Apel, Karl-Otto (1980): *Transformacija filozofije*, prev. Aleksa Buha. Sarajevo: Veselin Masleša.

Apel, Karl-Otto (ur., 1982): *Sprachpragmatik und Philosophie*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Brandom, Robert (2012): »Inferencijalizam i neki od njegovih izazova«, prev. Kenan Šljivo. *Sophos – časopis mladih istraživača*, br. 5 (2012), str. 147–178.

Brandom, Robert (2011): *Perspectives on Pragmatism: Classical, Recent, & Contemporary*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brandom, Robert (2009): *Reason in Philosophy: Animating Ideas*. Cambridge, MA, London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Brandom, Robert (2008): *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brandom, Robert (2002): *Tales of the Mighty Dead: Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brandom, Robert (2001): *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brandom, Robert (1994): *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brandom, Robert (ur., 2000): *Rorty and His Critics*. Oxford: Blackwell.

Brentano, Franz (1874): *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Leipzig: Duncker & Humblot.

Burge, Tyler (2005): *Truth, Thought, Reason: Essays on Frege*. Oxford: Clarendon Press.

Carnap, Rudolf (1961): *Der logische Aufbau der Welt: Scheinprobleme in der Philosophie*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Carnap, Rudolf (1958): *Introduction to Symbolic Logic and Its Applications*. New York: Dover Publications.

Carnap, Rudolf (1956): *Meaning and Necessity*. Chicago: The University of Chicago Press.

Davidson, Donald (2001a): *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.

Davidson, Donald (2001b): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

Davidson, Donald (2001c): *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Clarendon Press.

Devitt, Michael (1996): *Coming to Our Senses: A Naturalistic Program for Semantic Localism*. New York: Cambridge University Press.

Devitt, Michael; Sterelny, Kim (1987): *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell.

Dewey, John (2004): *Rekonstrukcija u filozofiji*, prev. Asim Mujkić. Sarajevo: Buybook.

Dummett, Michael (1991): *The Logical Basis of Metaphysics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dummett, Michael (1973): *Frege: Philosophy of Language*. London: Harper & Row.

Egginton, William; Sandbothe, Mike (ur., 2004): *The Pragmatic Turn in Philosophy: Contemporary Engagements between Analytic and Continental Thought*. New York: SUNY Press.

Etchemendy, John (1990): *The Concept of Logical Consequence*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Feldman, Shel (ur., 1966): *Cognitive Consistency: Motivational Antecedents and Behavioral Consequents*. New York: Academic Press.

Filipović, Muhamed (2005): *Filozofska istraživanja: filozofija, logika, jezik*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Filipović, Muhamed (1987): *Filozofija jezika I*. Sarajevo: Svjetlost.

Fodor, Jerry (1981): *Representations*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Frege, Gottlob (1995): *Osnove aritmetike i drugi spisi*, prev. Filip Grgić i Maja Hudoletnjak Grgić. Zagreb: KruZak.

Frege, Gottlob (1897): *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle/S.: Verlag von Louis Nebert.

Gentzen, Gerhard (1969): *Collected Papers of Gerhard Gentzen: Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*, ur. M. E. Szabo. Amsterdam: North-Holland.

Glüer, Kathrin (1999): *Sprache und Regeln: Zur Normativität von Bedeutung*. Berlin: Akademie Verlag.

Greco, John; Sosa, Ernesto (ur., 2004): *Epistemologija: vodič u teorije znanja*, prev. Dinko Telečan, Borislav Mikulić, Ognjen Strpić i Neven Dužanec. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Habermas, Jürgen (1984): *The Theory of Communicative Action (I): Reason and Rationalisation of Society*, prev. Thomas McCarthy. Cambridge: Polity Press.

Harman, Gilbert (1986): *Change in View: Principles of Reasoning*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Harman, Gilbert (1973): *Thought*. Princeton: Princeton University Press.

Horwich, Paul (1999a): *Meaning*. Oxford: Oxford University Press.

Horwich, Paul (1999b): *Truth*. Oxford: Clarendon Press.

Ibrulj, Nijaz (2015): »Fenomenologija anomalijskog kauzaliteta«, u: Ivo Komšić, *Teorija socijalne pulsacije*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, str. 112–177.

Ibrulj, Nijaz (2008): »Usklađivanje identiteta: istraživanja o logici i semantici nepreciznog svijeta«. *Prolegomena*, 4 (2005) 1, str. 29–48.

Ibrulj, Nijaz (2005): *Stoljeće rearanžiranja: eseji o identitetu, znanju i društvu*. Sarajevo: Filozofsko društvo *Theoria*.

Ibrulj, Nijaz (1999): *Filozofija logike*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Kant, Imanuel (1984): *Kritika čistoga uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

Koslow, Arnold (1992): *A Structuralist Theory of Logic*. New York: Cambridge University Press.

- Kripke, Saul (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lewis, David (2002): *Convention: A Philosophical Study*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- McDowell, John (1994): *Mind and World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Peacocke, Christopher (1992): *A Study of Concepts*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Peregrin, Jaroslav (2014): *Inferentialism: Why Rules Matter*. London: Palgrave Macmillan.
- Peregrin, Jaroslav (2001): *Meaning and Structure: Structuralism of (Post)analytic Philosophers*. Abingdon, New York: Ashgate.
- Peregrin, Jaroslav (1995): *Doing Worlds with Words: Formal Semantics without Formal Metaphysics*. Dordrecht: Springer.
- Pinker, Steven (1989): *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Platon (1976): *Kratil*, prev. Dinko Štambak. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
- Platts, Mark B. (1979): *Ways of Meaning*. London, Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Poggiolesi, Francesca (2011): *Gentzen Calculi for Modal Propositional Logic*. Dordrecht: Springer.
- Prawitz, Dag (1965): *Natural Deduction: A Proof-Theoretical Study*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Priest, Graham (2006): *In Contradiction: A Study of the Transconsistent*. Oxford: Oxford University Press.
- Priest, Graham (2000): *Logic: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Hilary (1981): *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Hilary (1975): *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quine, Willard Van Orman (1986): *Philosophy of Logic*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Quine, Willard Van Orman (1974): *The Roots of Reference*. La Salle: Open Court Publishing Company.

Quine, Willard Van Orman (1969): *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.

Quine, Willard Van Orman (1961): *From a Logical Point of View*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rorty, Richard (1995): *Kontigencija, ironija i solidarnost*, prev. Karmen Bašić. Zagreb: Naprijed.

Scharp, Kevin; Brandom, Robert (ur., 2007): *In the Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Searle, John (1999): *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*. London: Phoenix.

Searle, John (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.

Searle, John (1992): *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Searle, John (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sellars, Wilfrid (1997): *Empiricism and the Philosophy of Mind*, ur. Robert Brandom. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sellars, Wilfrid (1991): *Science, Perception and Reality*. Atascadero: Ridgeview Publishing Company.

Sellars, Wilfrid (1953): »Inference and Meaning«, *Mind*, 62 (1953), br. 247, str. 313–338.

Stekeler-Weithofer, Pirmin (ur., 2008): *The Pragmatics of »Making It Explicit«*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Strawson, Peter F. (1997): *Entity and Identity, and Other Essays*. Oxford: Clarendon Press.

Strawson, Peter F. (1959): *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Methuen & Co. Ltd.

Tarski, Alfred (1994): *Introduction to Logic and to the Methodology of the Deductive Sciences*. New York: Oxford University Press.

Tarski, Alfred (1944): »The Semantic Conception of Truth«, *Philosophy and Phenomenological Research*, 4 (1944) 3, str. 341–376.

Turner, Stephen P. (2010): *Explaining the Normative*. Cambridge: Polity Press.

Wanderer, Jeremy (2008): *Robert Brandom*. Durham: Acumen Publishing Ltd.

Weiner, Joan (2004): *Frege Explained: From Arithmetic to Analytic Philosophy*. Chicago: Open Court.

Williams, Meredith (1999): *Wittgenstein, Mind and Meaning: Towards a Social Conception of Mind*. Abingdon: Routledge.

Wittgenstein, Ludwig (1980): *Filosofska istraživanja*, prev. Ksenija Maricki-Gadžanski. Beograd: Nolit.

- A**
Apel, Karl-Otto 15, 139–140, 169, 180, 183
Aristotel 34, 123, 138
- B**
Bašić, Karmen 187
Boole, George 31, 33
Brandom, Robert 9–11, 16–20, 22–26, 30–31, 36–37, 39–41, 43–49, 51, 55–67, 69–70, 73, 75–77, 79, 83–87, 89–91, 93–94, 98, 101–102, 107–108, 111–112, 117–119, 125, 127–131, 133–134, 138, 142, 147–150, 153, 157–158, 161, 164, 167–170, 173, 175–181, 183, 187–188
Brentano, Franz 69, 183
Buha, Aleksa 183
Burge, Tyler 123, 183
- C**
Carnap, Rudolf 58, 121, 124–125, 127–128, 184
- D**
Davidson, Donald 16, 99–101, 137–138, 142–143, 149, 151, 153–156, 159–160, 163, 169–170, 176, 181, 184
Descartes, René 69, 84–85, 168
Devitt, Michael 184
Dewey, John 61–62, 184
Dummett, Michael 25, 33–34, 45–46, 55, 58, 91, 184
Dužanec, Neven 185
- E**
Egginton, William 184
Etchemendy, John 184
- F**
Feldman, Shel 131, 184
Fichte, Johann Gottlieb 83
Filipović, Muhamed 17, 184
Fodor, Jerry 21, 184
Frege, Gottlob 24–25, 33–37, 43, 45, 51, 55, 117, 122–123, 138, 149, 168, 178, 183–185, 188
- G**
Gadamer, Hans-Georg 138
Gentzen, Gerhard 25, 29–31, 36, 45, 51, 55, 58, 63, 65, 113, 133, 168, 178, 185–186
Glüer, Kathrin 77, 185
Goethe, Johann Wolfgang von 124–125
Greco, John 97–98, 185
Grgić, Filip 185
- H**
Habermas, Jürgen 16, 140–141, 169, 176, 180, 185
Harman, Gilbert 56, 185
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 83, 103
Hermogen 17
Hilbert, David 29
Horwich, Paul 56, 185
Hudoletnjak Grgić, Maja 185
Husserl, Edmund 83
- I**
Ibrulj, Nijaz 10, 17–18, 20, 115–116, 131, 149, 151–153, 160–161, 170, 177, 181, 185
- J**
Jurić, Hrvoje 11

- K**anngießer, Siegfried 15
 Kant, Immanuel 34, 58, 83–87, 107, 168, 179, 185
 Komšić, Ivo 185
 Koslow, Arnold 30, 113, 185
 Kratil 17
 Kripke, Saul 40, 186
- L**aurier, Daniel 60
 Lewis, David 186
- M**aricki-Gadžanski, Ksenija 188
 McCarthy, Thomas 185
 McDowell, John 58, 186
 Merleau-Ponty, Maurice 83
 Mikulić, Borislav 185
 Muharemović, Vedad 11
 Mujkić, Asim 184
- P**eacocke, Christopher 25, 43–44, 51, 55, 58, 168, 178, 186
 Peregrin, Jaroslav 57, 143, 186
 Pinker, Steven 147, 186
 Platon 17–18, 123, 186
 Platts, Mark, B. 14, 186
 Poggiolesi, Francesca 186
 Prawitz, Dag 186
 Priest, Graham 111, 137, 186
 Putnam, Hilary 22, 57, 100–101, 138, 144–146, 170, 180, 186
- Q**uine, Willard Van Orman 20, 22, 65–66, 113–115, 122, 137, 155, 177, 186–187
- R**orty, Richard 16, 106, 141–142, 169, 176, 180, 183, 187
 Russell, Bertrand 29
- S**andbothe, Mike 184
 Scharp, Kevin 187
 Schmitt, Frederick 97–98
 Searle, John 71–73, 102–105, 141, 187
 Sellars, Wilfrid 25, 47–49, 51, 55, 65, 91, 106, 128, 168, 178, 187
 Sokrat 18, 94
 Sosa, Ernest 97–98, 185
 Stekeler-Weithofer, Pirmin 58, 60, 70, 143, 187
 Sterelny, Kim 184
 Strawson, Peter F. 115, 138, 180, 187
 Strpić, Ognjen 185
 Szabo, M. E. 185
- T**adić, Tomislav 11
 Tarski, Alfred 100, 112, 114, 138, 151, 187
 Telečan, Dinko 185
 Turner, Stephen P. 75, 106, 188
- W**anderer, Jeremy 55, 188
 Weiner, Joan 34–35, 188
 Wendeborn Brandom, Barbara 16
 Williams, Meredith 41, 188
 Wittgenstein, Ludwig 22, 25, 39–41, 51, 55, 137–138, 153, 168, 178, 186, 188